

Vikerkaar

3/1991

Avaluuletus Helmut Tarandilt; sõõm välisvene kirjanduse põhjastust anumast: Falkov, Zinik, Mamlejev, Galitš, Limonov, Koržavin, Aleškovski, saatesõna Arvo Pestilt; Toomas Raudami «Minu Nabokov»; Nabokov: «Räägi, mälu»; Mart Nutt Euroopast ja NLiidust; Olev Remsu maailma otsas; vestlus Madis Kõivuga; psühhoanalüüsi loeng; kirjad eestlastele; Anu Kalmu kunst

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 6. aastakäik.

Märts 1991. Nr 3

Sisukord

- Helmut Tarand *Nü siis: täna nägin ma Venemaad* 1
Vene bukett
Boriss Falkov *Ringiratast* 2
Zinovi Zinik *Koduigatsus* 8
Juri Mamlejev *Uputa mu pea...* 13
Aleksandr Galitš *Luulet* 21
Eduard Limonov *Luulet* 23
Naum Koržavin *Luulet* 25
Juz Aleškovski *Luulet* 26
Arvo Pesti «*Kolmanda laine*» virvendusi 30
Eha Komissarov *Endastmõistetavuse lihtne võlu* 33
Toomas Raudam *Minu Nabokov* 36
Vladimir Nabokov *Räägi, mälu* 49
Jaan Undusk *Esimene eesti juudiõgija II* 57
Mart Nutt *Ühinev Euroopa ja NSV Liit* 68
Olev Remsu *Tšuktšid, eskimod, vene-lased ja teised ehk kuus päeva Uelenis II* 72
Dixi
Anatoli Veršik *Tartu Ülikoolist* 76
Psühholoogi pilk
Alo Jüriloo, Vaino Vahing *Psühhoanalüüsi loeng. Sigmund Freudi psühhoanalüüsi õpetus VI* 77
Meie intervjuu
Kõik inimesed haritakse kirjanikkudeks. Vestlus Madis Kõivuga 83
Vaatenurk
Indrek Karnik *Rahvas ja poliitika* 89
Ivo Rull *Küündimatu triviaalromaan* 90
Foorum
Kirjad 92
Meie vigu 95
Vikergallup 96

Kujundus: Jüri Kaarma

Värvifotod: Jüri Kaarma

Esikaanel: Anu Kalm. «Maastik».
Kuivnõel, käsitsitehtud paber, 1990

Tagakaanel: Anu Kalm. «Maastik».
Kuivnõel, käsitsitehtud paber, 1990.

HELMUT TARAND

Nii siis: täna nägin ma Venemaad
läbi akna — valget ja puhast!
Oh Phoenix, veel natukene maad
ja sa tõused sest lumetuhast!

Hakkab päikene käima kõrgemalt —
siis tuleb veel pärispori:
nõrk võtab võimu veel nõrgemalt
ja härjast saab pärisori!

Nüüd üle metsa on valge kuu . . .
kõigist mändidest kasvavad võllad.
Sa tead ju, härmvalge puu:
laibavankrid ja surnutõllad . . .

Las tulla mistahes aegu veel,
suured härrad, te kaelad on ohus!
Las olla pealegi praegu veel
kotis kohus ja ülekohus!

Iga küsimus saab kord kostetud,
kord saab täis kõige kõrgemgi tõrs ja
vene seltsimees lööb kotis ostetud
maha punase oktoobripõrsa.

Sest et täna nägin ma Venemaad,
väga vaikset ja sinist, kuupaistes.
Veel ainult üks natukene maad
ja ta lõhkeb. — Ta on väga paistes.

VEENE BUKETT

BORISS FALCOV

Ringiratast

Vene keelest tõlkinud Tiito Himma

Valeri Krjukovit sakutas elu mehemoodi. Tema isa, kes oli lepingu alusel Hiinas töötanud, heitis pärast koju naasmist tõvevoodisse. Ta põdes kolm aastat ja suri. Ema, kellel kaelas kolm last, raiskas kolme aastaga ära mitte üksi selle, mis isa välismaalt kaasa oli toonud, vaid ka kogu ülejäänud vara. Vaatamata kulutustele suri isa ikka ära, aga lapsed sirgusid rikutud ja inetud. Vanem poeg Valeri oli erand. Tema oli õnnestunud tegu: kehaehitus polnud tal just halb, nagu mehine ja ta oli väga musikaalne.

Juhmusest pani ema ta domrat õppima, mida poiss varsti kirglikult vihkama hakkas. Pärast kooli lõpetamist muusikakooli astunud, viskas ta vihatud sibulapooliku ehk «ostsillograafi», nagu seda kohalikus keelepruugis kutsuti, nurka, ja hakkas klaverit õppima. Ta oli nii võimekas, et õige pea paistis teiste, lapsest saadik klaverit õppinud õpilaste seas silma. Aga ilmselt oli ta õnnetu tähe all sündinud, sest kukkus napsitama.

Asjalugu oli sedasi, et perekonna äärmine vaesus sundis teda endale ja sugulastele ülalpidamist teenima. Lootust raha teenida oli ainult temal, sest juba oli vennast saanud täiuslik sulgi, kes varsti vangi pandi, aga õde, keda oli vallutanud meheleminekutuhin, ehkki ta nii välimuiselt kui sisemuselt seda tööpõldu edukalt harima ei kõlvanud, otsis töökoha asemel peigmehi. Nii istuski Valeri linna kõige viletsamas kõrtsis pianino taga, kaaslasteks temast märksa kogenumad ja vanemad mehed. Üks neist, poolhalvatud akordionist, kes enne kõrtsi oli vagunites kodutute viise mänginud, õpetaski ta jooma. Et Valeri oli veel väga noor, jõi ta end kiiresti põhja, ja hakkaski ta keerlema-veerlema oma ääretul lagedal kodumaal nagu koltunud sügisene leht.

Kõrtsist kakluse pärast minema aetud, läks ta teise, siis kolmandasse, nii et tööle teda lõpuks enam ei võetudki. Ta tuli muusikakoolist enne lõpetamist ära, sõitis Siberisse, hulkus seal kolm-neli aastat väikeste kontsertbrigaadidega ringi seni, kuni jõi end deliiriumini esimest, siis teist korda . . . Nüüd ehmatas ta esimest korda ära. Ta jättis Siberi ja naasis kodukanti. Siin pandi ta haiglasse: avastati tsirroos, progresseerus nägemiskaotus. Juba käis ta taarudes, uksest sisse astus külg ees, see oli liigutuste koordinaatsioonihäirete tagajärg. Lühidalt öeldes, ta oli kolmekümneselt sant.

Juba haiglas, kus ta lamas kolm kuud, tärkas tal mõte, et saatus teda küll niiviisi murdnud pole, vaid süüdi on ta ise, et Jumala

abiga pole mitte kunagi hilja minevikule selg pöörata, jõudu koguda, elada lihtsalt ja mugavalt, nagu elavad paljud inimesed. Nii ta mõtles ja mõistis, et hiilgavamad eluplaanid on ta ise juba maha matnud.

Haiglast väljunud, haaras ta kohe härjal sarvist kinni. Ta ütles endale, et see on viimane võimalus ja tähtaegu ta endale ei sea, korjas viimased tahtejõuriismed kokku ja asus kõigepealt oma vormi taastama. Selleks kulus tal aasta. Terve aasta võitles ta kohutava joomahimuga. Võidelda aitas säilinud arunatuke, mis tuletas talle meelde pilte äsja-
elatud elust.

Aasta pärast ta otsustas, et tasub proovida ja, järele uurinud, milline muusikakool on kõige kindlamalt ja põhjalikumalt peidetud Vene ta-
sandiku sügavusse, sõitis Surža linna Kurski külje all, mida keegi ei teadnud, aga kuhu mingi absurdse ime tõttu oli asutatud muusikakool. Krjukov otsis surmkindlat võimalust.

Ta kujutas endale täiesti selgelt ette situatsiooni, kus tema ja saatus rinnad kokku löövad. Kus tema on nõrgem pool, ainult ühe võidu-
võimalusega sajust. Ta arvas siiski, et võita on võimalik. Vaimus nägi ta enda ees kahte, küll ühesuguse välimuse, kuid erineva saatusega inimest, ja mõistis ühe neist surma, aga teisele kinkis elu.

Astunud Surža raudteejaamas rongilt maha, vaatas ta ringi nagu inimene, kes ei tea, kuhu minna. Raudteejaam oli küün, mille taga väljakul külitas porilombis kaks emist, seisis õllekiosk, aga kioski juures jõid õlut elatanud mustlaseid. Ühe eide käsivarrel istus peaaegu rinnalaps.

Teine eit jättis kruusi sinnapaika ja tuli Krjukovi juurde.

«Ilus mees, anna lapsele õllerahal!» küsis ta.

«Ära tüüta,» vastas kogenud Krjukov.

«Oi, ilus mees, karda saatust!» valgutas mustlaseit silmavalgeid.

«Kao heaga minema!» vihastus Krjukov, kelle nõrka kohta mustlaseit oli torganud.

«Ärgu sul kusagil edu olgu!» röögatas mustlaseit eemale hüpates. «Petku sind nii punapea, blond kui ka brunett! Ja käima pead sa nimetult mõõda sogaseid, tumedaid lõputuid ringe . . .»

Nii ta kisendas, kuni Krjukov üle väljaku sammus ja nurga taha pööras . . . Veel kaua püsis ta kõrvus eide läbilõikav metsik hääl.

Võõrastemaju linnas ei olnud. Tänavail ringi hulkudes leidis Krjukov kojaeide, kes nõustus talle kuuks ajaks toanurka üürima. Raha nõudis ta ette. Krjukov maksis, kuigi taskusse jäi ainult viisteist rubla, ja läks vastuvõtukomisjoni dokumente sisse viima. Leidnud muusikakooli üles, andis ta dokumendid sisse ja sai ühtlasi konsultatsiooni: tema õpihimu kiideti heaks. Seni oli kõik sujuvalt kulgenud. Joonud teed ja sõõnud kokkuhoiu mõttes ainult saia, naasis Krjukov kojaeide juurde ja seadis end magama.

Magada tal ei lastud. Kaju tuli perenaise purjus poeg, tõi viina, poeg ja ema trimpasid, siis laulsid, juba kippus tüli ja kaklus majja . . . Nüüd ei pidanud Krjukov enam vastu, hüppas püsti ja läks välja. Seal

istus ta pingile ja vajus mõttesse. Talle sai selgeks, et siin elada ei või. Nii sellepärast, et magada ei lasta, aga ka ahvatlus, mida tuli vältida maksu mis maksab, oli lähedal.

Kuni ta istus ja mõtiskles, algaski majas kaklus, aga kisa jõudis naabriteni, kes episoodide all juba ammu olid kannatanud. Naabrid helistasid miilitsasse. Linnake oli imetilluke, osakond lähedal ja miilits jõudis kohe pärale. Imestunud Krjukov istus pingil ja jälgis, kuidas majast tuuakse välja kriimulist räsitud kojaeite ja poega, tõugatakse autosse . . . Kuidas seersant, kelle tähelepanu oli köitnud võõras nägu linnakeses, kus ta kõiki pidi tundma, seiras mitu korda Krjukovit ja lõpuks tema juurde astus.

«Kes sa oled?» küsis ta mitte just viisakalt.

«Mina olen toanurgas üüriliseks, õigemini küll olin. Kui ma nüüd saaksin raha ja asjad tagasi: oma portfelli ja noodid . . .»

«Ma küsin, kust sa siia said?» ajas seersant oma juttu edasi.

«Miks sa mind sinatad?» küsis Krjukov julgelt, sest ei tundnud end süüdi olevat.

«Egas midagi,» ohkas seersant, «tule kaasa . . .»

«Miks?» sattus Krjukov segadusse.

«Mõtled vastu punnida?» küsis seersant mesimagusalt.

Lugu tuli tuttav ette, sellepärast tõusis Krjukov püsti ja istus autosse. Peab end vaiksemalt üleval pidama, arutles ta, sest nad on lausa metslased!

Osakonda, mis asus siinsamas nurga taga, jõudsid nad kiiresti. Kojaeidele ja pojale kirjutas leitnant, kes barjääri taga istus, hetkegi viivitamata trahvikviitungi välja. Ja kihutas nad minema. Seejärel ta ohkas ja pöördus Krjukovi poole:

«Nii-nii, linnupoeg, et vallatust tegid?»

«Ei, ei teinud,» vastas Krjukov.

«Miks sind kinni nabiti?»

«Ei tea . . .»

«Oma nime sa ikka tead?»

«Tean küll.»

«Anna siis dokumendid siia.»

«Dokumente mul ei ole . . .»

«Sul ei olegi dokumente . . .»

Krjukov seletas, et ta oli sõitnud muusikakooli sisse astuma ja kõik dokumendid vastuvõtukomisjoni andnud, et ta räägib tõtt ja on täiesti kaine, et direktor ütles talle . . .

«Oota, pea kinni, ära vadista!» katkestas leitnant tema jutuvoolu ja tõstis laisa liigutusega telefonitoru hargilt. Seejärel valis ta numbri, ootas ja sõnas:

«Kas seltsimees Rjahhin? Siin miilitsakorrapidaja leitnant Ivko. Kas te ei saaks praegu tulla isikut kindlaks tegema? Ei . . . ei ole laip, elus . . . Ma ootan.»

«Mis te teete?» kisendas Krjukov. «Kes mind pärast teid, pärast seda veel vastu võtab? Ma sõitsin sisse astuma.»

«Ära kriiska,» ütles leitnant rahulikult. «Kõik käib korra kohaselt.»

Muusikakooli direktor tuli õige pea. Krjukovit silmitsenud, ütles ta süngelt:

«Tema jah . . . Kas juba jõudis?»

«Ei veel,» ütles korrapidaja Ivko kuidagi põiklevalt. «Tänan. Te olete vaba . . .»

Direktor pilgutas Krjukovile paljulubavalt silma ja lahkus. Krjukovi süda tõmbus krampi.

«Mis seal ikka, eks mine . . .» ütles talle Ivko.

Vaielda oli kasutu. Krjukov väljus tänavale ja lonkis, kuhu jalad kandsid. Rahunenud, otsustas ta, et alla ei tohi anda. Esiteks, varsti on hommik, teiseks, veel pole midagi kadunud, kolmandaks, tal jäi eluvaim sisse . . . Viimane julgustas teda eriti. Tähendab: raha tagasisaamise lootust ei ole. See on tänase päeva kõige tähtsam tõsiasi. Järelejäänud rahaga pikka pidu ei pea, ka peavarju on vaja. Mis siis ikka, tuleb emale helistada ja paluda, kas või natuke, las kraabib kokku, palju saab. Selge sigadus küll, aga parata pole midagi.

Krjukov jalutas veidi mööda tänavaid ja leidis varsti postkontori. Maja oli väike, ruumis vaid üks telefonikabiin ja puust barjääri taga istus tütarlaps. Krjukov astus tema juurde.

«Kas ma saan tellida kõne Zaporozjjesse väljakutsutava abonendi arvel? Väljakutsutava arvel,» rõhutas ta, sest oli otsustanud kõiges kokku hoida.

«Saate küll,» haigutas tütarlaps, kes enne tema tulekut oli tukkunud.

Krjukov tellis. Siis ootas ta kõnet ja istus letil, tukkus temagi ja nägi unes rahulikku mõnusat elu, mis pärast neid vintsutusi ta pärisosaks saab.

«Rääkige,» ütles tütarlaps äkki.

Krjukov tormas telefoni juurde ja hakkas läkastades seletama, paluma, siis tänama ja jumalaga jätma. Edust rahulolev, astus ta kabiinist välja, tänas tütarlast viisakalt ja sammus väljapääsu poole.

«Kuhu nüüd?» küsis tütarlaps ootamatult. «Aga raha?»

«Mis raha?» hämmeldus Krjukov.

«Kõne eest,» ütles tütarlaps mürgiselt.

«Ma ju tellisin kõne väljakutsutava arvel, kaks korda küsisin . . .»

«Kas kaks või kolm korda . . . Makske!»

«Ei maksa,» viha tegi Krjukovi põikpäiseks. «Kuulake, mis teile öeldakse.»

«Olgu nii . . .» ütles tütarlaps kurjakuulutavalt. Ta vajutas mitu korda kommutaatorinupule ja palus: «Tolik, tule siia . . . Siin on mingi tüüp . . .»

Krjukov haistis halba ja ta keelepaelad läksid lahti:

«Kuulge, tütarlaps, arutame asja . . .»

«Kohe tullakse, eks arutage!»

«Noh . . .»

Asja Krjukovil arutada ei lastud, sest tänavalt lükati uks lahti ja sisse astus ennistine leitnant Ivko. Krjukov potsatas istuli.

«Nii . . . Vana tuttav!» venitas leitnant sõnu, nagu oleks ta just Krjukovit näha oodanudki. «Selge pilt . . . Lähme!»

Ta tegi kutsuva käeliigutuse.

«Muidugi, ainult arutame asja . . .» anus Krjukov.

«Loomulikult, lähme,» kortsutas Ivko kulmu.

Krjukov astus tema järel kõduneva provintsilinna ööpimedusse. Tütarlaps neile järele ei vaadanud.

Kui nad osakonda jõudsid, ütles Ivko:

«Lao taskud lauale tühjaks.»

Krjukov kraamis oma varanatuksese välja.

«Kas see on kõik?» päris Ivko.

«Kõik . . . Oli veel portfell . . .»

«Paljudgi mis oli . . .» Ivko kraapis Krjukovi asjad ja raha ülejäägi lausahtlisse. Siis viis ta Krjukovi kambrisse ja pani luku taha.

Krjukov magas veidi külmal põrandal. Hommikul lasti ta välja ja hoiatati, et ta rohkem silma alla ei satuks. Krjukov läks muusikakooli ja esimene, keda ta nägi, oli direktor, kes ootas teda trepil. Direktor tegi kutsuva käeviipe. Krjukov lonkis talle järele. Jõudnud vastuvõtukomisjoni ruumi, käskis direktor Krjukovil käisest kinni hoides:

«Andke talle dokumendid kätte, ja et tema haisugi siin enam poleks! Aga kui vastu punnib, siis saatke postiga kodusel aadressil.»

Ta läks minema. Krjukov vastu ei hakanud. Ta võttis dokumendid ja läks postkontorisse ema saadetud raha järele. Raha sai ta kätte kohe ja, jõudmata oidu koguda, ostis kaks pudelit veini, puges mingisse aeda, istus pingile ja jõi ühe pudeli tühjaks. Kuidas nüüd öeldagi, ta murdus. Kuid sellega asi ei lõppenud.

Teist pudelit ei jõudnud ta lahti tehagi, kui pingi juures peatus mootorratas, ennistine seersant rooli taga, kes ütles etteheitvalt:

«Ise veel rääkisid, et sa ei joo! Oleks sa ainult jooks, aga sa rikud korda ka! Istu, sõidame . . .»

Ta noogutas külgkorvi suunas. Krjukov istus ja nad sõitsid osakonda.

«Hmm . . .» ütles Ivko, jälle Krjukovit näinud. «Sind tuleb õpetada . . .»

Ta pilgutas seersandile silma. Seersant tõukas Krjukovi nurka ja lõi teda kaks korda tugevalt ning halastamatult rinde alla. Krjukov ajas silmad pungi ja ahmis hääletult õhku.

«No-noh, ära teeskle, kerge käega said . . .» ütles seersant karmilt.

«Vaata järele,» turgatas leitnandile äkki pähe, «ega tal relva pole?»

«Ei ole,» ütles seersant, kui oli Krjukovi taskutes sorinud. «Üldse pole midagi . . . Ainult raha.»

«Kust ta raha sai? M-ja . . . Raha anna parem siia, lausahtlisse . . . Ehk laekub kelleltki avaldus . . .» ja Ivko viskas raha sahtlisse.

«Aga kuhu ma tema panen?» küsis seersant.

«Viska välja! Egas me teda siin hoidma hakka.»

Krjukov visati kraedpidi tänavale.

Veidi toibunud, sai Krjukov aru, et sellest neetud august tuleb ka-
duda. Raha aga ei olnud ja jänesena sõitmiseks oli tal korratu välimus.
Ta piinles ja nuputas võimalust kojusõiduks raha muretseda ja ot-
sustas sviitri maha müüa. Kaua käis ta Surža ühe madalavõitu pool-
pimedada majakese juurest teise juurde, koputas ustele, teda aeti minema,
sõimati, taheti peksta, aga viimaks ometi leidis ta otsitava . . .

Avanes järjekordne uks ja ta nägi enda ees sama mustlaseite, kes
teda saabumispäeval raudteejaama juures oli neednud. Ta heitis Krju-
kovile kiire kogenud pilgu ja sai kohemaid kõigest aru.

«Mis on, ilus mees? Kas ma ei öelnud sulle, et sul tuleb ringi käia?
Oleks sa poisikesele õlleraha andnud, poleks midagi juhtunud . . . Paras
sulle!»

«Osta sviiter ära,» kähises Krjukov.

«Miks ka mitte? Ostangi . . .»

Sviitrit, mille Krjukov siinsamas seljast võttis, keerutas ta käte vahel
ja ütles:

«Palju sa küsid?»

«Kakskümmend . . .»

«Viisteist,» reageeris mustlaseit.

«Olgu . . .» piletirahaks oleks Krjukovile sellestki piisanud.

Mustlaseit otsis põuest raha ja ulatas Krjukovile.

«Ilus mees, kas sa tahad teada, mis edasi saab?» ta pilgutas silma.

«Lase ma ennustan, sa ei kahetse . . .»

«Ennusta pealegi . . .» nõustus Krjukov, kes oli juba täiesti ükskõik-
ne.

«Pane raha oma peopesale . . . Ära pelga, ega ma võta,» ütles must-
laseit professionaalse intonatsiooniga. «Nüüd ütle: kui ma tulen su
juurde . . .»

«Kui ma tulen su juurde . . .» kordas Krjukov mehaaniliselt.

«Võtan sind . . .»

«Võtan sind . . .»

«Nüüd kuula: mine öösel kalmistule, kaeva välja . . .»

Krjukov toibus.

«Mis kalmistu! Ptüi, kuri eksitas . . .»

«Ah niil!» raevutses mustlaseit ja siis juhtusid uskumatud asjad.

Ta puhus Krjukovi peopesale, siis sülitas sinna . . . Ja raha kadus.
Kohe kadus ka sviiter, mida ta siiani käes oli hoidnud. Krjukov jah-
mus. Jahmatusest toibunud, kisendas ta:

«Lirva, anna tagasi, maha löön!»

«Appi, röövitakse,» kiunus mustlaseit teda tagasi tõrjudes. «Tapa-
vad!»

Nagu maa alt kerkis välja Krjukovi tuttav seersant, murdis Krjukovi
käed selja taha, kiskus mustlaseidest eemale ja lohistas Krjukovi juba

läbikäidud teed mööda tagasi, eemale sellest, kuhu Krjukov nii kirglikult sõita ihkas.

«Ma ju ütlesin sulle, et sa jäädkki käima mööda sogaseid ja tühje ringel!» karjus mustlaseit talle järele. «Ja mitte kunagi, mitte kusägil, mitte keegi . . . ei tule sind päästma ega halasta! Isegi surra sul ei lasta . . .»

Edasi Krjukov ei kuulnud, sest ta rippus teda pikkade sammudega kandva seersandi õlal, kes jooksis korrapäratutest ringidest koosneval hiigelsuurel joonistusel ja aina lisas kiirust. Juhuslikule möödujale, kes neid nägi, tundus, et mööda kihutas põlevate silmade, sarvede ja kitsehabemega keegi, kandis turjal kohutavat koormat, ja kadus siis, haihtus, ei tea kuhu, arusaamatu, kuidas, justkui poleks kedagi olnudki . . .

BORISS FALKOV (s. 1946) — õppinud Moskva ja Leningradi konservatooriumis, lõpetanud Kiievi konservatooriumi aspirantuuri. Tunnustatud pianist, emigreeris 1987 Münchenisse. Vene kirjandustraditsioone arvestades kirjutas B. F. kakskümmend viis aastat «sahtlisse». Esimesed proosateo-

sed ilmusid emigratsioonis. Elatub kontsertidest, näitlemisest, kirjutamisest . . . Seni ilmunud romaan «Maise olemise unes ehk Mozart Karjalast» (1989) ja üle kahekümne jutu («Kolgas», «On jutte kurvemaidki . . .», tsükkel «Uued ajad» jt). Käesolev jutt on B. F. esmatrükk N. Liidus. A. P.

ZINOVI ZINIK

Koduigatsus

Vene keelest tõlkinud Tiito Himma

«Kes siis paradiisist omatahtsi ära sõidab?» kehtas Konstantin õlgu. «Dostojevski Svidrigailov ütles, et me kujutame paradiisi või igavikku ette hiigelsuure ja helgena, aga tegelikult võib see ootamatult osutuda sihukeseks pimedaks toakeseks nagu sahver või ärasuitsunud külasaun, kus nurkades pesitsevad ämblikud. Svidrigailov esitas selle hüpoteesi kujul. Mina olin just niisuguse paradiisi päriselanik. Seal oli praetud sibula kärsahais, pehkinud toanurgad, seintel keeduurudest tahmunud tapeedid, krabistasid tarakanid, koridoris kriuksusid põrandalauad, veekraanides turtsus vesi — täpipealt niisugune oligi paradiis!»

Ühel kolmest mehest korises kõht, kuid Kostja ei liigahtanudki, vaid jõllitas ühte punkti, nagu räägiks iseendaga. Ega märganud ta ka, et mida enam ta rääkis, seda teravamalt haisesid köögis kaua äädikaheeringasoustis seisnud sibulalõigud. Anthonyt ajas ilmselgelt öökima, kuid ta kartis end liigutada, et vältida Kostja üha vaenulikumat pilku.

«Ma olin igaviku elanik, mille nõukogude rahvas oma kätega on ehitanud,» jätkas Konstantin. «Üleüldise õigluse nimel. Ma olen selle õigluse omaks võtnud. Mul oli selles mugav. Juba lapsest saadik oli mugav. Meie kommunaalkorteri seinas oli sahvver, kuhu igasugust koli topiti — nagu sa ukse avad, uhkab seal vastu naftaliini, vana naha, kohvrite, kasukate, inimeste, mitmesugustest köögilõhnadest läbiimbunud kaltsude, inimolme lõhna, mis enam pole selle, vaid juba sealilma lõhn. Me pugesimo sinna alati, kui peitust mängisime. Tõmbad enda järel ukse kinni ja enam sa polegi selles, vaid juba teises, sealilmas, paradiisis. Ikka sagedamini mõlgub mul meeles see sahvver, kui ma Tonja paradiisi meenutan. Milline kretiin ma olin! Milleks oli vaja ketseritega mehkeldada ja traktaate kirjutada, kui oleks võinud lihtsalt salajast Jumalatut ja Tsaaritut sahvrielu nautida. Ümbritsevale tegelikusele oleks tulnud sülitada, sest mis seal vahet, kas akna taga on demokraatia või diktatuur? Ka riigipiiri pärast polnud mõtet pead vaevata, sest seda polnud olemas, kuna sealpool piiri polnud midagi — kui pole välismaad, siis pole ka piiri.»

«Te meeldite mulle, Konstantin,» sõnas Anthony jooibu siirusega. «Te meeldite mulle! Sülitame demokraatia ja diktatuuri erinevusele. Sulame ühte vendluses, üheks perekonnaks, kommuuniks, kas mõistate?»

Kostja luksatas ja küsis ootamatu kalkusega: «Kus?»

«Kõikjal!» Anthony laiutas käsi ja oleks toolilt peaaegu maha kukkunud. «Mitte geograafilises mõttes, vaid meelsuses, vaimses kommuunis, mis ei arvesta riigipiire, mingis ajaloovälises ajas, paradiisis, mille hülgas ratsionaalne *homo sapiens*, nagu te mainisite.»

«Kus nihuke paradiis asub, kas Jean Jacques Rousseau muna-des? Või naise sihukeses maailmasuuruses üsas? Sina, Anton, ära pea mind kosmopoliidiks: minu paradiis on nõukogulik, raudse eesriide taga, et kaitsta selle neitsilikkust, ja mingi teise üsa vastu ma seda vahe-tada ei kavatse.»

«Kas sind kisub tagasi?» ei jätnud Anthony teda rahule.

«Kuhu?»

«Kodumaale.»

«Kas üska või? Hilja. Sellega tegelesime me lapsepõlves. Kas tead, kuidas?» Konstantin nihkus tihedalt Anthony vastu. «Poisikesepõlves peitsime mina ja mu sõber end sahvrisse, ajasime püksid maha ja näitasime teineteisele, kuidas till seisab. Aga me ei teadnud, mida seisva tilliga tegema peab. Me arvasime, et seisev till on juba iseenesest mehe väarikus. Kõdi on, kui sa seda puudutad, ja ka iseäralik uhkustunne kerkib kõhtu. Või õigemini, esialgu me ehmusime, sest pidasime seda mingiks arusaamatuks haiguseks. Kuid klassi teiseks aastaks istumajäänud naaberõue poiss seletas, et nii peabki olema, et kui seisab, tähendab, oledki mees. Seda ta ei öelnud, mida tilliga tegema peab. Nii me elasime täielikus harimatuses, kuni õues kõik teada said, et lap-

sed sünnivad kõhust püstiseisva tilli kaasabil. Aga kuidas, ikka ei öel-
nud keegi. Ma mäletan, kuidas mina ja sõber päevade kaupa pingil
konutasime, jälgisime saalivaid tädikesi ja püüdsime ära arvata, kelle
kõhus oleks kõige meeldivam olla? Selles kogu meie suguline erutus
seisneski, et tagusime teineteise nähes pihku ja kujutasime ette, et
viibime naise kõhus, kus on mugav, tõmbad end kronksu ja vaatad läbi
naba maailma. Hiljem tegi sõber ettepaneku suhu võtta, et täielikumalt
tunnetada oma seesolemist. Peab ütleva, et suhu võtta polnud veel
midagi, kuigi seisis nagu tääk, aga mõõtmed olid nagu väiksel sõrmel.
Isegi nahka ei taibanud me tagasi tõmmata. Võtad suhu, imed ja tunned
end üsas olevat. Till mahtus tervenisti suhu. Ütle mulle nüüd, Antoša,
miks pidi suhu võtma, et end üsas tunda?» küsis Konstantin teeseldud
naiivsusega.

«Seletus on triviaalne,» ütles Kostja terasest pilgust segadusse sattu-
nud Anthony professorliku hoolimatusega. «Freud väidab, et imemis-
impulss on teadvustamata seksuaalsuse ilming. Mõistate, tõmme
naise rinna, luti poole. Naise rinda käepärast ei olnud ja imemis-
impulsi tõrjus eemale tõmme peenise poole. Lisaks sellele juhendusite
te alateadlikust armukadedusest isa peenise vastu, mis viljastamis-
aktis penetreeris ema tuppe. Võtnud suhu võõra peenise, asetaste te
end ema tupe seisundisse, see tähendab, samastaste end üsaga. Rääki-
mata juba kastreerimiskompleksi alateadlikust ülekandmisest oma sõb-
rale ja varjatud soovist teda «peenise ärasöömise» sootuks muuta.»
Anthony jutt läks sassi ja ta punastas.

«Aga mina arvasin, et teineteist imema kihutas meid vene nälg,» kat-
kestas teda Konstantin ja muigas ebameeldivalt. «Sperma on ju magu-
savõitu, nagu emapiim lapseas? Hiljem muutub see paksemaks ja
sarnaneb rohkem teie jogurtiga või siis meie kõrdiga, õigus? Kas
sina, Anton, tead, kuidas sperma maitseb?» Tekkis paus.

«Ma ei eitagi, et poisieas tegelesime ka meie samasuguste asjadega,»
sai Anthony lõpuks sõna suust. «Tavaline nähtus suletud erakoolide
magamisruumides. Konstantin, see on veel üks inimkonna ühtse pärit-
olu tõestus. Lõppkokkuvõttes püüdleme me kõik ühe üsa, ühe paradiisi
poole. Inimesele on üldiselt omane rassist ja poliitilisest süsteemist
sõltumatu tung üska tagasi pöörduda. Ega te mõtle ometi väita, et
marksistliku ühiskonna lõppideaal on mingi teistsugune, marksistlik
üsk?»

«Stalinlik. Mitte marksistlik, vaid stalinlik üsk,» parandas Kostja teda
kuivalt.

«Ütlen ausalt,» Anthony püüdis otsekohene olla, «et stalinismi eitan
järsult. Mind vaimustab nõukogude odav ühiskondlik transport. Ma
kummardan tasuta arstiabi. Ja mis peamine, vene iseloomu helduse,
lahkuse ja avaruse ees, milles puudub tähtsus, paraaditsemine ja sno-
bism. Kuid stalinismi, ütlen otse, ma eitan järsult.»

«Tähendab, stalinismi sa ei austa?» kordas Kostja süngelt. «Tähendab, sa ei austa ka mind?»

«Mis on teil sellega pistmist? Minule isiklikult olete te pigem sümpaatne,» pomises Anthony.

«Kuidas siis polegi pistmist? Mina olengi stalinism. Vähemalt selle seaduslik orb. Teadlased väidavad, et kui koera kutsikast peale inimestest eemal kasvatada, saab temast hunt ega saa enam kunagi kodukoera. Ka vastupidine on tõene: kui koer on inimeste hulgas kasvanud, ei vaata ta enam iialgi metsa poole kui vaba hunt, peksa palju peksad. Teie siin targutate totalitarismist ja demokraatiast, aga asi pole ideoloogias, vaid selles, et mu bioloogia on nõukogulik, mõistad? Alates esimesest demonstratsioonist Punasel väljakul on see mu ajurakkudesse jälje jätnud. Ma mäletan, nagu oleks see praegu: ümberringi on kõik punane, verevad on loosungid ja lipud, rahvast rüsib aina juurde, pigistab mind rõngasse, õlg õla, jalg jala, jalg jala kõrval, hobusejunnid on kompvekkidega segamini, kohe, mõtlen mina, lähen ma lõhki nagu helepunane täispuhutud õhupall, lõhken nagu preservatiiv, ja äkki läks ulgumiseks, võidukaks mõirgamiseks, minagi karjusin täiest kõrist, ja kohe tõstsid kellegi käed mind demonstratsiooni punase terenduse kohale, nagu oleksin ma üsast välja vupsanud. Ma karjusin, sest mõistsin, et nii oli mu ema mind sünnitades karjunud. Mis te arvate, keda ma nägin läbi sünnitusvee udu? Stalinit. Ilme kahvatu ja range, seisis ta mausoleumil nagu günekoloog ja jälgis, kuidas ma sotsialistliku pidupäeva piinades sünnin. Sellepärast on minu üsk stalinlik, mõistad? Aga sina, Anthony, eitad seda järsult. Sul on marksistlikus üsas mugavam? Istu siis pealegi seal, aga ära minu üska nina topil!»

«Mina? Oma nina? Mitte mingi hinna eest!» kiirustas purjus Anthony kinnitama. «Muuseas, seoses teie mõttega riigist kui üsast oleks huvitav teha marksistliku Venemaa kui naise psühhoanalüüsi. Proletariaati, mis, nagu ma aru saan, on marksistlikus ühiskonnas progressi edasi viiv jõud, peaks vaatlema kui libiidot. Kusjuures kapitalistlikus ühiskonnas peaks see võrduma ekskrementidega, kas pole nii? Marksistliku Venemaa ekskrementide eritumine oleks ehk identne emigratsiooniga? Või peaks emigratsiooni vaatlema kui menstruatsiooni? Sel juhul on emigratsiooni lakkamine identne kliimaksiga. Või kõhukinnisusega?» Anthony itsitas, kuid märganud, et Konstantin teda üksisilmi jõllitab, jäi vait.

«Tõmba lonti,» ütles Konstantin tasa ja ta hääl kähises ähvardavalt.

«Mis tähendab: «tõmba lonti,» Anthony niheles toolil ja palus Tadeuszil tõlkida. Pan Tadeusz pomises kogeldes midagi arusaamatut matsliku väljendi tõlkimatusest.

«Ma väga vabandan,» Anthony niheles jälle. «Ma ei tahtnud teid, emigrante, pasaga võrrelda. See tuletus marksistlik-freudistlikust lähtekohast, mida mina isiklikult ei jaga. See oli nali. Metafüüsiline nali. Ma pole põrmugi ksenofoob. Pigem olen ma slavofiil. Mõistate, Ivan Sussanin. Nagu ma juba ütlesin, me kõik pärineme ühisest üsast —

nii neegrid, pakistanlased, juudid, venelased, see tähendab, et juutide suhtes pole ma päris kindel, kuid minu arvates ka nemad, pärinedes küll teisest üsast, just nagu teiegi, Konstantin, pole pärast taastulemist üldsegi vastu ühisesse üska taasühinemisele. Või ma eksin? Jumal küll, kui totter ja arutu vestlus!» ta oigas abitult ja püüdis toolilt püsti tõusta. Tema õlale laskus Konstantini raske käsi.

«Tõmba lonti!» pressis Konstantin jälle läbi hammaste ja seisis kogu oma pikkuses Anthony kohal. Pan Tadeusz nägi ainult Konstantini laia selga ja seda, kuidas mees, haaranud Anthonyl ühe käega turjast, tegi teise käega Tadeuszi meelest mõistatuslikke liigutusi; poolakas, mõistnud, et asi on halb, jooksis ümber laua ja nägi õudset pantomiimi. Kohtus tunnistas ta (kuigi mina isiklikult pan Tadeuszi kui asjast huvitatud isikut täiesti ei usu), et olla kõigepealt näinud Anthony püstise lõuaga hirmust virildunud nägu. Tema pead kiskus juustest Konstantini käsi. Konstantin, sääretorud madruse kombel harki, pigistas Anthony jalgu nagu tangidega kokku, nii et ta ei saanud end liigutada. Vaba käega nõõpis Konstantin püksiauku lahti. Sõnatult sekeldas pan Tadeusz paaniliselt selle skulptuurse grupi ümber ja oigas haledalt. Konstantin ei pööranud poolakale vähimatki tähelepanu, vaid soris käega pükstes ja tõi ilmavalguse kätte oma kortsus peenise. Ent Konstantini silitava käe all läks peenis kiiresti sirgeks, voldid paisusid siledaks, kõvastus ja hakkas võidukalt kõikuma Anthony kuklasse aetud näo kohal. «Kas meeldib?» küsis Kostja. «Kas sarnaneb nõukogude sardellile? Stalinlikule brandenburgi vorstile? Või hoopis slovaki pekkvorstile, ah, Tadeusz? Kui just arvestada seda elegantset vagu eesnahal?»

«Jätke jalamaid huligaanitsemine!» kiunus pan Tadeusz võõra häälega ja tormas Konstantinile kallale. Konstantin liigutas ainult kergelt õlga nagu hobune, keda kärbes tüütab, ja Tadeusz, ajanud ettejäanud tabureti kolinal ümber, taganes ja kukkus siis nurka neljakäpukile.

«Noh, kuidas on, Tonjake, kas tõmbad lonti?» Konstantin patsutas Anthonyt põsele. «Kas sa armukadetsed alateadlikult isa peenist? või vanema venna peenist? Kas tunned? Kas sead oma taguotsa ema tupe asemele? Kas tunned, kuidas sa muutud üsaks? Kus on sinu imemisimpulss?» Konstantin kenutas Anthony kuklasseaetud näo kohal, Anthony suu oli valu-, hirmu- ja vastikusgrimassist pärani, ja kui ta nilpsas kuivanud huuli, puudutas tema keeleots tahtmatult peenist. «Ahah!» hüüatas Konstantin võidukalt ja jälgis, kuidas tema peenis võpatas sellest puudutusest. «Ahah! Kas tunned end juba meie, vene üsas olevat? Kas tunned, kuidas vaginaalselt voogavad lippude voldid, kuidas mu munad täituvad nagu õhupallid, kuidas Poliitbüroo liikmed tõstavad tervituseks käe? Kas tunned, kuidas stalinlik tahe sügab kodumaad-tupet?»

Ühe käega Konstantin masturbeeris, aga teisega kobas Anthony põlvi, katsus kubet. «Miks sinul ei seisa, ah? Ma ei näe entusiasmi, et ühes üsas kokku sulada. Sõnades olete te koos neegrite, pakis-

tanlaste ja igasuguste slaavi rahvastega. Kohe, kui oleks vaja tegutseda, olete te nõudlikud ja tundlikud. Igaüks imeb oma tilli, teisele mitte tuhkagi, ah et võõrastele on sissepääs keelatud, need unistagu oma üsast? Kas te olete pan Tadeusziga ühe mütsi all? Nii te, läänlased, teineteist imetegi!»

«Psia krew!» kisendas pan Tadeusz ja tormas oma nurgast Konstantinile kallale. Konstantin lõi tõukest ainult kõikuma ja istus, till ikka püsti, toolile. Pan Tadeusz oli valmis vanduma, et sel momendil välgatas õhus peenike spermajuga ja jäi Anthony huultele pidama: Anthony kõrisõlm jonksatas neelates. Ta libises aeglaselt toolilt maha, langes longu ja kortsu nagu peenis Konstantini pükstes.

ZINOVI ZINIK (Gluzberg) (s 1945) — jõudis N. Liidus õppida maalikunsti, topoloogiast, vehklemist, teatriteadust ja kirjandust. Tema kaks jutukest trükiti ära ka riigi poolt. Emigreeris 1975. Kaks aastat oli Z. Z. režissööriks Jeruusalemma

Ülikooli vene teatris. Praegu elab Londonis, kirjutab ingliskeelseid teatriteatsensioone, venekeelset proosat ja publitsistikat. Tähtsamad teosed: «Ümberasanud isik» (1977), «Vene toimetus» (1982), «Russofoob ja seenelemb» (1986) jt. Viimati mainitud on tõlgitud ka käesolev katkend. A.P.

JURI MAMLEJEV

Uputa mu pea . . .!

Vene keelest tõlkinud Tiito Himma

Ma olen närviline, elu vastuoludest lõhestatud ja ärapiinatud inimene. Kui siis sigineb veel muid vastuolusid, mis polegi igapäevased, läheb elu hoopis kirjuks.

«Lurjus, uputa ära mu pea . . .» kuulsin ma unes jahedat hoiatust, mida ütles neljateistkümneaastane tütarlaps Tanja, kes päev varem end meie ukse ees üles oli poonud.

Lugu oli õigupoolest järgmine. Esiteks, ta ei poonudki end üles. Seda ütlesin ma niisama, et oleks suupärasem ja kergem end väljendada. Teiseks ei sündinud see hoopiski mu ukse ees, vaid tolmusel hallil tänaval sadakonna sammu kaugusel meie välisuksest, kus oli ehitusplats. Ta tappis end teadmata põhjusel. Tõsi küll, räägiti, et umbes kaks tundi enne surma oli teda tänaval peatanud keegi mustas kaabus mees ja talle kaua-kaua midagi kõrva sosistanud. Ja sosistanud midagi niisugust, et tema võttis kätte ja tappis end ära. Pärast otsiti sosistajat visalt taga, aga ei leitudki. Ma ei usu, et sosin oli erootiline, küllap hoopis tõsisem. Seda enam, et erootikaga polnud Tanjakest võimalik ehmatada. Ma arvan, et sosin viitas mingitele . . . Tss, tss, rohkem ei ütle ma sõnagi.

Niisiis, mulle ilmutas ta end juba mõni tund pärast surma. Tõsi küll, unes . . .

Nüüd veel meie suhetest. Suhted olid vaiksed, korrektsed ja peaaegu metafüüsilised. Täpsemalt, me ei tundnudki teineteist, Jumal hoidku, kui olime kogu elu jooksul kolm-neli sõna vahetanud. Hoolimata sellest et ta oli meie naaber. Mingeid pilke siiski heideti. Imelikke, peaaegu irreaalseid. Temapoolseid. Üks pilk on mulle eriti meelde jäänud: see oli äraolev, nii vaatavad väikesed lapsed, suu imestusest pärani, aga samas vanainimeselikult tühi ja põhjatu. Hiljem sain ma aru, et ta ei vaadanud üldse mind, vaid mingisse kuristikku, mingisse auku trepi kõrval. Üldiselt oli tema pilk alati väga tavaline, isegi liiga tavaline, õudselt, kuidagi lummavalt tavaline, selline, et niisuguse pilguga on hea kana süüa. Mõnikord jälle, otse vastupidi, oli ta pilk niisugune, nagu oleks surnud kana pealt vaadanud, kuidas teda süüakse.

Kõik, rohkem meie vahel midagi polnudki. Sellepärast ei tea ma ka, miks ta pärast surma minu juurde tuli. Lihtsalt tuli. Ja veel sihukese vanamoodsa nõudmisega.

Küll aga sain ma kohe aru, kui ta mulle esimest korda ilmus, et asi on tõsine. Igas mõttes tõsine, selles, et ta üldse ilmus, et ta ilmus just minule, ja et ta jonnakalt nõudis oma pea uputamist. Ja et ma nüüd enam rahu ei saa.

Kohe pärast unenägu ärkasin ma üles. Tühine, igapäevane närvipinge kadus jalamaid, nagu oleks juhtunud mingi enneolematu sündmus. Ma avasin akna ja istusin akna alla. Värske öine õhk oli salapärases seoses pimedusega. «Oh-oh-hool!» ütlesin ma.

. . . Magama jäin ma alles hommiku eel. Jälle, kuigi mu unise voodi ümber oli juba valge, helises Tanja ennistine metalne hääl: «Uputa ära mu pea!» Tema toonis helises rohkem kui ähvardus. Isegi rohkem kui käsk.

Ma ärkasin jälle üles. Ma ei saanud millestki aru. Hingesügavuses aga toimus mingi õudne muutus. Lisaks jäin ma ümbritseva maailma suhtes peaaegu pimedaks. Võib-olla sai maailmast mängukann. Ma ei mäleta täpselt, kui palju möödus päevi ja öid. Väga vähe. Minule sulasid nad üheks, ainult seesmiselt eraldatavaks reaalsuseks: valge päev oli pime, kus kõik kaotas piirjooned, sai ühetasaseks; öö oli tõeline reaalsus, kus pimedust lõhestas nagu valguskiir see hääl: «Uputa, uputa ära mu pea . . . Uputa, uputa, uputa . . .» Hääl oli ikka sama, tuli nagu taevast, kuid ajuti kõlasid selles hüsteerilised, kannatamatud noodid. Justkui oleks Tanja nõrдинud — vihane ja kannatamatusest hullunud, et ma viivitan saatusest ettemääratu teostamisega. Tema naiselik kannatamatus viiski mind lõplikult endast välja. Lõppude lõpuks, kuhu või milleks oli vaja nii kiirustada?! Veel polnud Tanja mahagi maetud, keha lamas surnukuuris, aga vanematele öeldi, et pea on juba kindlalt keha külge kinni õmmeldud. Ma ei saanud ju nagu hullumeelne surnukuuri joosta, skandaali korraldada, pead nõu-

da jne. Nõustuge, et see oleks vähemalt kahtlusi äratanud. Seda enam, et mina polnud talle keegi. Võib-olla ehk tema vanemad oleksid võinud pead küsida, aga mitte mina. Tema aga pöördus just minu poole!

Matusepäeva mäletan ma selgelt. Siis murdsin ma juba pead, kuidas tema pea ära virutada. Mind takistas see, et ta maeti kristliku kombe kohaselt. Tähendab, matuste ajal ei tohi. Mul tekkis juba ähmane lootus, et pärast niisuguseid matuseid ta rahuneb. Mitte põrmugi. Pärast matuseid muutusid tema nõudmised, tema hääl veelgi meeletumaks ja nõudlikumaks. Võib-olla niisugused matused ei rahuldanud teda, aga küllap asi polnud selles.

Kaks päeva pärast matuseid püüdsin ma konsulteerida.

Ma otsustasin minna komsomoli rajoonikomiteesse. Loomulikult olen ma kommunistlik noor ja ülikooli lõpetanud; ma tegin vabatahtlikult kaastööd noorte komsomolide ajalooühingule. Me tegelesime seal peaaesjalikult minevikuga, iseäranis pühakute ja kuraditega; sellega, mis kellelegi rohkem meeldis — kas Tihhon Zadonski ja Nil Sorski või kuradite ja mardustega. Kes tahtis, tegeles nii ühe kui teisega. See oligi meie komsomolitöö. Niisiis, partei-komsomoli liinis oli Vitja Prohhorovil ühingus silmapaistev koht. Ise oli ta müstik, kasvatas endale habeme ja käis peaaegu iga kuu Kižis. Tal olid imetlusväärased teadmised nii astroloogiast kui tiibeti maagiast. Hiljem viidi ta üle komsomoli rajoonikomiteesse kultuuri ja teadusliku ateismi sektori juhatajaks. Nii ma siis tormasingi teisel päeval pärast Tanja matuseid tema juurde.

... Vitja võttis mind vastu oma väikeses ja tagasihoidlikus kabinetis. Seinal rippus seltsimees Lunatšarski pilt. Mind näinud, tõmbas ta ühest pimedast nurgast välja pooleliitriise pudeli ja tegi ettepaneku puhata. Kuid mina asusin kohe närviliselt ja ärritatult asja juurde. Mina rääkisin Tanjakese loo kohe ära, nii nagu asi oli... Millegipärast jäi ta äkki nukraks.

«Kas ärkvel olles, päeval, Tanja sulle ei ilmu?» küsis ta ega teinud viinapudelit lahtigi.

«Ei, mitte kunagi. Ainult unes,» vastasin mina.

«Sant lugu. Kui ilmuks päeval, ärkvel olles, siis oleks teine, palju kergem alltekst.»

«Seda ma arvasingi!» ahastasin mina. «Ainult unes! Päeval pole temast jälgegi, ainult mu sisemuses eksisteerib üks uus reaalsus. See on kõik ülejäänud halvanud. Ma ei näe maailma. Ma tean ainult, et pean tema pea ära uputama!»

«See'p see on. Sinu uus reaalsus on kõige ähvardavam märk. Hääl on sellega võrreldes tühi asi... Millal sa ütlesidki, et ta maeti?»

«Kahe päeva eest.»

«Tead mis, Kolja,» ütles Prohhorov argiselt, «varsti ta tuleb su juurde. Mitte unes, vaid ilmsi, kehas.»

«Kuidas, kehas?!»

«Jah, just niisama, väga lihtsalt. Sa peaksid ju teadma, et pühakutel ja nõidadel, näiteks, on võime realiseerida niinimetatud teist keha. See tähendab, et nad võivad, ütleme näiteks, magada, aga samal ajal viibida mis tahes teises kohas, näiteks väga kaugel, kuid pane tähele, et mitte «viirastuse» või «astraali» kujul, vaid täpselt samas füüsilises kehas, selle niioelda teisikus. Mõnikord ilmusid nad niimoodi oma sõpradele või õpilastele. Need olid head kohtumised. Loomulikult teevad pühakud seda kõrgemate põhijõudude, nõiad aga hoopis teiste reaalsuste kaasabil . . . Niisiis, enamvähem loomulikult teel võib see juhtuda ka kõige tavalisemate inimestega, aga ainult vahetult pärast surma . . . Ühesõnaga, mõnikord ilmub elavana nende duplikaat füüsilises kehas, kuigi laip juba mädaneb . . .»

«Väga võimalik,» nõustusin ma millegipärast kiiresti.

«Oh Kolja, Kolja,» Prohhorov silmitses mind. «Elus ja surmas on kõik nii lihtne, aga meie ajame asjad keeruliseks, mõtleme välja . . . Muuseas, Kižis jutustas mulle üks vanamees väga meeliköitvalt oma kohtumisest kadunud õekesega . . . Kuid pea meeles, et Tanjaga on palju keerulisem lugu . . . Tema on ebatavaline olend . . .»

«Aitab küll, Viktor. Selge pilt. Edasi võid rääkimata jätta. Parem joome. Ma loodan, et see pole sul ainus poolik.»

Me polnud ammu nina nii täis tõmmanud. Prohhorov kusi isegi oma tugitooli märjaks. Komsomolist sekretärineiu, prullakas Zina, vedas meid kodusel kombel vaevu kabinetist välja rajoonikomitee ette põõsastevahelisele murule. Seal me hilisööni magasimegi — taevale tänu, et ilm oli suviselt soe ja keegi meid ei kimbutanud. Tavaliselt sõitis kainestusmaja auto rajoonikomiteest kaugelt mööda.

Hilisööl komberdasin ma vaevaliselt koju. Moskva laiad ja tühjad tänavad sisendasid rahu ja lõpmatuse tunnetust. Viimaks jõudsin ma koju. Ma süütasin oma kambrikeses tule põlema ja heitsin diivanile. Uinuda aga ei tahtnud, sest pelgasin Tanja häält.

Kaks päeva pidasin ma niimoodi vastu. Ma teadsin küll, et rohkem venitada ei tohi. Pea tuli ära virutada. Kuid mind haaras mingi apaatne laiskus.

Saabus kolmas päev. Ma istusin oma toakeses ümmarguse söögilaua ääres, üks koridori oli millegipärast lahti. Laual seisis musta leiva päts, kooritud vorst ja soolatoos. Soola oli natuke lauale pudenenud. «Tulgu tüli,» mõtlesin ma laisalt ja veeretasin leivakuulikesi. Millegipärast langes mu pilk kõik aeg kardinale — mitte aknakardinale, vaid kardinale mu absurdset vana riidekapi ees, kuhu olid korraldult riputatud särgid, mantlid ja ülikonnad . . . See kardin lainetas veidi vahetpidamata . . . Kõik sündis kähku, peaaegu valgukiirusel ja nii, nagu oleks vaim lihaks saanud. Tanja lihtsalt paiskus kapist välja. Ta ajas end paugupealt püsti, hüppas mulle sülle ja põimis käed kassi osavusega mu ümber. Tema keha oli väga raske. Palju raskem kui eluajal. Ma tundsin oma näol tema imelikku, kuidagi eemalolevalt-

jäist, kuid samas väga elavat, isegi salaelulist hingust. Silmi, ainult silmi ma ei näinud. Kuhu küll need olid kadunud?!

«Papake, armas papake,» rääkis ta imekiiresti ja uhas mind oma hingusega üle. «Uputa mu pea kindlasti ära . . . Kas kuuled? Uputa mu pea ära . . .»

Rohkem ei kuulnud ma midagi, sest mind päästis sügav minestus. Uni, ainult sügav uni on meie pääsemine. Unenägudeta uni. Veelgi parem on igavene, lõputu uni. Siin ongi oht!

Ma toibusin, kui Tanjat ei olnud enam toas. Lõplikult vapustas mind tema hingus mu huultel, segu elust ja surmast. Siiski tekkis mul kahtlus, kas ta ikka tuli kapist. Võib-olla hoopis vahetpidamata lainetava kardina tagant? Võib-olla lihtsalt astus sisse avatud uksest?! Esialgu polnud mul nende küsimuste lahendamiseks mahti. Kokkupuutest põrandapinnaga valutaskukal. Tool, kus ma istusin, oli katki läinud. Soolatops oli ikka laual mahapudenenud soola kõrval . . . Pagana pihta, ma olin suurivaevu tuttavate käest saanud selle antikvaarse, haruldase tooli! Ma otsin selle endale kingituseks, kui naise juurest ära tuln. Võib-olla oleks tulevikus veidi suuremaks kasvanud Tanjast, kui ta endal pead otsast poleks lõiganud, saanud mu armas ja elupõline naine. Me oleksime laulatanud kirikus. Nagu ütleb laulusalm: «Milleks lahku minna, milleks lahus elada?! Parem laulatada, armastuses elada.» Me oleksime võinud minna Volgale pulmारेisile ja kaasa võtta selle vanaaegse tooli; tool on nii avar, et sinna mahub kahekesi istuma.

Huvitav, kas Tanjast oleks mulle saanud hea naine?! Tõsi, lihtsusest hoolimata oli selle tüdruku hinges midagi hirmuäratavat, avarat, venelikku . . . Jah, kuid miks ta kutsus mind oma «papakeseks»?! Mis isa ma talle olen, kuidas?!

Prohhorovil on nagu alati õigus. Öeldakse, et partei ei eksi kunagi. Venitada ja kassi sabast kiskuda rohkem ei tohi. Aeg on sõita kalmistule . . .

. . . Miks on meie õllekates alati nii palju rahvast?! Üldiselt on nii võib-olla paremgi. Ikka soojem. Mul pole aega suudelda võhivõõraid inimesi, pole aega akna all juttu jorutada Andrei, selle hallipäise joomariga, keda ma näen esimest korda: «. . . Andrjušake, saa aru, et ma ei või ilma sinuta elada; ma mõtlen juba kaksteist aastat sinule . . .» Hoolimata kruusi õlle teravast ja joobnustavast uimast, mis segab ja mürgitab mu meeli, olen ma praegu külm ja realistlik. Ma murrin pead, kust raha muretseda. Midagi peab maha müüma, spekulēerima. Hauakaevaja niisuguse töö eest alla kolmesaja rubla küll ei küsi. See on suur summa. Selle eest võib osta tuhat kakssada samasugust meeletukstegevat õllekruusi, et mine või hulluks. Hauakaevaja, kes peab Tanja haua lahti kaevama ja kirstu avama, ei joo korraga kolmesadat rublat maha. Ma tean küll, et hauakaevajad on kõik suured joodikud ja alati teevad oma tööd joomase pea ning se-

gase pilguga. Üksi ei suuda ma kirstu niikuinii välja kaevata, sest ma olen nõrk, närviline ja kalmistul on valvur isegi öösel; peab teadma, millal ta tavaliselt magab või midagi sarnast . . .

Kulus terve piinav nädal, kuni ma sattusin Tanja haua kaevaja jälile ja mõistsin, et edasi otsida pole vaja, sest mees ise oli nõus seda tööd ette võtma. Semjon oli raske, kuid ajuti lapseliku pilguga tüse, end peaaegu põhja joonud mees. Millegipärast võttis ta kaasa oma semu, kes kalmistul ei töötanud, kuid oli hauakaevaja usaldusalune. Semu nimi oli Stepan. Ta oli väike, paksuke ja lolluseni lõbus, peaaegu pöörane rõõmust. Võib-olla sellepärast, et ta sageli aitas hauakaevajat. Arvatavasti on suur õnn, kui sa niisuguses asjas pole peategelane, kuid siiski osaleda võid.

Me istusime palgiotsale värskel murul otse roheline õlleputka kõrval kalmistu lähedal. Paks müüjaeit müüs õlut ja laulis kogu aeg vanaaegseid laule.

Semjon küsis otsekoheselt:

«Miks sulle pead on vaja?»

Legend oli mul juba valmis mõeldud.

«Saad aru,» ütlesin ma nukra häälega, «see on mu vennatütar. Ma tahaksin tema pead mälestuseks hoida.»

«Kas sa armastasid teda väga?» küsis lolluseni lõbus Stepan.

«Väga, aga nüüd armastan veel rohkem . . .»

«Nüüd veel rohkem . . . Siis muidugi,» katkestas mu jutu Semjon.

«Kus sa pead hoiad?» segas Stepan jälle vahele.

«Ma kuivatan selle ära, üldiselt kõbin veidi, et ära ei mädaneks,» vastasin ma õlut rüübates. «Aga kus hoida . . . Ma pole sellele veel mõelnud . . . Võib-olla endise naise juures.»

«Ära ainult peldikus hoi,» hoiatas Stepan. «Seal käivad alati külalised ja sõbrad. Pole ilus . . .»

«See pole tähtis,» katkestas teda Semjon. «Hoidku, kus tahab. Pole meie asi. Ka see pole meie asi, mis ta teistele ütleb, kui ta ainult tahab pead näidata. Meie oleme niikuinii Kolõmale värvatud ja sõidame varsti ära. Sealt meid üles ei leita.»

«Poisid, kas te olete kindlad, et asi päevavalgele ei tule?» pärisin mina.

«Meie tunneme oma tööd. Ega sa meil esimene ole.»

Nüüd oli minu kord imestada.

«Mis, mina polegi esimene?!»

«Oh sa tuhnus,» muheles Semjon. «Tuleb ette. Trehvab sihukesi nutikaid küll nagu sina. Pool aastat tagasi käis siin üks naisüliõpilane, sest oli unustanud surnud mehelt juukseid võtta. Ulgus nagu lehm. Tuli välja kaevata. Tuleb ette, et mõned paluvad nõõpe, rohkem siiski juuksekarvu. Kõike on elus ette tulnud. Üks daamike palus lihtsalt luba kirstu sisse vaadata, uudishimust, kuigi mehe matustest oli juba kümme aastat möödas. Inimesi on igasuguseid. Tõsi küll, pead küsid esimest korda meie käest sina, avar natuur. Nähtavasti armastad teda hullupöö-

ra. Ära siiski unusta, et juuksekarva või muidu uudishimu eest võtame me sada, noh sada viiskümmend rubla, oleneb näost. Aga pea eest tuleb kauplemata lagedale laduda kakssada viiskümmend.»

«Loomulikult . . . Kas ma pean juures olema?» küsisin mina ja mõtlesin samal ajal tahtmatult: «Juuksekarvadest hauakaevaja luiskab.»

«Milleks?» imestas Semjon. «Siis loomulikult, kui tegu on juuksekarvaga, sest võib petta, kuigi me oleme ausad inimesed. Pead ära vahe-tada pole võimalik, seda enam, et matustest on ainult nädal möödas. Mina ja Stepan tuleme ise toime. Nii-nii, lõpuks ometi sain pooliku taskust kätte! Stepan, vala kolmeks, sul on täpne silm . . . Ja-jah, tähendab, leppisime kokku. Kaup kauba vastu, käest kätte, meie toome pea, sina annad meile raha, ja meie trimpame tema mälestuseks . . .»

Kõik jäid vaid. Kannud löödi raginal kokku, «edu terviseks».

«Küllap oli kena plika,» nukrutses Semjon. «Mina ta matsin. Oli teine sihuke vaikseke. Temal pole enam valusid nagu meil. Oh elu, elukest! Mina jõin oma laiba juba meditsiiniinstituudile maha . . .»

Me leppisime kokku kohtuda ülejäämise päeva hommikul kalmistu kõrval, maja number kolm pimedas inimtühjas ja räpases trepikojas. Kõik mu kohtumiseelsed tunnid olid helgemast helged, ka Tanja helises unes tasa-tasa, isegi õrnalt. Õrnus oli ebamaine ja tundus nagu hüvastijätt. Ka nemad, surnud nimelt, on inimesed. Nad saavad kõigest aru, tunnevad kõike. Veel paremini kui meie, patused, ehkki isemoodi. Tähendab, ta mõistis, et tema unistused lähevad täide. Hauas raiutakse tal pea otsast ja tuuakse kotis minule trepikotta. Ta nii väga soovis seda, ja surnu sõna on seadus. Rahvas räägib, et kui sa midagi väga soovid, siis lähebki täide. Egas Tanja asjata niimoodi palunud, peaaegu karjunud. Ka oleks hea, kui kõigil inimestel maailmas tekiks samasugune soov nagu Tanjakesel. Kõigil inimestel nii Ameerikas, Euroopas kui Aasias, igal pool, ühtmoodi nii elavatel kui surnutel, sest mis vahet on praegu elava ja surnu vahel — suisa laibad hulguvad ümberringi. Päid ei tohiks ära uputada, vaid neist tuleks kuni Viimsepäeva Kohtuni laduda üks mägi. Niikuinii pole enam kaua oodata. Sellega seonduvad igapäevased hirmud kaoksid kohe: poleks enam aatomisõdu ega revolutsioone ega evolutsioone . . . Üldiselt, sihukesest jamast nagu need igapäevased hirmud poleks mõtet rääkidagi. Ma arvan, et keha, milles Tanjake mulle ilmus, mu sülle hüppas ja mind embas, ongi sama keha, milles me ilmume Viimsepäeva Kohtu ette. Võib-olla ma eksin. Peab Prohhorovi käest küsima, sest tema teab kõike, komsorg ikkagi . . .

Lõpuks saabuski oodatud tund. Ma seisin maja number kolm trepikoja pimeduses. Mu taskus olid piletid, sinna, linna taha jõe äärde . . . Kus mujal uputada saakski, linna keskele Moskva jõkke küll ei tohi. Ümberringi on miilits ja ka vesi on must. Linna taga on parem, sest vesi on seal puhas, külm ja sügav. Niisugusest sügavusest ei uju Tanja pea enam kunagi pinnale.

Semjon ja tema abiline tulid kummaliselt ringi piiludes minu juurde; Semjonil kõlkuks käe otsas kott. Ma eeldasin, et kõik toimub tavali-

selt. Aga äkki haaras mind ootamatu hirm, nagu oleks hinges midagi rebenenud . . . Hauakaevajad lähenesid veidralt tantsiskledes. Millegipärast kiigutas Semjon kotti peaga, nagu oleks tahtnud seda kõrgele üles sinisesse taevasse visata.

Meie jutt oli lühike ja ametlik.

Pea . . . Raha . . . Raha . . . Pea. Viin.

Kõik.

«Viska igaks juhuks pilk peale,» porises Semjon. «Me ei ole petised.»

Ma võpatasin ja heitsin pilgu ebatavaliselt suure koti suhu. Selle põhjast helkisid mulle vastu silmad — jah, Tanja, sama pilk, mis eluski.

Ma tasusin ja sõitsin raudteejaama. Ma võtsin takso. Nad andsid mulle pea koos kotiga, et oleks vähem sekeldamist ja poleks ümber-tõstmist. Kott oli must ja räbaldunud, arvatavasti oli selles varem kartuleid hoitud, sest lõhn lõi ninna. Miilitsaid ma millegipärast ei kartnud, see tähendab, et kartnud rumalat juhust. Küllap jumal kaitses mind. Vaevu pugessin ma pungil täis elektrirongi.

Rongis oli väga kitsas ja umbne, keha keha vastu seisis pinkide vahel palju inimesi. Astuda polnud kusagile. Ma kartsin, et mu kott pigistatakse puruks, vilets lugu küll. Tanja palus ju uputada. Ootamatult pakkus üks vanaeit, otse taevaingel, mulle kohta. Miks, ma ei tea. Ilmselt oli mul väga piinatud näoilme ja tal hakkas hale, küllap ta käib kirikus.

Ma ei mäleta, kaua me sõitsime. Väga kaua. Juba ma olingi jõe ääres. See helkis meile vastu kaugelt, sihuke külm, vaba ja imekaunilt sile. Ma ütlen «meie», sest olen kindel, et kotist nägi kõike ka Tanja. Surnud saavad vaadata läbi asjade. Tõsi küll, kotist polnud kuulda oiet ega ohet — ikka vaid lõputu vaikus. Ja milleks ohata?! Ta ise ju oli palunud. Miks — seda teadis ainult tema ise. Ka Prohhorov väitis, et ta on ebatavaline.

Ma tahtsin Tanjalt siiski midagi küsida. Midagi õudset, üksikut, põhjatut . . . Mu peas keerles kogu aeg: «Kas kõik on läbi . . . Kas kõigel on lõpp . . . seal, pärast surma?!» Teda tuleb tõugata, põlvega nagu kord ja kohus, ehk siis sahib mustast kotist vaevu kuuldav vastus . . . kui ainult vastus ei tapa. Kui ta poetab kas või ainsagi jubeda, aga mitte õrna sõna, siis ei pea ma vastu, vaid hakkab karjuma ja viskan ta otse vagunisse vastu higiste inimeste pintsakuid! Või lihtsalt võtan kindlalt ja nürimeelselt kõigi nähes pea kotist välja ja suudlen, suudlen, kuni ta annab mulle julgustava vastuse.

. . . Lõpuks olen ma jõe kaldal. Kedagi ei ole. Mul jääb üle ainult kummarduda, haarata Tanja pea pihku ja heita jõesügavikku. Aga ma viivitan. Miks, miks? Oh, ma tean küll, miks! Ma kardan, et ma enam kunagi ei kuule tema häält — vaikset, ähvardavat, paluvat, meeletut, kuid mulle juba nii lähedast. Kas tõesti võib inimesele saada lähedaseks külm kauge hääl lõpmatuses? Jah, jah, aga võib-olla ma isegi tahan, et ta tuleks mu juurde nagu siis, lihas, olgugi et jubedas lihas — kas ka-

pist, kardina tagant, taevast või maa alt, kuid tuleks siiski. Istuks mulle sülle ja sosistaks kõrva. Ma tean, et seda ei juhtu, kui ma pea minema viskan.

Ma ei tohi olla sõnakuulmatu häälele, mis tuleb lõpmatuses. Oh Tanja, Tanja, küll sa oled ikka veidrik! Lolita vene variant?! Ei, naljakas. Mis Lolita nüüd tema!? Rumal võrdlus.

Miks, miks sa end nii julmalt tapsid?! Pista pehme kael raudsesse masinasse! Sa oleksid võinud istuda siin ja samovari taga teed juua. Aga su silmad, su silmad pole kunagi olnud õrnad . . .

Noh, hüvasti, mu laps. Jumal sinuga!

Ma võtsin järsu liigutusega pea kotist välja. Mu silmade ees on loor. Ma ei näe midagi. Milleks, milleks näha seda koledat, paratamatule hääbumisele määratud maailma! Olgu ta neetud! Olgu ta kolm korda neetud! Selles pole surematust!

Ma heidan Tanja pea jökke.

Ohe, vesi vulksub . . .

P. S. Hiljem sain ma teada, et mees, kes enne surma Tanja juurde oli astunud ja talle midagi kõrva sosistanud, oli Prohhorov.

JURI MAMLEJEV (s 1931) — tunnustatud nõukogude «põrandaalune» metafüüsik, sai kodumaal kuulsaks okultismi tutvustavate loengute ja kirjutistega. Elukutselt matemaatikaõpetaja. Emigreeris 1974 USAsse. Alates 1983 elab Pariisis. N. Liidus avaldati J. M. esimesed teosed alles «glasnosti»

süvenedes. Produktiivse prosaisti (üle saja jutu ja romaani) tähtsamad teosed: «Logardid» (1966—68), «Viimane komöödia» (1970—71), «Gauguini pahupool» (1982), «Moskva gambiit» (1985), «Eluvesi» (1986) jt. A. P.

ALEKSANDR GALITŠ

B. L. Pasternaki mälestuseks

Vene keelest tõlkinud Ott Arder

«... NSVL Litfondi juhatus teatab Boriss Leonidovitš Pasternaki, kirjaniku, Litfondi liikme surmast, mis leidis aset tänavu 30. mail tema 71. eluaastal pärast rasket ja pikaajalist haigust, ja avaldab kaastunnet lahkunu perekonnale.»
Ainus leheveergudel, õieti ühes ajalehes — «Literaturnaja Gazeta» — ilmunud teade B. L. Pasternaki surmast.

Pärg pärja peale vaikselt nihkus ja pooltund möödus leinanoodis. Kaasaegseid täitis siiras uhkus, et surra võis ta omas voodis.

Chopini kääksutati piki kirstunaela
ja pidulikult venis leinarong.
Ei ta Jelabugis nõõri tõmmand kaela,
ei ta mõistust röövinud Sutšaki vangikong.

Rühm «kirjamehi» Kiievistki nutta tihkus,
kes temaga nii-öelda ühes paadis.
Kaasaegseid täitis siiras uhkus,
et surra võis ta omas voodis.

Ja et ei olnud pisut üle neljakümne,
seitsekümmend täis sai, surmalaps.
Lahkus jah, kuid milleks laulda hümne,
Litfondi lihtliige, virk ja kraps.

Näe, kuuskede tiivad on sorakil,
ei tuuled käi üle maa loodis.
Mis uhkust me tunneme, tarikad,
et surra ta võis omas voodis.

«Täis lumevalgust sai kõik maa ja piire hajus
ja leegi hubisedes laual põles küünal . . .»

Ei, mitte üks vahaküünal,
kroonlühter eredasti säras.
Prill sügeles timukakoonul
ja hambaid kriuksus lõuapäras.

Kuid saal, see igavlev ja tuim —
Jahu, Jemelja, mis siis! —
Ega me türmi, ega me tappi
või kakskümmend viis pluss viis!
Ei me talle okaskrooni,
ei me teda rattale,
jalgime vaid instruksiooni,
hääletama tõttame.

Veel kellegi purjus hääl
sääl suminat rebestas hooti.
Ja keegi miskit mugis, keegi hirnus,
vestes naabrile anekdooti.

Ei unusta me seda naeru,
ei tuimus meelest läe,
me nimepidi mäletame kõiki
neid, kes tõstsid käe.

«Sumin vaibus. Väljumisel
ainsaks toeks mul oli uksepiit . . .»

Vaibund laim ja vaidlus üle laua.
Igaviku ees me vaiksuses palves.
Aga ümber meile kalli haa
marodöörid seisavad auvalves.

ALEKSANDR GALITŠ (1919—1978). Kirjan-
duslikku tegevust alustas A. G. varakult. E. Bagrits-
ki tundis temas kohe ka ära poeedi. Lõpetanud
Stanislavski stuudio, töötas A. G. rindeteatris.

1945. aastast töötas dramaturgina. NSVLis on
rambivalgust näinud tema 10 näidendit, nende seas
«Teid kutsub Taimör», «Argi- ja pidupäevad»,
«Matkamars» . . . Tema stsenaariumide järgi vä-
ndati mängufilmid: «Ustavad sõbrad», «Kõigi seits-
me tuule poole», «Riiklik kurjategija» jpt.

60. aastate alguses saavutas A. G. laia tuntuse
bardina. Makilindid tema lauludega autori enda
esituses ujutasid üle Euraasia. 1971. aastal heide-
ti ta NSVLi Kirjanike Liidust välja.

1974. aastast elas hr. Galitš Pariisis. Paguluses
avaldas ta kaks luulekogu ja mälestusteraamatu.
Õnnetusjuhtum katkestas ta elutee 1978. aastal.
O. A.

EDUARD LIMONOV

Lobau pargi ballaad
Vene keelest tõlkinud Ott Arder

Lõhnab bensiinist ja seiskunud veest,
päikest näeb niiskete pilvede seest.
Mootorpaat möödub, tal nimeks «Justine»,
vihmaga kurb on mul üksinda siin.

Seine'i araablane pudeli heidab,
kreeklasel pihus on hõrgutav gébab.
Vasemal prantslane prantslannat maitseb,
kõigil on tegemist, kõigil on maitset.

Kastanid, pajud ja kuused ja loorber,
paremal hulkur, peas mõlkis oktoober,
räbaldund kuub, vest ja ketiga kell,
igati meelde jääv sell.

Kopsakas tots, kellel puusad kui pidu,
loeb pika kirja nii haaravaid ridu.
Veel pikas mantlis alleel on Eikeegi,
kes näitab munni, muud miskit ei teegi.

Tuvike lendab, ei kurjusta tema,
ei hakka silmad tal peast pudenema.
Kui miskit langebki ülalt, siis kakk —
tuvi on küll maniakk.

«Elada, elada!» kisendab loodus,
kõik teevad näo, et on olukord soodus,
saalivad ringi kui suurilma tuusad,
laineilgi täna on ümarad puusad.

.....
Kahju küll, tuttavat pole pilooti,
kes kallist rahvast siin lõbustaks hooti,
kohal Pariisi kes teeks pisut müra,
heitgaasijoaga kirjutaks TÕURA.

.....
Keskealist naist tunnen, puudub tal soov
märgata kõike, mis vanadusttoov,
näeb endas emast ja igavest naist,
käsi tal kare, kuid siidpehme vaist.

Kristuseks iseend mõnigi kord
mõtelnud olen ja on terve hord
minu pool küll Magdaleenasid käind,
uue saand nime ja sellega läind.

Tuttav neil eksitee viimne kui sopp.
Kristuseks olla on raske ja ropp.
Möödusid minust. Mu rist mulle jäi.
Jah, eks ju kõik nõnda käi.

Park nagu pisike maailmamudel.
Taas näen araablast, mis läinud, on pudel;
mees embab totsi, kel puusad kui pidu.
Hulkur kaob, lõual hall habemeidu.

Pikeneb varjude hääletu samm,
meieni valguskiirt veab Notre Dame.
Jäimegi terveks . . . Eikeegi me eest
paugu saab lahti ja see tuleb seest.

EDUARD LIMONOV (s 1943) — «samizdatist» populaarsuse eelkõige prosaistina: «See olen mina
tuntud poeet, emigreeris 1974. 1975—80 elas — Eedik» (1979), «Hädavarese päevik» (1982)
USAs, praegu Prantsusmaal. Täna seaks saavutanud jt. «Kolmanda laine» *enfant terrible*. A. P.

NAUM KORŽAVIN

Vene keelest tõlkinud Priidu Beier

Mus hääbub rütm. Ma elan huku ootel.
Ilm mõttetu näib sõnas, teos.
Kõik meeltest kaob . . . Ei jõudu mõttelootel,
ei sõlmu read — neis puudub seos.

Kus on see seos? Ei isetu ei veatu,
kas kõigest mäslev huligaan . . .
Ei ole seoseid. Ühteviisi peatu
see, mille nimel elan, hukka saan.

Surm ähvardab ja veresaun meid ootab,
kas kirjutan või mitte oma teoseid.
Mis rütmist jutt! Kas keegi näeb, kui vaatab
mu südame ja elu salaseoseid?

Need seosed murrab stiihia ja hukk.
On Vene mäss ju mitte koit vaid loojang . . .
Suur Venemaa kui verre uppuv kukk,
kas teda päästmast tüdib ükskord Looja?

Mis sest, et kunagi ehk taastub tõtt,
kui lonkab rütm. Näen verd, kuid päike-
sest ei tea.

Kui küülik boamaoga vaatan tõtt
ja vestlen tulevikuäikesest.

1962

JUZ ALEŠKOVSKI

Vene keelest tõlkinud Ott Arder

Laul Stalinist

Seltsimees Stalin, teadur suur ja vali,
teil, tean, on keeli käpas terve punt.
Ma olen lihtne vangilaagri sali,
on minu seltsimees hall Brjanski hunt.

Et süütus liigne ikka hakkab haisma,
head prokurörid süüdi mõistsid meid,
nüüd istun samas Turuhhanski krais ma,
kus tsaari ajal kinni peeti teid.

On võõraid patte omaks, huulil lalin,
meist võtnud iga teine tapivend,
sest uskusime teid, seltsimees Stalin,
me vahest rohkem veel kui iseend.

Nüüd istun samas Turuhhanski krais ma,
kus vangivalvur tige, ropp ja paks,
nüüd tean, et iseenda eest peab seisma,
kui klassivõitlus kisub teravaks.

Kord lumetuisk, kord vihm — ei puudu keegi,
ööd-päevad taigat raiub kõik see mees.
Kord sädemest siin süütasite leegi,
end tänu teile soendan lõkke ees.

Ei võta keegi risti minu õlalt,
töö värskes õhus tagab une hea.
Kui puu nii narile ma kukun jalalt
ja juhi unetust ei maitsma pea.

Ma ünes näen, kuis mausoleumi laele
te tõusete, on algamas paraad.
Ja valu andes kirvele ja saele,
näen, stalinlikud laastud lendavad.

Me eile matsime siin kaht marksisti,
nad loosungpunased said surirüüd.
Üks neist kord pahempoolitsema kisti,
kuid teisel sedagi ei olnud süüd.

Too enne, kui sai surma võrku püütud,
teil pühendas veel mõne sõna hea.
Ta ütles, et kord tõestub — nad on süüitud
ja tasa hüüdis: «Stalin, see on peal!»

Seltsimees Stalin, tuhat aastat teile,
ka kõngedes ma truuks jään taigale.
Saab, usun, rohkem terast, malmi meile
ja hingele jääb see ja paigale.

Lesbiline

Las nad väravas puistavad, soetame
ikka midagi — vaikin kui haud!
Lõõtsa saatel paar pisarat poetame,
aga kaetud meil saab pulmalaud.

Minu peiuke, eideke mallikas,
«kolmekordset» toob, teab, kus mu kruus.
Puudub kaaviar, saiatükk hallikas,
huulepulgast sel jume saab uus.

Minu peig huulepulka ei kasuta,
tal on mehised õlad ja käed,
temas naisele miski ei osuta,
ainult habe ei kasva, kas näed.

«Ehh, tsōganotška . . .» lauldakse heledalt,
karjub «kibe» nii vana kui noor,
ulub nutta üks lesbike haledalt,
on tal toeks vallasemade koor.

Kes teeb pläru, see kostitab seltsilist,
joogem veel, risti ette ei löö!
joogem terviseks, kibedat, lesbilist
troosti et meile tooks pulmaöö.

Ei ma kirju siit läkita mehele,
kes on kodus, kus elamispind.
Tsoon on tsoon ja jääb meie vahele,
mis seob Musja Belovat ja mind.

Oli kord, oli kord . . .
 Hoidsid juut ja araablane rahu.
 Polnud Nasseril sulgeda mõtteski
 siis veel Suessi.
 Oli Kremli üks väike,
 kuid mitte just luksuslik korter,
 nukumänge Svetlanaga sääl
 mängis maailma parim issi.

Aga näe, mänguhoos
 Sveta sikutas isakest vuntsist
 ja ühtäkki kõik vunts
 tuli lahti ja vaibale kukkus.
 Raske öelda, mis toimus
 nüüd väikese tüdruku hinges,
 aga vuntsitu isa, see ehmatas
 suu hoopis lukku.

Ja siis ütles Svetlana,
 suur hämmeldus põlevais silmis:
 «Pole isa sa, lurjus,
 vaid kahjur, spioon ja fašist!»
 Ja võõras ja paha
 ja hirmu käes vabisev onu
 üles tunnistas siiralt,
 et on salarahvaartist . . .

Miski valusalt kihvatas lapses,
 ta kallistas soerdit.
 Ilmas kurvemat paari
 hetkel kas leiduda sai . . .
 Ei teejuht, ei sõber,
 ei isa, ei Lenin, eikeegi
 nüüd põlvili anus: «Svetlana,
 lapsi hukka ju saata ei või . . .»

Aga vaiba all makilint see
 oma ketramist ketras
 ja vaiba pääl hüpitask vurrusid
 kiisupoeg hall.
 «Lapsi hukka, Svetlana . . .»
 mees koogas kui jaapani kuli,

«... läks mu onu koos Vaskaga
mängima korra traskiste,
nüüd on mõlemad jäljetult
ammugi vist mulla all...»

Sama tund
ahtas magamistoas
seisab kiivusest pahv,
aga muidu sümpaatne Grusiin.
Viivuks hõlma alt välgatab vaid
läikivmust «Parabellum» —
«piff-paff» — jääb Svetlanagi emast
vaid mälestus ellu.

Aga kusagil Sretenka kandis
on äkki ninapidi koos
üks must sõiduauto
ja Väikse Teatri virtuoos,
grimmitegija Leibovitz,
kes kohemaid ka otsad andis.

Lendas laagriteil mööda meil
õnnelikult lapsepõli.
Aga lapsepõlv neil
sünnist saati sai hullemast hull.
Isa teisikuid Vaska
laua alla jõi kordamööda.
Svetlana kui mind...
kui kindaid ta vahetas mehi, vot sihuke pull.

Vaska jõi. Otsa sai.
Ära aeti ta haualt propeller,
üle piiri et ei
toimuda mingit saaks lendamist.
Kuid Svetlanat nüüd sääl
limusiiniga veab Rockefeller
mööda uhket highwayd
ja ta kaelas on sädelev rist.

Kalliskivisid kaela
tal kuhjavad räpased sõrmed.
Käes tal juba avanss,
CIA-s toimus vastuvõtt suur.
Tema isake hauas
tol ööl nõnda raevukalt vähkres,
et pudenes kummutilt maha
mu päevinäind uur.

Eks kodumaa pea
traumast jõledast ometi toibub,
Nõukogude vaeslapsesest mees sirgub —
meile jäi võit.
Seltsimees, jätkem saast
kallil juubeliaastal —
Allelujeva sõitku, kus tahab,
meil käib helgesse homsesse sõit!

Stalin viimast näeb und.
Külma hõljuva sügiseudu
all haud haudub troostitult hall
ja pinki ei ollagi saa selle man.
Läeb aeg, tuleb tund,
kuid ei sellisest teand suguvõsast
näha undki suur Peeter,
ei Groznõi, julm vene diktaator Ivan.

1967

JUZ ALEŠKOVSKI (s. 1929) — Stalini-aegse laagrikooli läbikäinud tuntud nõukogude lastekirjanik ja stsenarist. «Samizdati» kaudu saavutas J. A. suure populaarsuse luuletajana, hiljem ka pro-

saistina. 1979 emigreeris Viini, praegu elab ja õpetab USAs. Tuntumad proosateosed: «Nikolai Nikolajevitš» (1970), «Känguru» (1974–75), «Kämmal» (1977–80) jt. A. P.

ARVO PESTI «Kolmanda laine» virvendusi

Vene kultuuri emigratsioon on sama vana kui Vene impeeriumgi. Eri aegadel erinevas mahus on ta ikka mänginud olulist rolli kultuuriterivikus. «Aurora» paugust maailma lajatanud kvalitatiivselt uus impeerium sünnitas emigratsioonigi uue.

Nõukogudeaegset pagulust jaotatakse seni kolme «lainsesse». Kui mitu «lainet» veel üle maailma rullub, ei tea keegi.

Esimene ja seni võimsaim «laine» kandis kodumaalt ära üle miljoni saja kuuekümmet tuhande inimese, kellest suure osa moodustas sügavalt juurdunud intelligents. Alanud koos revolutsiooniga, saavutas «esimene laine» kulminatsiooni 1920. aastaks, ning haaras juba tuntud kultuuritegelasi (I. Bunin, K. Balmont, Z. Hippius jt) kui ka andekaid, hiljem nime teinud noori (V. Nabokov jt). Uuteks vene kultuuri keskusteks said Pariis, Berliin, Praha, Riia, Harbiin... Oluline on märkida, et paljud «esimese laine» emigrandid säilitasid Nõukogude kodakondsuse ning

hiljem naasid kannatavale kodumaale (M. Tsvetajeva, A. Tolstoi, V. Šklovski jt).

Eesti lugejale on just «esimene laine» kõige tuntum. Meil on elanud I. Severjanin, Eestit on külistanud A. Kuprin, Nobeli preemia laureaat I. Bunin. Maailma tunnustuse võitnud kirjanikke on tõlgitud ka eesti keelde.

«Teise laine» pani veerema Teine maailmasõda. Tuntud kultuuriinimesi oli selles hoopis vähem kui esimeses. Kirjanikest peaks nimetama I. Jelaginit, G. Andrejevit, N. Narokovit, keda tänaseks kodumaalgi avaldatud. Sellesse (vahel ka esimesse) tulva paigutatakse ka eesti-saksa perest võrsunud, 1932. a Tartu Ülikooli juristina lõpetanud tuntud kirjandusteadlane ja luuletaja, hilisem Ameerika ülikoolide õppejõud, 1986. a surnud Juri Ivask (vt ka «Õhtuleht» 26. III 1990, nr 69; «Raduga» 1989, nr 7).

«Teise laine» keskused loodi algul Saksa maal (München ja Maini-äärne Frankfurt),

hiljem suubus «laine» põhiliselt Ameerikas-
se.

Nii Vene- kui välismaal on «teist
lainet» kõige vähem uuritud ja publitseerit-
tud. Eesti lugeja ei tea sellest peaaegu mida-
gi, tõlked praktiliselt puuduvad.

Vene kultuuri kolmas suurem emigratsioon
seondub seitsmekümnendate aastatega, mil
«ülemaailmne kapitalism» väljastpoolt ja ko-
letud mõtted võtnud «samizdat» seest-
poolt sundisid valitsejaid avama kinnirooste-
tanud piiriväravad nii ehtsatele kui ka «val-
getele» juutidele — vene kultuuri alatis-
tele kandjatele. «Juudikvoodiga» lahkus Ve-
nemaalt suur hulk juutlusest vägagi kaugel
olevaid kultuuritegelasi. Näib, et «kolmas
laine» ei ole veel sugugi lõppenud. Või
lainetab juba neljandatki korda?

(Emigreerinud kirjanduse «lainetesse» jao-
tamine saab muidugi olla vaid tinglik. Ehk,
nagu arvab USAs elav vene poeet A. Tsvet-
kov, on see eelkõige demograafiline, mitte
kirjanduslik termin.)

«Kolmanda laine» kirjanikest jõudis esime-
sena Läände V. Farsis juba 1966. a. Tunt-
tud kirjanik ei suutnud kodumaal enam kir-
jastajaid leida. Küll aga Läänes. Säärane
«leidlikkus» tunnistati riiklikult hulluseks ning
kirjanik isoleeriti ühiskonnast. Välismaa kol-
leegide survel pääses ta nii hullumajast kui
ka kodumaalt; küllakutsega Inglismaale jõud-
nud, jäeti ta õige pea suure Liidu koda-
kondsusest ilma. Tarsise käekäik on suurele
osale «kolmanda laine» kultuuritegelastest
tüüpiline; vahel asendub hullumaja laagri
või asumisega, tuntud tegelased pääsevad ena-
masti totaalse blokaadiga. Kuid lahkumine
Venemaalt on ikka ja alati «vabatahtlik». Nii
on läinud kõik tuntud kirjanikud: V. Aks-
jonov, V. Voinovitš, G. Vladimov, A. Zi-
novjev, V. Nekrassov... Nende «külla-
kutsujateks» on ülikoolid ja instituudid, ent
pilet võetud ainult ühes suunas... Paljud
«kolmanda laine» kultuuritegelased on koda-
maalgi tähtsatel toolidel istunud, mõni pealin-
nas marksismigi õpetanud. Kuid konfliktid
on kerged tulema ja kes alla jääb, see nahka
pistetakse. Tulemuseks prisket pajukit andev
ebamäärane politoloogiamet mõnes Lääne
ülikoolis. Ühesõnaga, vene kultuuri kolmas
emigratsioon on äärmiselt kirju; totaalse sõ-
navabaduse lõputu «kaklemise» raskeid vilju
on «kolmanda laine» publitsistika otsani täis.

Otsest vägivalla on vene kultuuri koda-
maalt lahkuma sundides tarvitatud niisii har-
va. Enamasti kasutatakse ikka kaudseid, kuid
mõjusaid vahendeid: jäik tsensuur, avaldamis-
keeld, sidemete katkestamine jmt. Looja su-
rutakse purki, kus on võimalik kas häabu-
da või klirinaga välja rabelda — emigreeri-
da. Kui palju andeid on lõpnud selles koletus

purgis, ei suuda keegi kokku arva-
ta.

Korduvalt on kirjutatud emigratsiooni rän-
gast mõjust kirjandusele. Kaob elav side kee-
lega, vaevab lugejate vähesus, deformeerub
keel ja mõtleminegi. Kuid vene kirjandus on
emigratsioonis millegipärast alati suutnud õit-
seda. Iseloomulik on ka tõsiasi, et ükski Ve-
nemaalt emigreerinud kirjameestest ei ole
Läänes lõplikult vaikinud. Raamatute tiraazid
on küll oluliselt väiksemad kui kodumaal,
kuid kirjandusloost on ju teada, et raamatu
mõju ja trükiarv ei pruugi sugugi vastavus-
es olla. Nii mõnigi 100 000se tiraaziga teos
on Venemaal ununenud õige kiiresti. Kuid
millist võidukäiku on maailmas teinud Gogoli
«Surnud hinged», mida algul trükiti ainult
2 400 eksemplari! J. Joyce'i «Ulyssesi»,
maailmakirjanduse pärlil esmatrükiarv oli
vaid 1 000.

Paljude, eriti nooremate autorite teksti-
desse on siginenud amerikanisme, germanis-
me jmt, kuid välisvene kirjandus on sageli
nii temaatikalt kui keelelt märksa huvitavam
koduvene kohitsetud kirjandusest. Just keele-
kasutus eristab eredamalt kirjandusi siin- ja
sealpool paksu piiri, tsensuurigi mõju pee-
geldub kõige selgemini keeles. Ja mõtlemises
muidugi ka. Alles nüüd on Venemaal kaante
vahele saanud esimesed täiesti stambivabad
käsikirjad ning needki enamasti «samizdati»
peidikutest ja tundmatute kirjameeste sahtli-
nurkadest välja tuhnitud. Kuid selliste ra-
amatute tiraazid ei ületa oluliselt välisvenes
ilmuvate omi. Stagnant veel kõhiv ühiskond ei
tunnista päris valutult oma uusi loojaid.

Kodumaalt lahkuv vene kirjandus elab pa-
guluses edukalt edasi. Ainult kirjutamisest
elatuva vähesed, kuid päris «musta tööd»
ei tee keegi. Kõik vähegi olulisemad teosed
tõlgitakse; paljud raamatud ilmuvadki enne
võorkeeltes ja alles siis originaalis. Trüki-
arvud on väikesed nii ühtedel kui teistel.
Kuid vahel naeratab ka edu. Enamasti on see
akadeemilist laadi — kiidavad spetsialistid;
massitiraazis on pärast Nabokovit vaid
A. Solženitsõnit trükitud. Ja on's Nabokov
üldse vene kirjanik? Kui tõlke-edust rääki-
da, siis peab peale hiljutiste Nobeli preemia
laureaatide J. Brodski ja A. Solženitsõni
märkima veel äsja surnud, Eestigagi seotud
S. Dovlatovit (1974—76 elas ja toimetas Tal-
linnas), E. Limonovit, kelle 1979. a ilmunud
«poolpornograafiline» romaan «See olen
mina — Eedik» jätkab võidukäiku, V. Aksjo-
novit, kes on Läänes suutnud kümne aastaga
avaldada üle kümne teose, ja seda rida võiks
üha jätkata.

Kõige huvitavama osa «kolmanda laine»
kirjanikest moodustavad need, kes oma esik-
teosed avaldasid alles emigrantidena. Enamik

neist ei ole trüginudki kodusele parnassile. Parim näide on käesolevas ajakirjas avaldatud B. Falkov. Kogu teadliku elu sahtlisse kirjutatud prosaist avaldas oma esimesed küpsed novellid 1987. a Saksamaale jõudes. Käesoleval aastal ilmuv teine romaan «Trouver» näeb trükivalgust korruga neljas keeles.

Palju on «kolmandas laines» kirjanikke, kes kodumaal said tuntuks «samizdati» radu pidi. Paremalt juhul õnnestus neil enne emigratsiooni avaldada tõlkeid (J. Brodski, J. Ternovski), retsensioone (Z. Zinik) ja kirjandusteaduslikke artikleid (A. Sinjavski-Terts), kuid mitte kunagi ilukirjandust — seda, milleks sünnitid.

Sageli vastandab «kolmanda laine» kirjanike noorem põlvkond end vanemale. Suur on tung maailmakirjandusse. Nii teatab E. Limonov, et tema ei taha olla ega olegi vene kirjanik. E. Limonov loodab, et ta teoseid loevad peale slavistide ja «ülikoolipubliku» ka «normaalsed inimesed». Oma kaasaegsete ja lähedaste kirjanike-emigrantide (Saša, Sokolov, J. Miloslavski, Z. Zinik, A. Tsvetkov) loomingut peab ta täiesti uueks fenomeniks — kirjanduseks väljaspool poliitikat. Kogu vanem kirjandus olevat ülepoliitiseeritud.

Tungi suuremate avaruste poole näitab ka mõne looja püüe täielikult sulanduda uue elumaa keelde. «Esimese laine» harjal Läänede jõudnud kirjanike puhul tundub see isegi loomulik ning kultuuritasegi oli teine. (V. Nabokov kirjutas inglise, V. Lindenberg-Tšelištšev saksa, V. Perelešin portugali keeles.) «Kolmandas laines» on vähemalt seni tegemist üksikute eranditega. J. Brodski ingliskeelsed luuletused ja esseed on leidnud ülemaailmse tunnustuse. Meile vähemtuntud on 1975. a Saksamaale emigreerinud ja nii saksa kui vene keeles luulet avaldav B. Shapir.

Ka stiililt on vene emigratsiooni «kolmanda laine» kirjandus vikerkaarekirju. Kui koduvene kirjandus on alati rangelt raamitud olnud, siis välisvenes võib leida müstikat (J. Mamlejev, B. Falkov), nõukogude igidusi (J. Aleškovski, A. Zinovjev), «puhast kunsti» (Z. Zinik, S. Sokolov), nihilismi (J. Miloslavski) jmt. Rääkimata memuaaridest, mis olulise osa trükimahust enda alla haaravad.

Suur osa vene emigrantidest on alati koonud ajakirjade ümber. Ajavahemikul 1917—1968 on välisvene perioodikat ilmunud 3719 nimetust üle kogu maailma Eestist

Aafrikani. Enamikus on need puhtpoliitilised väljaanded, omavaheliste nägeluste tallermaad. «Kolmanda laine» ilukirjandussõbralikumatest ajakirjadest tuleks märkida järgmisi: Saksamaal ilmuv «Grani», New Yorki, Jeruusalemma ja Pariisi ühendav «Vremja i Mõ», mitmes keeles, hiljuti Pariisist ära kolinud «Kontinent» ning New Yorgis — Pariisis kokkuseatud, 1976—84 ilmunud almanahh «Kolmas Laine», millest aastatel 1984—89 sai kuukiri «Strelets» ja 1989 samanimeline almanahh. Viimase väljaandjat A. Glezerit tasub märkida kui kirjastuse «Kolmas Laine» asutajat (1976) ja kahe vene kaasaegse kunsti muuseumi omanikku (New Yorgis ja Pariisis).

Kirjanduskogumikke ja almanahhe on ilmunud hulgaliselt. Läänes elavate vene kirjanike kokkusaamiste ülevaateidki on raamatuteks köidetud. Nende «ümarlauavestluste» põhiteemaks on reeglina «üks või kaks vene kirjandust». Ehkki seni ei ole õnnestunud leida välisvene autorit, kes väidaks, et on olemas kaks erinevat kirjandust, arutletakse sel teemal vene järjekindlusega...

Läänes avaldavad vene kirjandust emigrantide poolt loodud ja ülalpeetavad kirjastused («Posev», «Vremja i Mõ», «Strana i Mir»), slaavi orientatsiooniga kirjastused («YMCA-PRESS», «Ardis», «Overseas Publications Interchange Ltd.», «Russica») ning lihtsalt venesõbralikud kirjastused («L'Age D'Homme», «Liberty Publishing House»). Väga vähestel on õnnestunud olla mingis Lääne kirjastuses esimene vene autor (nt B. Falkov).

Vene emigrantlik kirjandus on põhjatu anum uudishimulikule uurijale. Ehkki juba 1920. a-tel asuti süstematiseerima, säilitama, uurima olnud ja tulevat, on seda siiski tehtud lünklikult ja ebapiisavalt. Kodumaal tegelesid kuni viimaste aastateni emigrantliku kirjandusega rangelt vaid pagunitega uurijad või neile väga lähedal seisvad isikud. Alles nüüd on alustatud mingilegi süsteemile allutatud valitud teoste väljaandmist. Kuid seegi valik tundub nõukogulikult nüri; ikka eelistatakse kedagi puhtpoliitilistel põhjustel.

Eesti lugeja ei tunne kahjuks välisvene kirjandust. Ja mis siin emigrantidest rääkida, kui koduvene kirjanduski sageli tendentslikult-tõntslikult valitud. Jääb vaid loota, et olukord paraneb pärast venevaenu hääbumist ning eesti keeles ilmuvad tõeliselt väärtuslikud vene pagulased oma pagulaste kõrvale.

EHA KOMISSAROV

ENDASTMÕISTETAVUSE LIHTNE VÕLU

Graafik Anu Kalmu maailmatunnetuse intiimne laad ei lase tal tõenäoliselt kunagi tõusta kunstielu tormitsevasse keskpunkti. Ent kas ta kannataski selle all?

Tavatu enesestmõistetavusega kõneleb Anu Kalmu iga pilt avatusest, siirusest, loomismisrõõmust, mida tänamatu maailm vaevalt on ära teeninud. Küsimus pole antud juhul niivõrd noore graafiku mingisuguses erilises käitumisstrateegias kui võrd tee leidmises kunagiste naiskunstniku maailma ja hoiakute pärusosaks peetud teemade juurde — need on ematunne, soojus ja tänulikkus maailmas valitseva hea vastu, ent ka hirm turvalisuse kaotamise ees. Muidugi võiks Anu Kalmu harukordseks positiivsuse ajajärgu vaimu kajastuseks nimetada, ent seletaks see midagi ära?

Mind huvitab teekond oma positsioonid minetanud ja nüüd ootamatult särama löönud naiseliku kunstiainese juurde. Tee lihtsate tõdede kuulutamiseni polegi nii endastmõistetavalt lihtne, kui arvatakse. Näiteks on see avaliolek maailma väheste heakspeetavate asjade vastu kunstis harukordsem kui elus. Pikka aega polnudki heal kunstnikul õigust selliseks naiivsuseks — kunst ja elu olid selleks liiga lahus, valitsesid teised põhimõtted ning oleks väärid neid praegu halvaks tembeldata. Puhtnaiselikud ainesed nagu lapsed, ematunne või elurõõm olid tõrjutud kunsti äärealadele või läksid autsaiderite kätte, kus nad muutusid kitsiks. Kits on juba oma olemuselt vaidlustamatust positiivsusest tulvil, mõõdutundetus teeb tast omakorda karikatuuri. Nii sulgubki ring, sest paradiisi naeruvääristatakse.

Muidugi esines üksikuid spontaanseid puhanguid ka kõrgkunstis, Marju Mutsu näol näiteks, ent tema liini jätkata ei sõandanud õieti keegi vääriliste seast.

Kimmo Sarje on öelnud: Postmodernismi üks vabastavaid dimensioone on vastata jaatavalt nii mõnelegi askeesi mundry poolt alistatud meeldimusele, öelda «jah» mänglevalt, teadlikult ja paljutähenduslikult.

Anu Kalm lõpetas 1986. aastal Kunstiinstituudi, seega oli ta romantilise läbimurde ajastu laps. 1986. aastaks kogesid kunstiprotsessid ekspressionismimõjutusi, see tähistas uut etappi romantilise läbimurde rindel. Väike ekspressionistlik torm meie kunstis oli sedavõrd elutark, et ei hakanud leutama

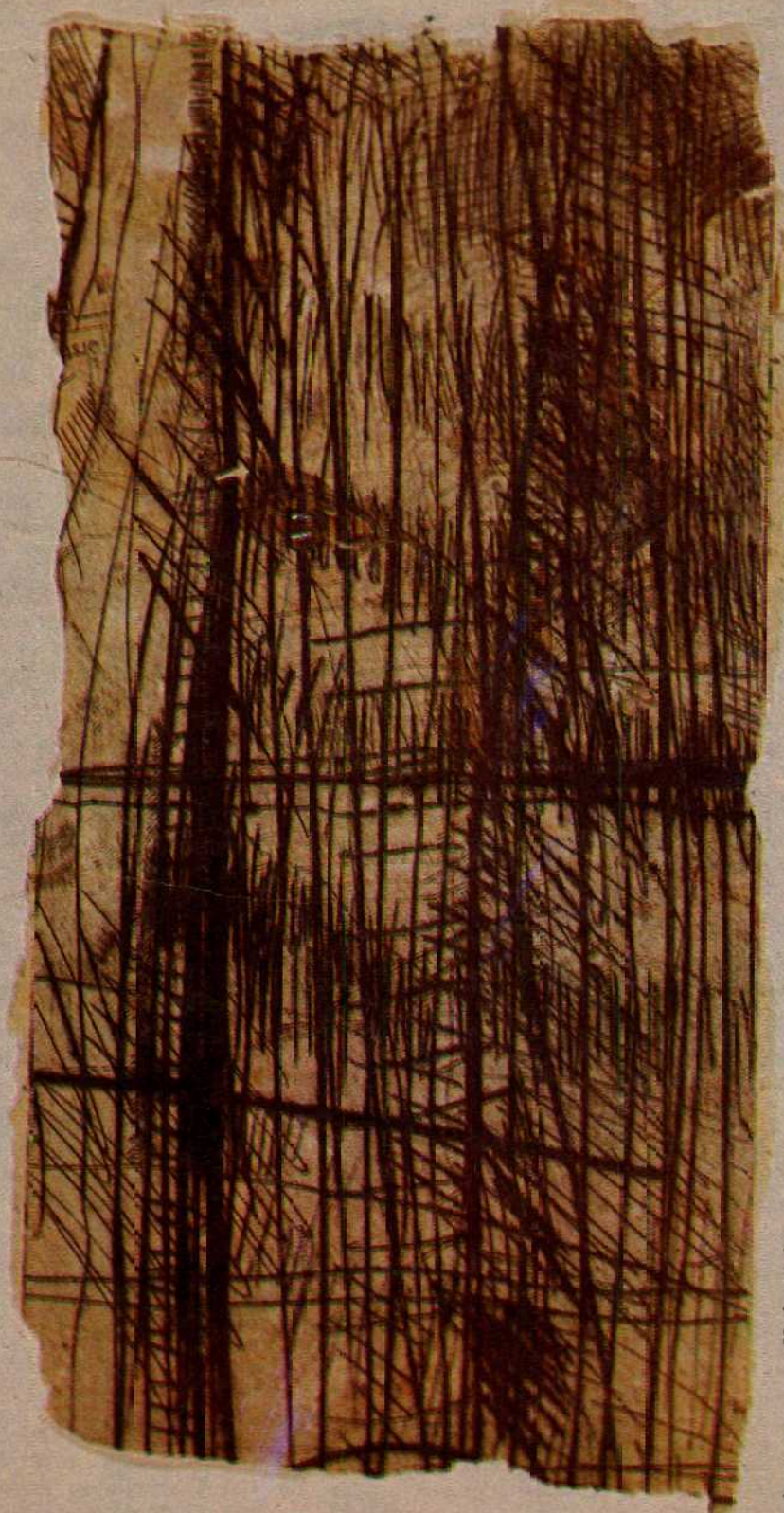
jalgratast ja taastootma stiilipuhast eksperimenti miilestki, mis on loodud 70 aasta eest. Pigem võeti ekspressionism kilbile kõigest seniolnust vabanemise nimel, uute vaatenurkade leidmise nimel, kus ei varjatudki elluastujate egoistlikke ambitsioone kordumatuks ja ainukordsusele. Ent ainult nõnda arenebki kunst ning seegi kord ei jäänud uuele võimalusele rajatud lootused tühjaks tuuletallamiseks. Päästeti valla piiritu eneseteostamise tung, tekkis nõudmine eneserefleksiooni järele, milles puudus aukartus konventsionaalsuste ees. Taas nauditi isikliku tundemaailma pakkumise erutavat võimalusterohkust. Tekkinud uus suhe tunnetega võis realiseeruda kunstipäras- teks poosideks, ent ta ei välistanud ka siirust, huvi avatuse kõige enesestmõistetavamate, impulsiivsemate vormide vastu.

Kunstistuudiumi lõpetajat ootas ees siiski teistsugune tegelikkus, kindlalt vormunud kõrgkultuur, millega võis ühineda, ent mille matkimine olnuks enesetapp. Küllastumiseni küps ja väljakujunenud graafikatradiitsioon neelas endasse kõik, kes toitusid ta varjust. Uustulnukail tuli alata algusest: primitiivsusest, lapselikult lihtsatest joonistustest, kus tuleb võluvalt esile soov üldsegi mitte tahta täiskasvanu kombel pilti teha.

Kunstituru väsimatut originaalsust rünnati kõige ebaoriginaalsemaga, millegagi, mida iga kolmeaastane laps kordki on proovinud, kuid antud ajahetkel toimis see tohutu veenvusega. Anu Kalmu esimesed näitusetööd minetasid oma infantiilsuse just seetõttu, tema «Peninukk» ja «Sügis passatski pargis» demonstreerisid sihikindlat naivismi ekspressionismilt ülevõetud vabadmõõtmeliseks. Ent sellist laadi on temas valitseva algelisuse mõõtmelise ainitisuse tõttu võimatu pikka aega harrastada.

Benito Olivia: Kunstnikul pole tänapäeval keskpunkti, ta ujub, ümbritsetud peadpööravast kogusest korduvatest ja ülekorratavatest kujunditest.

Liig harmooniline selleks, et pikemalt peatuda uuekspressionistlikel motiividel, muudab Anu Kalm peatselt oma stiili. Laste sünnid aitab tal leida lähedasi teemasid inimkesksest maailmast, süvendada oma isiklikku elamusteringi. Uus tarve

Anu ·
Kalm.
«Maastik.»

Kuivnõel,
käsitsitehtud
paber.
1000

Kuivnõel,
käsitsitehtud
paber.
1990.

Anu
Kalm.
«Maastik.»

positiivsuse järele suudab siiski vältida banaalsust, mis lakkamatult saadab analoogilisi kunstiprogramme. Mõnda aega pakub kunstnikule suurt huvi ja pinget kujutada lapselikku maailmatunnetust viisil, kus naivistlikus väljenduslaadis ja erakordse selgusega edastatakse sensuaalsust, kõneldakse vajadusest kontaktide järele, soojusest ja kehaaistingutest, mis muutuvad vaatajani kiirgavaks tundesoojuseks. Ehtsus päästab valitud tee võimalikest ohtudest ja sunnib mõtlema tolle tundekanalil jõulisusele, mis ühendab Anu Kalmu ja ümbritsevat maailma.

Kuivnõela- ja litografiatehnikas töötavale kunstnikule on iseloomulik too pehmet sume, meeleliselt hajuv joon, mille eesti graafikasse tõi Marju Mutsu, ehk leiame Kalmult ka mutsulikku hajevilolekut, mis muudab kujutised hõrgult raugeiks. Joonistuslaad on Anu Kalmul küllalt muutlik — sihilikust naivismist armastab ta põigelda asjalikumasse, konkreetsemasse esitusse, kaotamata siiski sensuaalsust ja elavust.

Anu Kalm armastab muutusi: ta vahetab oma stiili ja tunneb uudishimu uute võimaluste vastu. Postmodernistliku aja lapse- na ujub ta tohutus kunstiookeanis, kus kõik on kõige oma. Ta on määratlenud

oma trajektoori ja liigub esituslaadides, mis soosiksid väljenduse vahetust ja plastilise vormi meelelisust.

Tehes läbi paberivalmistamise kursused Soomes, saab ta oma loomingu protsessi n-ö täieõiguslikuks peremeheks — jäädvustades end ka oma materjalis. Endavalmistatud paber, mis on habras, krobe ja kore, kindlasti kohustuslike iludusvigadega ja kannab looja käe jälge, rahuldab eelkõige nende vajadusi, kes armastavad ehtsust ja suunduvad seda otsima mineviku käsitööst ja käsitööstusest. Endavalmistatud paberit võib käsitleda loomisrõõmu ühe avaldustahuna, see ei vaja nõudlikku, kõrgeist ideedest ja viimistlusest kõnelevat esituslaadi. Anu Kalmu joonistused on seetõttu endavalmistatud paberil erakordselt lihtsad, sageli vaid meeleolukad kritseldused või kannavad endal pisikesi kujutusi armsatest esemetest ümbritsevast maailmast, naiselikke fetišeid, mille tugevus on nende hapras tühisuses. Anu Kalm on suurimaid meistreid intiimsuse ja hubasuse väljendamisel. Tema pretensioonitud soovid avavad ta ees terveid kaardistamatuid maailmu meenutamaks Prousti avastusrõõme. Maailm vajab lakkamatut kirjeldamist, avastasin Anu Kalmu piltide ees seistes ja üllatusin sellest avastusest.

TOOMAS RAUDAM

MINU NABOKOV

«Kallis mister Nabokov! Lugesin hiljuti Teie kirjutatud romaani pealkirjaga «Naer pimeduses». Raamat meeldis mulle väga. Pöördun Teie kui 'autori poole' tagasihoidliku palvega saata mulle mõni oma teos autogrammiga. Võite seda teha omal valikul, aga kui see vähegi võimalik peaks olema, saatke, palun, «Lolita».»

«P. S. Tahan ka ise saada kirjanikuks.»

«P. P. S. Peale Teie kirjutasin veel mister Malamudile ja mister Baldwinile, kelle loomingu- st ma samuti lugu pean.»

On aasta 1970, 71 või 72, olen kolmanda kursuse inka fil, istun seminarkas ja kirjutun oma lemmikirjanikule kirja. Kõik on tõi, olen neil päevil tõesti saanud endale antik- variaadist osta eelpool nimetatud raamatu, kollaste kaantega *paperbacki*, kus pealkirja ja kirjaniku vahel ovaalne medaljonpilt Anna Karinast Margot' osas, ning selle ühe sõõmuga

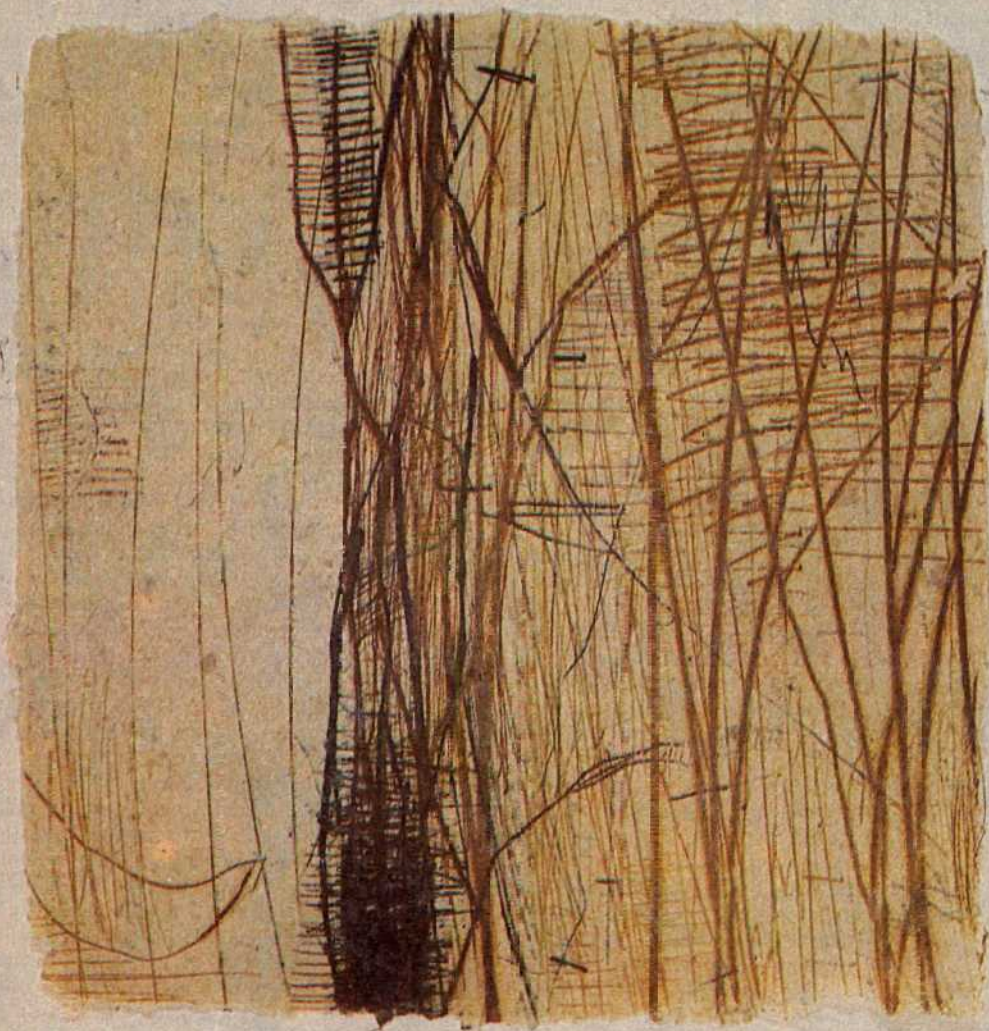
läbi lugenud. Mõtlen, et kirjutun ausalt, ka- valdamata — ehk väärrib see vastust? Ei pruugi see ju ilmtingimata «Lolita» olla, piisaks paberitükist kirjaniku või tema naise Vera või isegi poja Dmitri signatuuriga. Pole ma küll mingi autogrammikut, kuid kui nii juhtuks, siis oleksin rahul. Näitaks sõbrale, ei ütleks midagi, aga mõtleks — «Näed, mul on kal Sinul on «Vera», kuid minule kirjutas «Vladimir Nabokov» ise!» Sest sõber on Šveitsi kirja saatnud, seal (Montreux'st) on tulnud vastus, lühike, napisõnaline, kuid ikkagi vastus: «Seoses minu abikaasa tööalase hõivatusega üldse, viimasel ajal aga eriti, on mul meeldiv Teid tema nimel tervitada ja soovida Teile jõudu edaspidiseks...» Ja edasi järgneb nimi, sama nimi, mis juhatab sisse pea kõik Vladimir Nabokovi teosed, Vera, kellele on pühendatud kogu kirjaniku loom- ing!

Ons mul ehk lootust sõpra üle trumbata? Või teisiti öeldult — järsku on minu kiri kuidagiviisi parem, mingil moel teisem, nõnda et seda lugedes muidu ei saa, kui peab oma rutulised romaanid hetkeks kõrvale panema ja uurima veidi tähelepanelikumalt selle Eestimaa poisi, hm, kirjanikukstahja palvet? Tõtt öelda on see P. S. mulle endalegi ootamatult paberile ilmunud, kukkunud eitea-kust sinna, kui ta aga seal juba korra on, siis võib tema peale ka suuremaid lootusi panna? Äkki meenub kirjanikule tema enda noorusaeg, esimesed arglikud katsetused ja loomulikud luhtumised? «Gornõi putj», Puškini-imitatsioon, millest ta ise end enam-vähem lahti ütles?

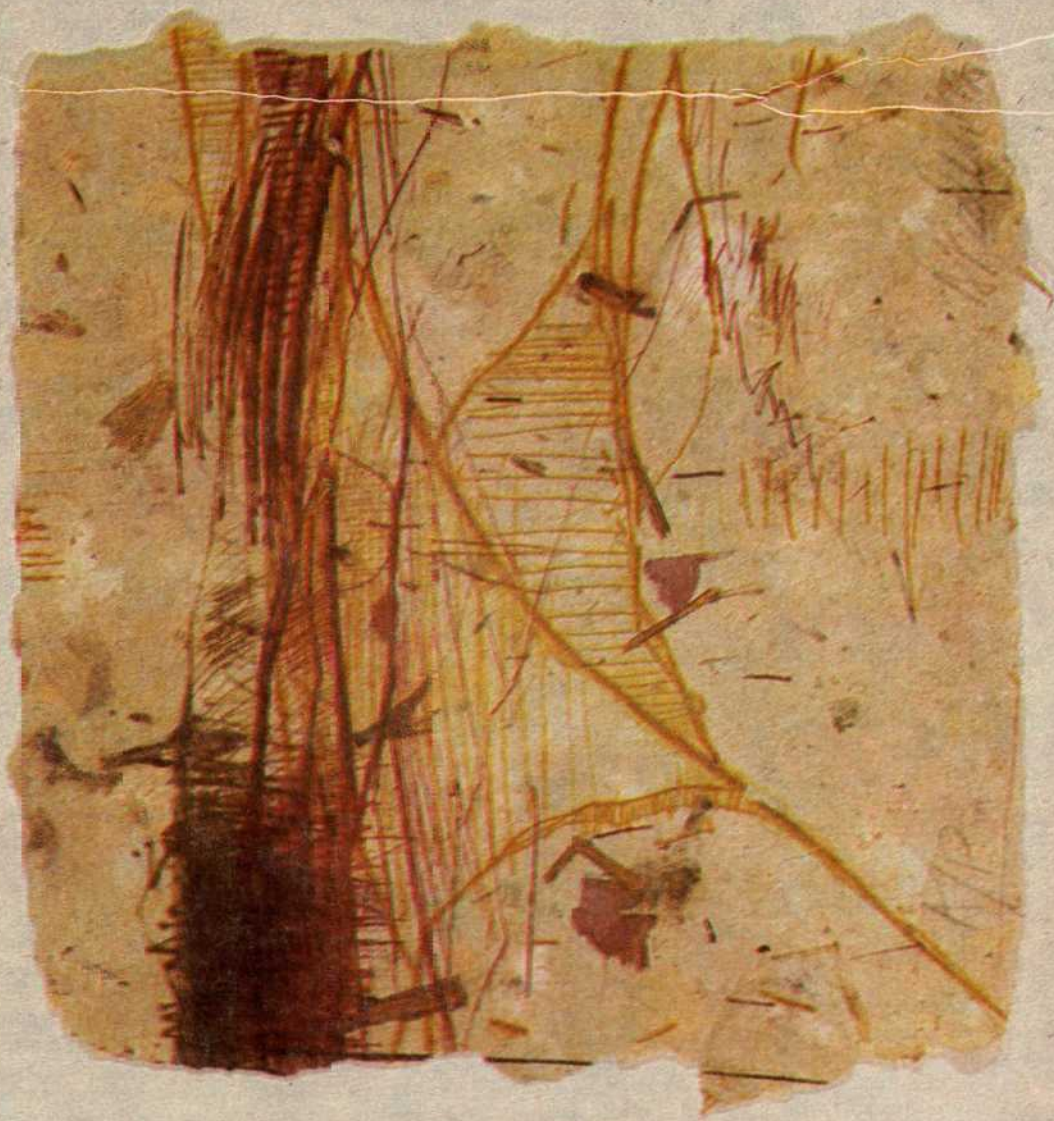
I want to become a writer myself. Eesti keeles ei kõla see kuigi usutavalt. Lausel pole õiget alust, öeldist ega sihitist, rääkimata siis tegevuse lõpetatusest/lõpetamatusest, mille väljendamiseks ei eesti keele grammatika ega kirjutava subjekti psühholoogia pea mingeid võimalusi ei anna. Võõras keeles kõlab vale ja iseenda reetmine teisiti: valet võib uskuma jääda, reetmise andestada. Ei pea ju ise ilmtingimata mõrtsukas olema, et mõrtsuka tundeid läbi elada. Ning see, kui ei miski muu, kõlab juba üsna nabokovlikult, järelilikult olen ma osanud lugeda sügavuti (just seda, pinnapealse ja pealiskaudse põlgust tahaksin talle rõhutada) ning kuulun aru-saajate kilda. Minu sõbrale, kellega ühel kursusel õpime, Nabokov näiteks ei meeldi, ütleb, et tema raamatud on maneristlikud. Maneristlikud? See sõna võtab mind tummaks. Kõlab umbes samuti kui formalistlikud, kusagilt aegade hämarusest ujub mu teadvusse märksõna «Šklovski koolkond», ning kuigi mu sõber ei sarnane Lunatšarski/Trotski/Dzeržinskiga ja ka sõnad «manerism» ja «formalism» on lõppkokkuvõttes ju siiski erinevad, on tema suhtumises midagi analoogilist — horisontaalset. «Horisontaalne» on hea sõna. Enamik mu sõpru on vertikaalsed, ka teda olin selleks arvanud, nüüd pean ta horisontaalsete kilda kandma.

Kiri on teele läinud. Olen jõudnud vahepeal Nabokoviga lähemalt tuttavaks saada, tutvustada ja soovitada teda teistelegi, muretsemiseks endale spetsfondi loa (ikka veel on aasta 1970, 71 või 72), lüganud autobiograafia «Speak, Memory» ning püüdnud veenda hallis kitlis vanemat naist, spetsfondi ülemat, kelle punnsilmne olek nii otseseks kui ülekantud tähenduseks ei saa jätta mulle meenutamata üht Nabokovi pikemat jutustust «The Eye» — «Sogljadatai», mille nii inglise kui venekeelse variandi kilpnäärmehaige naise valvsa pilgu all («Märkmete tegemine on meil keelatud!») läbi lugesin — niisiis püüdsin toda naist veenda selles, et Nabokov

pole Solženitsõn ning et kui teda millegi pärast siin erihoius peetakse, siis sellepärast, et kardetakse mingit teksti kodeeritud sõnumit, mida seal minu meelest pole. Natuke ma muidugi valetasin. Hitler, Stalin ja Lenin, kõik nad on Nabokovi jaoks kurjategijad, see on nii iseendastmõistetav, et pole vaja seda tõestada või mõne sotskriitilise looga illustreerida. Selle asemel kirjutab Nabokov universaalsema koega teoseid nagu «Invitation to a Beheading»/«Priglašenje na kazn» või «Bend Sinister» või «Tyrants Destroyed»/«Istreblenije Tiranov», kuid ka mujal lipsab mõnes lauses nagu muuseas läbi kurja kolmainuse nimetus. — «Selle võiks ju tõlkes välja jätta?» teen mind kuulama jäänud hallkitlile kompromissettepaneku. Hallkittel noogutab. Tundub, nagu oleks ta must aru saanud, kuid ei julge seda tunnustada. Eks juhtu neilgi seal — keskuses, Moskvast, KGBs — igasugust, mille tagajärjel hoopis valed inimesed pokri pistetakse ja kirjanikud, kes endast «mingit ohtu ei kujuta» (nii ma talle väitsin), peavad mõne bürookraadi näpuvea tagajärjel kasutult kinnises hoidlas tolmu koguma. Muidugi on taolise humanitaarse aresti põhjusi teisigi. Vanaisa tsaar Nikolai II aegne justiitsminister, isa kadettide partei üks rajajaid, suur Batovo pärusmõis Võõras, saja kilomeetri kaugusel Sankt-Peterburgist, maalilise Oredeži jõe kaldal (sinna ma veel jõuan). Kaskiva-keelava, mahatõmbava ja väljajätva tensori jaoks piisaks vähemastki, kuid tõeline, sügavam põhjus, miks Nabokovit Solženitsõniga kõrvuti kopitada lastakse ning millest hallkitlid ise vast teadlikudki pole, on kirjaniku totaalne ise-olemine, põhimõtteline allumatus, olgu siis kommunistlikule režiimile või vulgaarsele teooriale. Mis saab olla veel kahjulikum, horisontaalriigi alustugesid õnnestavam? Kui tõe au anda, siis ega ta Ameerika kõikeimavasse kultuuripattagi eriti hästi sobinud. Miks näiteks tulid kuulsus, tuntuks, kõik need ja muudki head asjad, kaasa arvatud võimalus lektori ja õppejõutööst loobuda ning, nagu meil öelda armastatakse (labasus, oh labasus!), ennast kirjandusele pühendada, «Lolitaga», mitte «Naeruga pimeduses»? On need raamatud ju tegelikult üsna sarnased, Lolitaks Margot, Humbert Humbertiks Axel Rex, võibolla ainult selle vahega, et Humbert polnud nii julm ja halastamatu kui Axel, lubades endale romaani lõpul sentimentaalse mõtiskluse, milles mõõnab, et intiimne «minu Lolita», millega ta oma armastatu (kasutagem pealegi seda vanamoodsat sõna) nii kõnes, mõttes kui kujutlusis üle külvas, oli olnud puhas vägi-vald, enda omaks tegemine; roim armastuse nimel, armastust ettekäändeks tuues, on aga rägeim roim üldse, mida ükski kriminalisti-

Anu
Kalm.
«Maastik.»
Kuivnõel,
käsitsirehtud
paber.
1990.

Anu
Kalm.
«Maastik.»
Kuivnõel,
käsitsitehtud
paber.
1990.

ka ajalugu ei saa sisaldada, sest pedofiilia pole Humbert Humberti kaasuse paigutamiseks sobiv nišš. Tänu Nabokovile pääseb Humbert nagu mateeria väikseim osake alan-davast ja ebaõiglasest ristimisest molekuliks, aatomiks või neutriinoks. Aga ta ei pääse karistusest. Karistuseks saab Humbert tõe asemel vale, minu Lolita asemel «minu Lolita».

Miks siis ikkagi «Lolita» ja mitte «Naer pimeduses» (või ükspuha milline V. Nabokovi teos)? Miks «kõigest» Ameerika rahvuslik kirjandusmedal 1973. aastal ja mitte Nobeli preemia? Isegi *National Book Award*, rahvuslik raamatuauhind mitte? Oli ju Vladimir Nabokov see mees, keda oma kirjandusliku eeskujuna on maininud Thomas Pynchon, John Updike, John Fowles, Alain Robbe-Grillet ja paljud teised. Ausalt öeldes võiks loetelu umbes jätkata — vähe on neid, kes seda teinud pole, kes pole Nabokovit kui mitte kirjandusliku, siis moraalse eeskujuna näinud. Nobeli preemia jagajaid peletas Nabokovist eemale vahest kirjaniku külm suhtumine humanismi ja ajastu «põletavatesse probleemidesse». Lennukaid lauseid *à la* Pasternak või Solženitsõn Nabokovile ei leidu, tema humanism ja inimesekaitse on peidetum, kuid see-eest sügavam ning üks mis kindel — jonnakam, isepäisem. Võimalik, et NBAd määramisele vaevati oma päid selle üle, mis nüüd Venemaal — on ta ikka meie kirjanik, mis on temas rahvuslikku, kas ta kuulub Ameerika või Vene kultuuri, taipamata, et «kirjaniku pass on tema looming».

Mis «Lolitasse» puutub, siis muidugi — «Lolita» on parem, huvitavam, mitmeplaanilisem, koomilisem, kurvem ja õrnem kui ükski teine Nabokovi romaan, kuid Ameerika kultuur aktsepteeris ekspatrieerunud vene emigrandi, väärika õpetlase ja kuulsal liblikateadlase (üks liik kannab isegi Nabokovi nime) põhiliselt ebaväärtuste, «Lolitas» sisalduva skandaalse ainese pärast. Nagu poeg Dmitri oma mälestustes isast räägib, tulevat tal siiani ette stseene, kus mõni auväärne ameerika matroon Nabokovi nime kuuldes võpatab ja tereks ulatatud käe tagasi tõmbab, hetke pärast aga, ehmatuses üle saanud, uudishimust põledes küsib: «Vabandage, ega see juhuslikult teie isa polnud, kes tolle porno-romani «Lolita» kirjutas?»

Üleüldsegi mitte kõrvalepõikena, vaid otse, tunnistades, et kõik eelnev ja see, mis käesolevas kirjatükis veel järgneda võib, on kirjutatud vaid seda silmas pidades, tahan ma nüüd küsida: kas ei juhtu meil seesama? «Lolita» tõlge (sinna ma veel jõuan) on Eesti lugeja laual, kuid ei ainsatki selgitust järelesõnas selle kohta, mida see romaan endast tegelikult kujutab, see-eest leiame vihjeid «erootilisele bestsellerile», «kirglikele vaidlus-

tele» ja «kõmulisele kuulsusele». Mihhailov ja Palamartšuk võivad arvata mida tahes, mind huvitaks teada saada, mida arvab Tõlkija ise. Oli Lolita talle liblikas või (nagu Humbert Humbertile) — alaealine libu, kelle (oma perversiooni) estetiseerimiseks uus nimi (liiginimetus — nagu liblikale?) välja tuli mõelda — nümfett? Mõistagi on romaanis mõlemat, kuid kindlalt esikohal (kui arvestada, et «Lolita» kirjutas V. Nabokov, mitte Humbert Humbert) tõlkija jaoks peaks olema Liblikas. Kirjutasin enne meelega Tõlkija suure tähega. Esiteks sellepärast, et kogu inimlik suhtlemine pole ju midagi muud kui tõlkimine ning seepärast tuleb teda ka au sees hoida, teiseks sellepärast, et V. Nabokov ise oli meisterlik (maksimalistlik) tõlkija. Muidugi, vaevalt suutnuks keegi Meistri enda nõudmisi rahuldada, see nõudnuks sõnasõnalist täpsust ja võimalik, et aastatepikkust tööd, kuid teiest küljest oluks see ka mõnevõrra lihtsam ülesanne, kuna Nabokov tõlkis oma raamatuid peamiselt ise või siis koostöös pojaga. Usun, et vene- ja ingliskeelse «Lolita» võrdlemine võimaldaks kahtluse korral õige variandi valiku. Igal juhul tulnuks tõlkimisel arvestada sellega, et igasugused kaud-, ümar- ja soravtõlged olid Nabokovile vastumeelt. Piirdugem paari näitega. Fiktiivse John Ray eessõnas on lause: «Ma ei muutnud nendes tähelepanuväärsetes memuaarides midagi, korrigeerisin vaid mõningaid silmanähtavalt sündsusetuid väljendeid ning jälgisin hoolikalt, et tekstisse «H. H.» taotluste kiuste ei jääks reetlikke üksikasju...»

Esiteks jääb lausest mulje, nagu külvanus Humbert Humbert oma pihtimuse leheküljed üle röövedate väljenditega, mida hoolikas ja heatahtlik toimetaja nüüd parandama ja siluma peab. Inglise keeles seisab «mõningate silmanähtavalt sündsusetute väljendite» kohal «obvious solecisms», venekeelses tõlkes (Phaedra Publishers, New York, N. Y., 1967, tõlkijaks ainuisikuliselt — Vladimir Nabokov) «явных описок». Eesti keelde äraselestatult tähendab «soloikism/solötsism» (see võinuks ka jääda?) eksimust õigekeelsus- või hääldusreeglite vastu, teise tähendusena (Silvet/Webster) etiketi rikkumist, tavapärasest erinevat käitumist. Miks on tõlkija valinud hägusa assotsiatsiooni, siivutu (see sõna — *siivutu*, *siivas* jne — on üks tõlkija lemmikuid) variandi, eriti kui juba järgmisel leheküljel räägitakse sellest, et «kogu raamatus ei leidu ainsatki nilbust» ning seda mitte tänu toimetaja filosoofiadoktor (ironia siingi!) John Ray jõupingutustele, vaid Humbert Humberti/Vladimir Nabokovi (siinkohal kattumine lubatud, ehkki autorlus endiselt ühe-

ne) kirjutuslaadi eripärale. Näiliselt on see tähenärimine, tegelikult aga kujutavad taolised «apsud» eksimumst protagonisti karakteri ja psühholoogia vastu. Humbert Humberti esmaste ja eluliste püüdluste hulka kuulus oma perversiooni (mida ta paiguti sellisena ka käsitab ja selleks halastamatult nimetab) esitamine esteetiliselt ilusal, iseendale vastuvõetaval kujul. Humbert Humbert ei eristunud esteetilisest eetilisest, selles seisnes tema eksimums, see oli tema karistus (ning see teeb Nabokovist moraalse kirjaniku; jutumärgid jätan mänguritele). Tema filosoofia oli nonde sajandialguse vene aadlimeeste-duellantide oma, kes teadsid, et lahinguväljal on kombeks surra ilma tsitaadiga mõnelt prantsuse poeedilt (või et elu lõpetamine enesetapuga on tahtejõu akt, tänu millele elu mõtte omandab). Nagu Nabokov oma «Jevgeni Onegini» tõlke kommentaarides mainib, olevat Puškin d'Anthèsi kuulist tabatuna lumme varisedes samuti prantsuskeelseid värse, sealjuures sugugi mitte enda omi, soistanud.*

See tuleb mulle jälle meelde mu sõbra, kellele Nabokov ei meeldinud, kes teda manneristiks pidas ja mulle seletada ei suutnud, mida see tähendab, kuid kes sellest hoolimata (selle pärast?) Nabokovi naiselt autogrammi sai, mina aga ilma jäin, kuigi olin kirjutanud enda meelest vapustavalt avameelse (ka iseenda jaoks) kirja; too sõber tuli mulle siis, kui ma ülikooli lõpetanud olin ja juba Tallinnas elasin, Võidu väljakul «Moskva» kohvikus juures vastu. Küsisin temalt, kuhu ta läheb. (Või küsis tema minu käest, mis vahet?) Ta ütles, et Kinomajas on parajasti käimas tuntud (kodumaise) hinduisti ja budisti poollegaalne loeng. — «Tule kal!» — «Kahju küll, aga ma ei saa tulla. Ajan praegu oma korteriasju. Tahavad tänavale tõsta, buldooser juba ukse ees, kuhu ma oma perega siis lähen?» — «Kas sa siis sisse registreeritud pole?» — «Sõe on ateljööpind, sisse registreeritud olen mujale, elan seal vastu igasugu seadust, kirjutan praegu ametimeestele, parteisekretärile sealhulgas, kirju, see võtab võhma välja.» — «Mina sinu asemel ennast alandama ei hakkaks. Tule parem kaasa, see on kultuuriliselt väga tähtis sündmus, võib juhtuda, et pärast seda lastakse ideoloogiasekretär kohalt lahti. Olgu kuidas on, hoobi kommunistlikule maailmavaatele annab see igal juhul.» —

* Tegelikult — ja nii arvab ka Nabokov — oli Puškini viimaseks lahinguväljahüüdeks — nähes, et d'Anthèsi tema lasust maha kukub — «Браво!» Kuid selleski, nagu mulle tundub, sisaldub pigem prantsuskeelne poos kui venekeelne...

«Võib olla küll, kuid ilma kultuurita saab elada, ilma korterita mitte.» — «Mina arvan vastupidi. Just ilma kultuurita ei saa elada!» Minu sõber hakkab põlglikult nohisema ning teeb nii paljutähendusliku näo pähe, et pean ennast paramatult kaotajaks lugema. Nagu ma juba ütlesin, on mu sõber horisontaalne inimene, kuigi ma teda kunagi, meie tutvuse alguspäevil, ekslikult vertikaalseks olin arvanud.

Analüüsigem toodud tõlkenäidet veel veidi. (Ja ärgu tõlkija minu peale pahandagu, minu enda suhtumine oleks võib-olla palju leebem, kuid näitamaks, missugune oli kirjanik ise, võtsin endale õiguse olla mõnd aega väike-Nabokov, aga need, nagu teada, on oma kumiirist teravamad ja sallimatamad.) Niisiis on meile selgeks saanud tõsiasi, et seda, mida raamatut peategelane koos kirjanikuga meie, lugeja, eest varjata tahab, soovib tõlkija lubamatult (ma kordan: tegemist pole ainumas sõnade, vaid inimese, H. H., eluga!) esile tuua.

«...ei jääks reetlikke üksikasju...» Originaalis — «a few tenacious details»/«некоторые цепких деталей». Kuigi «tenacious» ei tähenda «reetmist», võiks sõnavalikut õigeaks pidada, kui poleks toda eksitavat alguslõiku, millega ühe hetkega poeedist mõrtsukas, liblikast libu tehakse. See, mida üksikasjad reeta võivad ning mis tõepoolest «nagu teeviidad või ausambad osutasid kohtadele, millest siivsam vaikida (ehkki sõnaraamat neid ei erista, kasutaksin «viisakam», mis juhataks sisse Nabokovile nii iseloomuliku alliteratsiooni — kui mitte siin, siis mujal; originaal annab «...that taste would conceal...», nii et tegemist on individuaalse sõnatunnetuse, mitte tõlkija «solokismiga»), ja inimestele, keda kaastunne kutsus säästma», pole mitte geniaalne, vaid geniaalne. Esmakordselt juhatab Nabokov siin sisse oma loomingut peateema: tekstitagune originaalelu (NB! viimase käsikirja jäänud romaani pealkiri «Original of Laura»), elu ja loomingut seotus/seostumus, ajatus ja aeg, mis takjana igasse teksti (tenacious?) hambub. Sõnaga, tolle pooliku fraasi taga on peidus Nabokovi sõnum, nostalgiline teevit, moraal ja inimelu suveräänsuse kaitse, mille tervikkikkust ega mitmetahulisust (elu on alati rikkam kui ükskõik milline teooria) ükski freudistlik nilbus rikkuda ei suuda. Horisontaalmoraali jüngrid, hoidke end!

Lõpetuseks veel mõningad «ümarused». Leheküljel 15 seisab: «... mu meel on nii haige, doktor, a i d a k e m i n d». Originaal pakub: «I am so oppressed, doctor, s e t i n». Teades Nabokovi põlastust Viini nõiatohtri

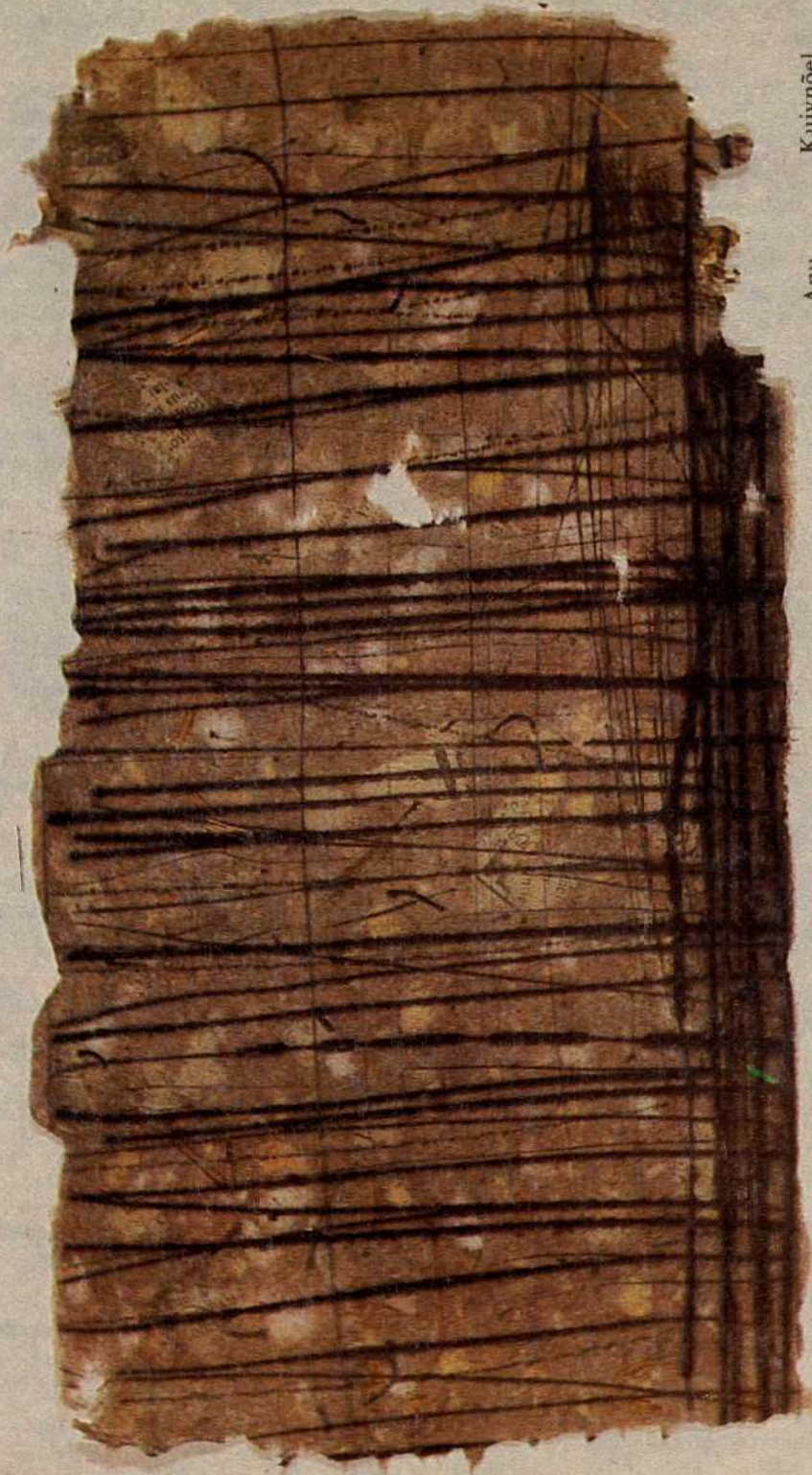

Kuivnõel,
käsitsitehtud
paber.
1990.

Anu
Kalm.
«Maastik.»

Kuivnõel,
käsitsitehtud
paber.
1990.

Anu
Kalm.
«Maastik.»

vastu, mida ka Humbert Humbert jagab, ei saa psühhaatri-psühhoanalüütiku poole siira abipalvega pöördumine ilmselt kõne allagi tulla, seda enam, et paar peatükki edasi räägib Humbert sellest, kuidas ta ennast taoliste «arstide» ninapidivedamisega lõbustas, mõeldes neile välja skeemidele vastavaid lugusid või «pihtides» unenägusid, mis õnnetuid tohtreid öösel luupinajalikke košmaare nägema panid. «Alustage» või «hakake pihta» kõlanuks õigemini.

Samal leheküljel: «Kuus-seitse kolledži-kaaslast (scholars/ученых — peaks olema «õpetlast») lugesid mu referaati «Proustist Keatsi kirjas Benjamin Bailey'le» ja n a e r s i d selle v ä l j a .» Kas tõesti? «Chuckle over» peaks tähendama itsitamist, mitte väljanaermist; Humbert Humbert oli kõike muud, kuid mitte rumal, küllap sisaldas tema teadustöö midagi sellist, mille üle õpetatud mehed naeru kihistada, muiata või muheleda võisid (nagu venekeelse originaal ütleb «одобрительные ухмылки», järelikult võiks siis isegi lisada epiteedi «heahtlikult»). Proustist ei saanud Keats oma kirjas Benjamin Bailey'le kuidagi juttu teha sel lihtsal põhjusel, et Proust (1871—1922) Keatsi eluajal (1795—1821) veel sündinud polnud. Originaal annab «Proustian Theme» ja küllap see nii olema peabki, naerualuseks ei jää mitte Humbert Humbert, vaid tõsiteaduslik kirjandusteadus, kus sääraseid teemakäsitlusi mustmiljon. Märkigem, et «tõsine» ja «teadus» nii kokku- kui lahkukirjutatult Nabokov-Humberti täiesti ükskõikseks jättis.

Ja veel. Sissejuhatuses: «Vivian Darkbloom» kirjutas autobiograafia «Minu sõnum», mis peatselt ilmub trükis.» Oli see ikka nii? Minu teada oli raamatu pealkiri «Minu märgusõna» (originaal «My Cue»). Selle tõestuseks, et tõlge mitte alati bukvalistlik olla ei pruugi, esitab Nabokov venekeelse variandi: «Мой кумир»/«Minu kumiir» ning mõistagi ei ole ei inglise ega vene keeles tegu autobiograafia, vaid biograafiaga, st Vivian Darkbloom kirjutab oma lapsepõlvesõbrast Lolitast, mitte iseendast. On veel võimalus, et «cue» tähendab trükitähte q'd, selle tähedega algas Humbert Humberti verivaenlase, Lolita võrgutaja Quilty nimi. Neile ja teistele võimalustele, näiteks sellele, et Vivian Darkbloom on Vladimir Nabokovi lustakas anagramm — vene keeles demonstreerib kirjanik jällegi vabadust ja vaimukust: «Г-жа Вивиян Дамор Блок (Дамор — по сцене, Блок — по одному из первых мужей)» — pidanuks järeldõnna ilmingimata vähemasti vihjama — ehk leidnuks siis agaramad muukijad üles ülejäänud sala-saladused?). Loodan, et annoteeritud «Lolita» väljandmine eesti keeles seisab veel ees, see

oleks kõige kindlamaks kaitseks igasugu vulgariseerimise ja genitaliseerimise eest, mis nüüd eestikeelse tõlkega on juhtunud. Lisaks veel suisa vastupidised või õhust võetud tähendused, mille tulemusel Nabokov umbes samamoodi kannatab kui Hegel marksistlike kriitikute käes. Kust näiteks võetakse poeetilises avamängus, kus H. H. oma «Lolitat õrn-hellalt meenutab — «Suvelaagri rivis — Dolores»? Kui tegelikult on «on the dotted line»/«на пунктире бланков», mis tähendab punktiiri või punktiirjoont, kuhu hotelli/motelli siseneja peab oma nime kirjutama? Kes romaani lugenud on, teab, mida see H. H-le tähendab!

«Lolita» tulek eesti kirjandusse (sic!) ja kultuuri on peegelpilt ameerika kultuuriretseptioonist: kõik müügiks, kõik pornoks! Porno-Arnod kogu maailmas, ühtige! (Paralleel tõlkest: «... meie aga ei saanud isegi ühtida /pro paaruda/, milleks agulilapsed alati hõlpsasti võimaluse leiavad» — lk 13.)

Vladimir Nabokov on väga täpne kirjanik. Täpne ja visuaalne. Mitmekihiline. (Nagu tort või Emma Bovary kübar.) Nostalgiline. (Nagu Proust.) Filosoofiline. (Nagu kõik modernistlikud kirjanikud, vast ehk selle vahega, et ühelgi neist polnud sellist karakteri loomise ja süžee käsitlemise oskust, samuti pidas ta lapsikuks prantsuse uusromaanistide kirjandusteoreetilisi heietusi.) Filoloogiline. (Nagu Joyce.) Ja sügavalt moraalne. (Nii nagu Tarzan päästab krokodilli lõugade vahelt tähnikhirve Bara, nii päästab Nabokov oma tegelased «lõplike» lahenduste ja ahistavate väärtõlgenduste küüsisit.) Nabokovi meetod seisnes teineteisest kaugel asetsevate mõistete (poeet — pervers, liblikas — libu) ühendamisest, oma maailma ja mõtlemise põimimises keeruka, kuid korrapärase mustriga mälu- ja mäletamisvaibaks, Humbert Humbertiks ja Lolitaks. See on aga alati olnud suure põesia üks põhiline tunnusjooni.

Kas ma siis oma kunagise kumiiri küljest tumedamaid plekke ei leiagi?

Minu arvates on neid kaks. Esiteks kaitstus ja teiseks male. Malet ma mängida ei oska. (Võistlusmaletajad, muuseas, pidasid Nabokovi mängu küll kauniks, kuid kasutuks.) Kui ma oma sõbrale seda mainisin, öeldes, et ise ma küll mängida ei oska, kuid alati, kui ma õhtul telekas näen Karpov—Kortšnoi järjekordse matši analüüsi näidismalelual (kena tõsise olemisega abi-Lolita pika kepi abil nuppe sättimas!), on mul tunne, nagu saaksin ma kõigest aru. Tõsi, mitte detailidest, vaid võistluspingest, võimatusest kõiki oma plaane ellu viia, mille taustal iga partii kreeka tragöödiana tundub, males peituvast filosoofilisest fatalismist, juhuse jumalikust

osast ja muust sellisest, heueristlik-heuristlikust. Niisiis, male, kuid — ilma maletal Sõber tabas silmapikselts minu väitluse nõrga koha (tugevaid seal, tõsi, polnudki), sõnas: «Nii, mu kallid sõber ja kursusekaaslane, vaatan mina teivashüpet!»

Üks null minu kahjuks! Kuid ega ma oma ei jäta. See, et tegelaste liikumised ja peatükkide paigutus «Lužini kaitse» põhimõtteliselt malekäike võivad imiteerida, ei oma minu jaoks mingit tähtsust, küll aga see, kui Lužin oma kallimale malemüsu annab: ninajuurelt paremale põsenukile, põsenukilt paljale õlale... (Museas, ma võisin eksida, innukamad Nabokovi adeptid leiavad vastava koha raamatust loodetavasti kiiresti üles.) Seda nimetaksin ma vertikaalpsühholoogiaks, inimhinge sügavustesse — veel sügavamale! — tungimiseks!

Kaitstus! Kaitstus, intellektuaalne ettevalmistatus kõikvõimalike rünnakute ja lahterdamiste vastu (sageli nende esilekutsumine), ongi see, mis Nabokovi loominguga kergelt haavatavaks muudab. Ning asi pole sugugi selles, et «see, kes teisele ütleb, see ise on!» Kui toda laste liivakasti-ütlust veidi muudame, näeme, et ta meilegi sobida võib. «See, kes teisele ütleb, et ei ole, see on ise!» Kaks muudatust ja asi korras. Korras nagu Norras, kui liivakasti-võrdlust veelgi pikendada. Seda võiks ka teha, teades, et seda-võrd rikas maailm nagu «Nabokovj oma a priori mingit Norra-alast vihjet sisaldab. Kuid selleni me ei lasku (või ei tõuse), toome oma mõtte selgituseks kujundi, õigemini kaks kujundit, mis mõlemad lähtuvad ühest ja samast, nimelt sellest, et NABOKOV ON SUUR, TÕENÄOLISELT GENIAALNE KIRJANIK.

Nabokovi looming on nagu kummipall, mille vastu liivaterasid (tõlkeid, väitekirju, moralisatsioone) visatakse. Peotäis liiva ning kõik nad, nii iga üksik liivatera eraldi võetuna kui liivasahmak koos, varisevad palli (loome-keha) ümaralt, elastselt pinnalt maha või pörkavad tagasi, mis teeb ühe ja sama välja. Häda on selles, et ükski ei lähe sisse; sisse läheb ainult terav noatera ja siis on ka pall lõhki.

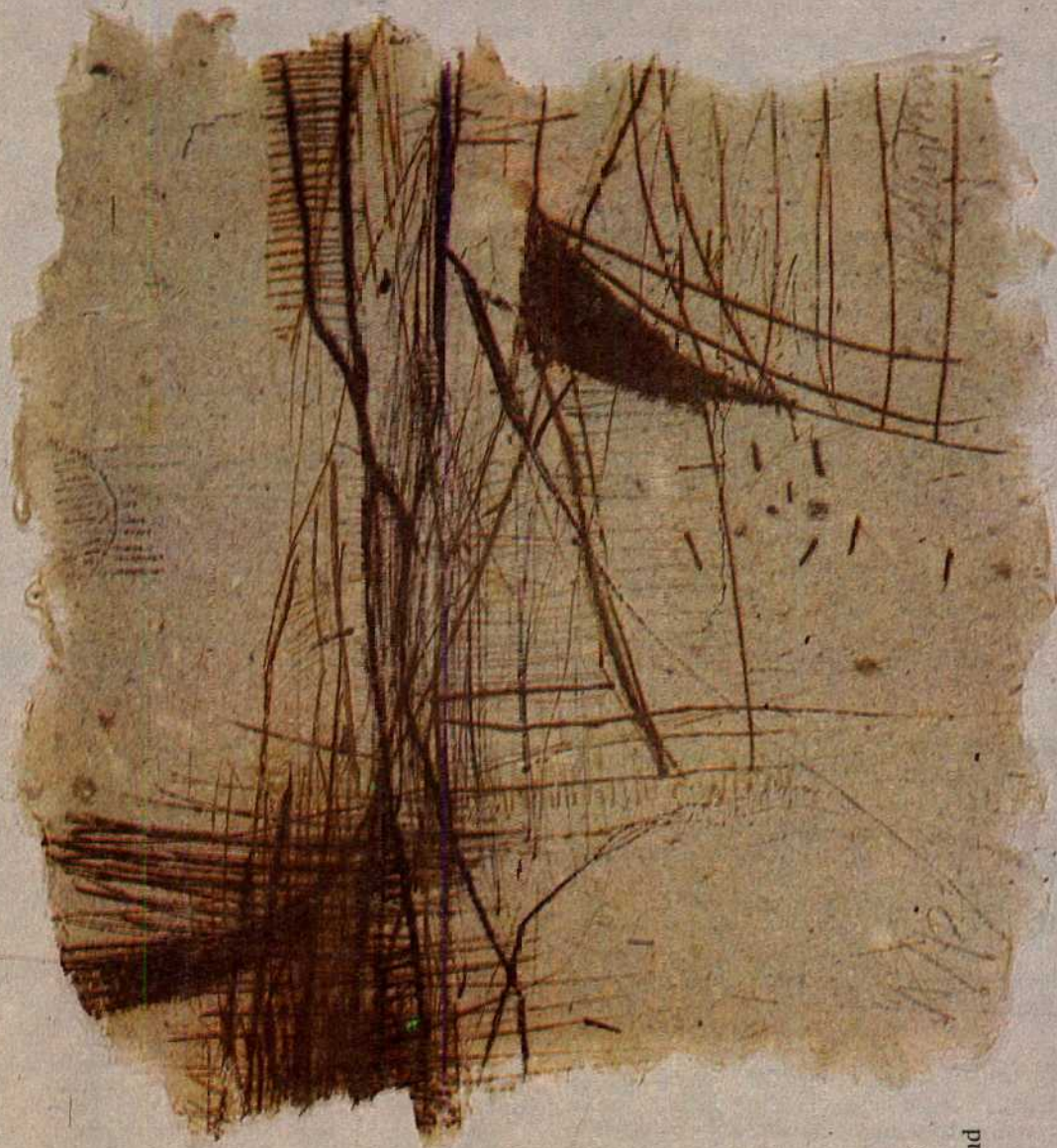
Shakespeare'i (kellega ühel päeval, 23. aprillil, Nabokov sündinud oli ja mida ta ise rõhutada armastab, samuti kui sedagi, et ta sünniaeg, 1899, täpselt saja aasta võrra Puškini sünnist maha jäi) looming on pehme. Mitte pehme pall, vaid just nõnda — pehme. Kuidas aga PEHME't ette kujutada? Missugune on PEHME kuju? Meri? Jah, võib-olla, ehkki PALL sobiks nagu kõigest hoolimata siiski enam. Kuidas asjast aru saada, kui on PEHME ja peaks olema PALL, aga PALL ei ole ja MERI ei saa sel

põhjusel olla, et seda ei soovita? PEHME imab kõik endasse, kuid jääb ise kõikidest sissetungidest ja vallutusretkedest, mida nood neetud tõlked, instseneeringud, moderniseeringud ja adapteeringud ju ilma igasuguse kahtlusega on, KAHJUSTAMATA.

See väike vahe siis Nabokovil ja Shakespeare'il on. Ka Proustiga on umbes sama, enam-vähem samade sõnadega kirjeldatav erisus. Proust on olemuslikult haavatav, haavu täis keha (õelgem pealegi PEHME, õelgem pealegi PALL) ning see muudab ta igasuguse nakkuse vastu (astmaatik, homoseksuaal, artist, edvistaja, kõikseetoo ja tooseekõik) IMMUUNSEKS.

Kaotatud maa on ka kaotatud aeg. Nabokov võinuks eluajal kodukohta tagasi pöörduda,* vaevalt, et miski peale mõne kirjan-

* 1975. aasta suvel saabus vana Peterburg — Varsavi maantee ääres asuvasse Võra-Võritsa asu-
lasse veider seltskond, mis koosnes kahest mehest ja kahest naisest, kes sugulusvahekordade järgi jaotusid järgmistesse võimalikesse paardes:
1) isa ja ema; poeg ja minia 2) isa ja ema; tütar ja väimees. Käitumise põhjal otsustades (mis sageli välisest sarnasusest määravama tähtsusega), oli tegu esimese variandiga, millele tähelepanelik jälgija võis eksimist kartmata lisada veel mõned üksikasjad («stenacious details», «цепкие детали»). Poiss (või noormees, kuidas võtta? aastaid oli tal 25—30 ringis) kandis pikki, õlgadele ulatuvaid juukseid ning sarnanes seetõttu veidi vene papile (asjaolu, mida Petseri kloostris, mida perekond paari päeva eest oli külastanud, kohe märgati: «Sinu läbi, парень, kõneleb meie päästja Jeesus Kristus! See on Jumalale meelepärane tegu, et sa pikki juukseid kannad!» Kõnetataval tuli meelde, kuidas paar suve tagasi Tartus «Park»-hotelli ees keegi ei-tea-kust välja ilmunud viinanina lillekaupluse kohal juurde astus ning enda sammu tema omaga ühtlustada üritades tige-
dalt läbi nina ja hammaste pressis: «S-s-s-sinust s-s-s-s-saab kirjanik. S-s-sa kirjutad jutte. S-s-s-s-sinus-s-s-st s-s-s-saab s-s-s-saab...»);
tüdrukuga (neiuga? aastaid 20—25 ringis) oli ta värskest abiellunud, loomulikult andsid sellest tunnistust uhiuued abielusõrmused, kuid veenvam kui kulla tuhm rasvane läige oli see, kuidas noormees igal võimalikul juhul oma kätt tüdruku pihale, laiade varrukatega lühikese siidkleidi lehviga vööle asetada püüdis — ilmselt oli puudutus sama värske kui kooselul; rahuldatult jälgisid vanemad oma poega ja tema tehtud «valikut». «Valikut» all võib mõelda ka Võra ümbruskonda, kõrgete liivakallastega Oreždi jõge, kirikut, suruaeda ning (irooniliselt) pioneerilaagriks muudetud V. Nabokovi onu Vasja Roždestveno mõisa, tibuvabriku (птицефабрика) vahetus naabruses paiknevat dekabrist Rõlejevi sünnipaika (mälestusviidaga, muidugimõista), mis, nagu noormees mäletas (võib olla mäletas ta va-
lesti? tuleb «Speak, Memory'st» järele vaadata!), kuulus pärast Rõlejevite laostumist samuti Nabokovi onule. Kohalike elanikega puututi kokku kahel korral. Esimene kord oli selleks haokubuga üle

Anu
Kalm.
«Maastik.»
Kuijnõel,
käsitsehrud
paber.
1990.

Anu
Kalm.
«Maastik.»
Kuiivõel,
käsitsitehtud
paber.
1990.

duslike kalduvustega KGB-agendi teda ähvardanud oleks. Kuid ta ei teinud seda — mitte maa, vaid aja pärast, mida miski peale kirjanduse tagasi ei too. Selles mõttes olid mõlemad kirjanikud muidugi elitaarsed; see, mis oli neile väljapääs, pole seda «teistele», lihtsatele inimestele, isegi väikestele Nabokovitele mitte — juhul muidugi, kui nad ise kirjanikuks saada ei kavatses. Selline kirjandus on kurb, kurb ja ülev samaaegselt. Seda kirjandust võib — peab! — lugema, elada seda on märksa raskem.

Kui ma oma sõpra jälle nägin (paradoxaalselt on ikka veel aasta 1970, 71 või 72), oli ta nägu nalja täis, vuntsiotsad võbelesid, kõhn keha aga tantsiskles jalalt jalale (muuseum, me oleme sõbrad edasi, igasugune laimukatse või kiilulöömine meie vahele on ette tuhtumisele määratud!).

«Kuule, mulle sündis eile tütar!»

«Õnnitlen sind! Rõõmsamat sündmust inimese elus ei saa olla!»

«Miks sa nii arvad?»

Ma ei tea, miks ma nii arvan. Minus pole seda täpsust, mis veidral kombel neid kaht, Nabokovit (kelle järgi sellest, kes taimeid ja puude nimetusi ei tunne, vaevalt ei kunagi kirjanikku saab) ja mu sõpra ühendab. Niipea kui vastused ükspuha mis sorti küsimustele konkreetseid piirjooni omandavad, tekib minus hirm, vastumeelsus keskustelu jätkata.

Orež-jõe tõttav käbeda sammu, vilka olemise ja suurde siidrätti peidetud näoga, millest ainult pikk gogolinina välja paistis, vanaeiti, kes ütles end Nabokovite peret («Барыни!») mäletavat, kui aga jutt sellele läks, mis edasi sai ja kes need mõisapõletajad 1917. aastal siis õieti olid ning kas ta teab, et poeg Vladimirist on saanud kuulus ameerika kirjanik, tõmbas vana naine lõua pearätti ning kiirendas sammu, nii et pärija parima tahtmise juures talle järele poleks jõudnud. Viimaks jõuti eesmärgile üsna lähedale. «Seal,» ütles lahkusest ja värskest maapiimast õhetav perenaine ning viipas käega; kiviviske kaugusel on palju öeldud, kui just päris äbarik viskajaks pole, siinsamas juures, üle tee paistis sügava aia ja kaevuga sinine maamaja, kus naise sõnade järgi elas Nabokovi-perre ainus järelejäänud teenijanna, Anna Ivanovna, kui mälu ei peta (petab! petab!). «Ta on küll väga haige, ei tõuse enam voodist, kuid teie minge, minge ikka!» Ei läinud! Noormehel hakkas äkki endale võetud üliinnuka kirjandusliku nuhi rollist häbi, pealegi tundis ta, et ei suudaks «viimse tunnistaja» käest midagi välja pressida, selleks nappis sõnavara ja ettevalmistus oli puudulik, sõnaga, ta ei teadnud isegi, mida ta teada tahab, aga võimalik ka, et polnudki enam midagi, millest teada. Veider seltskond — 2+2 — lahus Võrast-Võrtsast 4,5 tunni pärast. Sellest on küll, et mäletada, ning nagu käesolevast asteriskialusest nähtub, mäletatud olla.

«Kirjastusest öeldi, et järgmisel kuul ilmub mul raamat. Ausalt öeldes teeb see mulle mõnevõrra isegi rohkem rõõmu.»

Hetkeks on mul tunne, nagu šeisaks mu ees Humbert Humbert (kuid ilma Nabokovita), seekord on ta oma esteetilised mõõdu-mallid veidi ümber teinud, tema kireobjekt on nüüd kirjandus ja võibolla ka karjäär, mis seal talle avaneda töötab (horisontaalne inimene — horisondile!), ta estetiseerib oma eesmärgi, muudab selle pildina kauniks, on nõus elava elu surunud elu vastu (milleks ju kunst paratamatult on) välja vahetama või võrdseks arvama ning ei tunne (erinevalt Humbert Humbertist) selle üle kunagi häbi.

P.P.P.S. Poleks ma oma kirjas pihitinud Malamudi- ja Baldwin-armastusest, kes mõlemad Nabokovist väga erinevad (talle usutavasti antipaatsed) kirjanikud, oleksin autogrammi ja «Lolita» vast isegi saanud.

KASUTATUD KIRJANDUS EHK VLADIMIR NABOKOVI LOOMINGU KRONOLOOGILIS-ALFABEETILINE BIBLIOGRAAFIA

Romaanid:

Camera Obscura. Tlk Winifred Roy. John Long, London, 1936. Autori tõlgitud uus väljaanne kannab pealkirja «Laughter in the Dark», Bobbs-Merrill, Indianapolis, New York, 1938; New Directions, New York, 1960; Weidenfeld, London, 1961.

Despair. Tlk autor. John Long, London, 1937; Putnam, New York, 1966; Weidenfeld, London, 1966.

The Real Life of Sebastian Knight. New Directions, Norfolk, Conn., 1941; Edition Poetry, London, 1945.

Bend Sinister. Henry Holt, New York, 1947; Weidenfeld, London, 1960.

Lolita (kahes köites). Olympia Press, Paris, 1955; (ühes köites) Putnam, New York, 1958; Weidenfeld, London, 1959.

Prin. Doubleday, New York, 1957; Heinemann, London, 1957.

Invitation to a Beheading. Tlk Dmitri Nabokov ja autor. Putnam, New York, 1959; Weidenfeld, London, 1960.

Pale Fire. Putnam, New York, 1962; Weidenfeld, London, 1962.

The Gift. Tlk Michael Scammell, Dmitri Nabokov ja autor. Putnam, New York, 1963; Weidenfeld, London, 1963.

The Defence (The Defense). Tlk Michael Scammell ja autor. Putnam, New York; Weidenfeld, London, 1964.

The Eye. Tlk Dmitri Nabokov ja autor. Phaedra, New York, 1965; Weidenfeld, London, 1966.

King, Queen, Knave. Tlk Dmitri Nabokov ja autor. McGraw-Hill, New York, 1968; Weidenfeld, London, 1968.

Ada, or Ardor: A Family Chronicle. McGraw-Hill, New York, 1969; Weidenfeld, London, 1969.

Mary. Tlk Michael Glenny ja autor. McGraw-

Hill, New York, 1970; Weidenfeld, London, 1971.

Glory. Tlk Dmitri Nabokov ja autor. McGraw-Hill, New York, 1972; Weidenfeld, London, 1972.

Transparent Things. McGraw-Hill, New York, 1972; Weidenfeld, London, 1973.

Look at the Harlequins! McGraw-Hill, New York, 1974; Weidenfeld, London, 1975.

Kogumikud:

Nine Stories. New Directions, Norfolk, Conn., 1947.

Nabokov's Dozen: thirteen stories. Doubleday, New York, 1958; Heinemann, London, 1959.

Nabokov's Quartet. Tlk Dmitri Nabokov. Phaedra, New York, 1966.

A Russian Beauty and Other Stories. Tlk Dmitri Nabokov, Simon Karlinsky ja autor. McGraw-Hill, New York, 1973; Weidenfeld, London, 1973.

Strong Opinions (intervjuude, kirjade ja artiklite kogumik). McGraw-Hill, New York, 1973; Weidenfeld, London, 1974.

Tyrants Destroyed and Other Stories. McGraw-Hill, New York, 1975; Weidenfeld, London, 1975.

Details of a Sunset and Other Stories. McGraw-Hill, New York, 1976; Weidenfeld, London, 1976.

Luuletused:

Poems (Robin Jacques'i illustatsioonidega). Doubleday, New York, 1959; Weidenfeld, London, 1961.

Poems and Problems (venekeelsed luuletused ingliskeelsete versioonidega autori vahendusel, ing-

liskeelsed luuletused, lisaks maleülesandeid). McGraw-Hill, New York, 1970; Weidenfeld, London, 1972.

Memuaarid:

Conclusive Evidence: A Memoir. Harper Bros., New York, 1951. Inglismaal ilmus pealkirja all «Speak, Memory: A Memoir», Gollancz, 1951. Paranduste ja lisandustega uusväljaande pealkiri oli «Speak, Memory: An Autobiography Revisited», Putnam, New York, 1967; Weidenfeld, London, 1966.

Kirjanduskriitika:

Nikolai Gogol, Makers of Modern Literature Series, New Directions, Norfolk, Conn., 1944; Weidenfeld, London, 1973.

Tõlked:

Pushkin, Lermontov, Tyutchev: Poems. Lindsay Drummond, London, 1947; Transatlantic Arts, New York, 1949.

Mikhail Lermontov: Hero of Our Time. Tlk Vladimir Nabokov koos Dmitri Nabokoviga. Doubleday, New York, 1958.

The Song of Igor's Campaign: An epic of the 12th Century. Tõlge vanavene keelest. Random House, New York, 1960; Weidenfeld, London, 1961.

Alexander Pushkin: Eugene Onegin. 4 osa kommentaaridega. Pantheon, New York, 1964; Routledge & Kegan Paul, London, 1954; parandatud uusväljaanne vene-inglise paralleeltekstiga, Routledge, 1976.

VLADIMIR NABOKOV

6. ptk autobiograafiast RÄÄGI, MÄLÜ

1

Suvehommikul, minu poisiea legendaarsel Venemaal, sattus mu pilk ärgates kõigepealt praole akna valgete siseluukide vahel. Kui sealt paistis vesist, kahvatut valgust, siis oli parem nad avamata jätta, säästes end seega vaatepildist, mida pakub end porilombis maalida laskev sünge päev. Mis haavumusega võis tuhmist valgusviirust järeltada tinast taevast, läbimärga liiva, pruunide varisenud õilmete kõrtjat massi sirelite all, ja toda märjale aiapingile kleepunud kollakat lehte (aastaaja esimest ohvrit)!

Ent kui pilu kogu pikkuses kastesädulusest kiiskas, siis ruttasin ma aknalt tema aaret kätte saama. Hoobilt jagunes tuba valguseks ja varjuks. Päikese käes kõikuvate kaskede lehestikul oli viinamarjade läbiku-

mav roheline toon; sellele oli kontrastiks kuuskede tume samet üliereda sinise taustal, mille sarnast olen taas kohanud alles palju aastaid hiljem Colorado mägedes.

Seitsmendast eluaastast peale valitses kõiki minu tundeid, mis seostusid raamidest ümbritsetud päikesevalge ristkülikuga, üksainus kirk. Kui minu esimene pilk hommikul otsis päikest, siis minu esimeseks mõtteks olid liblikad, mida ta sigitab. Sündmus, millest see alguse sai, on küllalt banaalne. Kuslapuul, mille oksad otse paraadukse vastas üle pingiseljatoe rippusid, osutas minu saateingel (tema tiivad, kui mitte arvestada firenze pitsi puudumist, meenutavad Fra Angelico Gabrieli omi) mulle haruldast külalist, tore-dat kahvatukollast mustade laikudega olen-dit, sinised sakmed ja kinaverikarva silma-

taoline täpp kummagi musta, kroomkollase randiga sabakese kohal. Ta rippus kalduvajunud õie küljes ja uuris seda, tema peene tolmuga kaetud keha paindus õrnalt, ühtelugu tõstis ja langetas ta kärsitult oma suuri tiibu; iha teda kätte saada oli üks tugevamaid, mida ma kunagi tundnud olen. Väledal Ustinil, meie linnamaja uksehoidjal, kes naljakal põhjusel, mida seletan hiljem¹, sel suvel juhtumisi koos meiega maal oli, õnnestus ta kuidagi minu kübarasse püüda, misjärel see viidi kõige täiega riidekappi, kus, nagu Mademoiselle² kerglaselt lootis, kõikjale imbunud naftaliin ta ühe õoga tapma pidi. Järgmisel hommikul aga, kui ta kapi lukust lahti tegi, et sealt midagi välja võtta, lendas minu pääsusaba talle tugeva sahinaga näkku, võttis siis suuna lahtisele aknale ja kahanes peagi kuldseks täpiks, mis üles-alla hüpeldes, põigeldes ja liueldes lendas itta, üle metsa ja tundra, Vologdasse, Vjatkasse ja Permi, üle mornide Uurali mägede Jakutskisse ja Verhnekolõmskisse, Verhnekolõmskist, kus ta ühe saba kaotas, kaunile St. Lawrence'i saarele, sealt läbi Alaska Dawsonisse, ja edasi piki Kaljumäestikku lõunasse — et saada neljakümneaastase tormamise järel tabatud ja vangistatud tulnukvõilillel pärismaise haava all Boulderil lähedal. Mr. Brune teatab kirjas mr. Rawlinsile 14. juunist 1735 (Bodley Rmtk-s), et keegi mr. Vernon käinud ühel liblikal üheksa miili järele, enne kui kätte sai (*The Recreative Review or Eccentricities of Literature and Life*, Vol. 1, London, 1821, lk 144).

Varsti pärast riidekapilugu leidsin toreda liblika, kes oli eksinud esikuakna nurka, ja mu ema hukkas ta eetriga. Hilisemal aastal kasutasin surmamiseks paljusid vahendeid, kuid vähimigi kokkupuude selle algmise, initsiaalse ainega paneb mineviku eeskoja alati toda eksinud ilu sütitama ja ligi tõmbama. Täiskasvanud mehena olin kord ussjätkeoperatsioonil eeternarkoosi all ja nägin — metakroomtrükis pildi elavusega — iseennast madruseülikonnas, kinnitamas alusele vastilmunud kevadpaabusilma ühe

¹Hiljem selgus, et Nabokovite Peterburi-kodu uksehoidja Ustin oli olnud seotud tsaari salapolitsei-ga. 1906 kahtlustas ohranka, et Vladimir V. Nabokovi isa Vladimir D. Nabokov, Vene Konstitutsioonilise Demokraatide Partei üks asutajaid, korraldab suviti oma maamõisas Võras salakoosolekuid ja Ustin palus end mingil ettekäändel suveks maale teenrina kaasa võtta. (*Speak, Memory. An autobiography revisited*. New York, 1970. 9. ptk.) (*Stiin ja edaspidi toimetuse märkused*.)

²Mademoiselle — Nabokovi guvernant 1905—12, «a large woman, a very stout woman»; pärit Šveitsist ja pöördus sinna hiljem tagasi. (Vt *Speak, Memory*, 5. ptk.)

hiina naise järelevalve all, kes, nagu siis teadsin, oli mu ema. Kõik see oli mu unenäos hülgavalt taastunud, sellal kui mu oma sisikonda paljastati: ligunenud, jääkülml, absorbeeriv vatt putuka leemuripea vastas; vaibuvad krambid tema kehas; mõnus rigin, mida nõõpnõel läbi tema rindmiku kõva kesta tungides tekitab; nõõpnõelaotsa hoolikas torkamine sirutuslaua korpõhijaga soonde; paksude, tugevasooneliste tiibade sümmeetriline paigutamine poolläbipaistva paberi korralikult kinnitatud ribade alla.

2

Olin arvatavasti kaheksa-aastane, kui avastasin meie maamaja ühes hoiuruumis igasuguse koli hulgas mõned imelised raamatud, mis olid majja sattunud päevil, mil minu ema-ema oli harrastanud loodusteadusi ja lasknud ühel kuulsal ülikooli zooloogiaprofessoril (Šimkevitšil) tütrele eratunde anda. Mõned neist raamatuid olid lihtsalt huvipakkuvad, näiteks 1750. aasta paiku Amsterdamis trükitud Albertus Seba teose (*Locupletissimi Rerum Naturalium Thesauri Accurata Descriptio...*) neli tohutut pruuni fooliokõidet. Nende koredatelt lehtedelt leidsin puulõikeid madudest, liblikatest ja loodetest. Üks Etiopiast pärit, kaelapidi klaaspurki riputatud tüdrukuloode ehmatas mind vastikult iga kord, kui ma temale sattusin; ka ei hoolinud ma palju täis-topitud hüdrast pilditahvil CII: seitse lõvihambulist kilpkonnapead seitsme maokaela otsa ja veider, tursunud keha, mille külgi katsid nõõpjad tuberkulid ja mis lõppes sõlmesetud sabaga.

Teised raamatud, mis ma leidsin sealt pöõningult alpi kurekelli, siniseid palemooniume, tulinelke, oranžpunaseid liiliaid ja teisi Davose lilli täis herbariumide vahelt, olid minu huvialale lähemal. Ma võtsin kätte ja tassisin uhkete virnade viisi alla fantastilisi, ahvatlevaid kõiteid: Maria Sibylla Meriani (1647—1717) kauneid pilte Surinami putukaist, Esperu uhke *Die Schmetterlinge* (Erlangen, 1777), Boisduvali *Icones Historiques de Lépidoptères Nouveaux ou Peu Connus* (Paris, alustatud 1832). Veel põnevamad olid sajandi teise poole sünnitised: Newmani *Natural History of British Butterflies and Moths*, Hofmanni *Die Gross-Schmetterlinge Europas*, suurvürst Nikolai Mihhailovitši *Mémoires* Aasia liblikaist (võr-ratult ilusate piltidega, maalinud Kavrgin, Rõbakov, Lang), Scudderi tohtu teos *Butterflies of New England*.

Tagasivaates ei elusta 1905. aasta suve, kuigi see oli mitmes suhtes küllalt elav, veel ainuski kiire lipendus või värviline ehmes

jalutuskäikudelt külakooliõpetajaga³: 1906. aasta juunikuu pääsusaba oli siis alles vastsestaadiumis teearsele sarikalisel, kuid tolle kuu jooksul sain ma tuttavaks juba umbes paarikümne tavalisema liigiga, ja Mademoiselle hakkas juba üht metsateed, mille huvitavaimaks osaks oli soine aas tulvil väike-pärliservtäpikuid (nii nimetas neid minu esimene väike, unustamatu ja närbumatu maagiline käsiraamat, Richard Southi *The Butterflies of the British Isles*, mis oli siis just äsja ilmunud)⁴, nimetama *le chemin des papillons bruns*.⁵ Järgmisel aastal sain teada, et paljusid meie liblikaid Inglismaal ega Kesk-Euroopas ei esine; neid aitasid määrata täielikumad atlased. Räske haigus (kopsupõletik 41°-ni ulatuva palavikuga) 1907. aasta alul tegi salapärasel viisil lõpu kaunis koletislikule arvutamisele, mis oli minust mõneks kuuks imelapse teinud (praegu ei saa ma arve 13 ja 17 ilma paberi ja pliitsiti korrutada; küll suudan ma nad silmapilkselt liita, kolm hambub hästi kokku); liblikad jäid aga alles. Ema kuhjas mu voodi ümber terve raamatukogu ja muuseumi, ning igatsuse leida uus algarv asudes täielikult igatsus kirjeldada uut liiki. Reis Biarritzi 1907. aasta augustis tõi uusi imesid (kuigi mitte nii kirkaid ja nii arvukalt, kui neid tuleb 1909. aastal). 1908. aastaks valdasin ma täielikult Hofmannile tuntud Euroopa liblikaid. 1910. aastaks olin unistades läbi käinud Seitzi määratu pildiraamatu *Die Gross-Schmetterlinge der Erde*, ostnud hulga vastkirjeldatud rariiteete ning lugesin ahnelt entomoloogia-ajakirju, eriti Inglismaa ja Venemaa omi. Süstemaatika arengus olid toimumas põhjalikud muutused. Sajandi keskpaigast saadik oli Mandri-Euroopa liblikateadus olnud üldjoontes lihtne ja püsikindel ettevõtmine, mida sakslased sujuvalt juhtisid. Selle ülempreester, dr. Staudinger, oli ühtlasi suurima putukaäri-firma juht. Isegi nüüd, pool sajandit pärast tema surma, ei ole saksa lepidopteroloogid suutnud ta autoriteedi hüpnootilist mõju päriselt maha raputada. Juba ta eluajal hakkas ta koolkond maailmas teadusliku jõuna pinda kaotama. Tema ja ta järgijad hoidsid ikka veel nende liigi- ja perekonnanimede poole, mida oli soosinud pikk kasutusiga, ja rahuldusid liblikate liigitamise-

ga paljale silmale nähtavate tunnuste alusel, sellal kui ingliskeelsed autorid hakkasid juba tegema muudatusi nomenklatuuris, rakendades järjekindlalt prioriteedireeglit, ja taksonoomias — arvestades elundite mikrokoopiliste uurimuste tulemusi. Sakslased püüdsid uusi voole ignoreerida, nagu suutsid, ja jätkasid entomoloogiaharrastuses filateeliasarnast suunda. Nende hoolitsus «tavalise koguja eest, keda ei tohiks anatomeerima sundida», on võrreldav sellega, kuidas rahvalike romaanide kartlikud kirjastajad poputavad «tavalist lugejat», keda ei tohi sundida mõtlema.

Toimus ka üks teine, üldisem muutus, mis langes kokku minu noorukiea innuka liblikahuviga. Viktoriaanlik ja staudingerlik hermeetiline ja homogeenne liik koos tema külge otskui väljastpoolt juhuslike jätketena poogitud mitmesuguste (mägi-, polaar-, saare- jne) «teisenditega» asendus uue, palju-näolise ja voolava liigiga, mis orgaaniliselt koosneb geograafilistest rassidest ehk alamliikidest. Asja evolutsiooniline külg tuli sel moel, painduvamate klassifitseerimismeetodite kaudu, selgemalt esile, ja bioloogiateaduse arenedes leiti uusi ühenduslülisid liblikate ja kesksete loodusprobleemide vahele.

Eriline külgetõmme oli minu jaoks mimikri saladustel. Selles fenomenis ilmnis taidurlik täiuslikkus, mida tavaliselt seostatakse inimtöö saadustega. Vaadake, kuidas matkivad väljaimmitsevat mürki muljad laigud liblika tiival (koos pseudo-refraktsiooniga) või läikivad kollased mügarad nukul («Ärge mind sööge — ma olen juba katki litsitud, ära proovitud ja minema visatud!»). Vaadake sipelguttlase akrobaatliku rööviku vigureid: noorelt näeb ta välja nagu linnusõnnik, aga pärast kestumist omandab uperdavat kiletiivalist meenutavad lisandid ja baroksed detailid, mis võimaldavad sel erakordsel olendil mängida korruga kaht osa (nii nagu idamaa näitemängudes näitleja muutub kaheks teineteisse klammerdunud maadlejaks) — vingerdava tõugu ja teda kimbutava suure sipelga osa. Kui liblikas meenutab kujult ja värvilt mõnd kindlat herilast, siis ta ka kõnnib ja liigutab tundlaid herilase kombel, mitte nagu liblikas. Kui liblikas peab välja nägema nagu leht, siis on kõik lehe detailid kaunilt edasi antud, kuid lisaks sellele on ta ka heldelt üle puistatud märkidega, mis meenutavad tõukude poolt lehesse sõõdud auke. «Looduslik valik» Darwini moodi mõistetuna ei suudaks seletada matkiva välimuse ja matkiva käitumise imepärast kokkusattumist; ka ei ole siin enam võimalik viidata «olelusvõitluse» teooriale, kui kaitsevahendi matkimispeenus,

³Kohaliku külakooli õpetaja korraldanud lastele õpetlikke jalutuskäike, millelt Nabokov mäletab fraase *à la*: «See, mida te kuulete, on vikati ritamise hää!»; «Oi, missugune väike linnuke, oma nime tal pole!»; «See talumees on purjus, sest ta on vaene». (Vt *Speak, Memory*, 5.ptk.)

⁴Tõenäoliselt väike-pärlmuttertäpik (*Fabriciana niobe*).

⁵«pruunide liblikate tee».

lopsakus ja toredus jõuab astmele, mis on kaugelt kõrgem röövloma hindamisvõimest. Ma leidsin loodusest neidsamu mitteutilitaarseid rõõme, mida otsisin kunstist. Mõlemad on omamoodi maagia, mõlemad on keerukas võlumis- ja pettemäng.

3

Ma olen jahtinud liblikaid mitmeil mail ja mitmesuguses riietuses: kena põlvpükstes ja meremehemütsiga poisina; vilaja, flanellist jahipükstega ja baretiga pagendatud maailmakodanikuna; lühikeste pükste ja palja peaga paksu vanamehena. Enamik minu liblikakogudest on jaganud meie Võra kodu saatust. Meie linnakodu omad ja selle väikese osa, mille jätsin Jalta muuseumi, on nahanäkid ja muud kahjurid kahtlemata hävitanud. Lõuna-Euroopa kollektsioon, mida hakkasin koguma pagenduses, läks kaduma Teise maailmasõja ajal Pariisis. Kogu aastail 1940—1960 Ameerikas püütud saak (mitu tuhat eksemplari, sealhulgas suuri haruldusi ja tüüpiseid) on Võrdleva Zooloogia Muuseumis, Ameerika Loodusajaloo Muuseumis ja Cornelli Ülikooli Entomoloogia-muuseumis, kus nad on kindlamalt hoiul, kui nad oleksid seda Tomskis või Atomskis. Uskumatult rõõmsaid mälestusi, tegelikult täiesti võrreldavaid poisipõlvemälestustega Venemaalt, on mul uurimistööst Võrdl. Zool. Muuseumi juures (Cambridge'is, Mass., 1941—1948). Vähemalt sama helged on olnud arvukad kogumisretked enamikku minu uue kodumaa osariikidest, mida võtsin ette peaaegu igal suvel kahekümne aasta vältel.

Jackson Hole'is ja Suures kanjonis, mäenõlvadel Telluride'i (Colo.) kohal ja kuulsas nõmmemännikus Albany (N.Y.) lähedal elutseb nüüd ja edaspidi liblikaid, keda mina olen esimesena kirjeldanud. Nende põlvkondi on rohkem kui mu teoste uustrükke. Mitmete minu leidudega on tegelnud teised uurijad; mõned on minu järgi nime saanud. Üks neist, Nabokovi pisivaksik (*Eupithecia nabokovi* McDunnough), mille sain kätte ühel ööl 1943. aastal Utah's, James Laughlinile kuulunud Atla jahimajakese vitraažaknal, sobib filosoofilises mõttes kõige paremini sellesse temaatilises spiraali, mis sai alguse Oredeži-äärse metsas 1910. aasta paiku — aga võib-olla varemgi: tol Novaja Zemlja jões poolteist sajandit tagasi.⁶

⁶Nabokovi vaarisa Nikolai A. Nabokov võttis noore mereväeohvitserina osa V. Golovnini juhitud Novaja Zemlja kaardistamise ekspeditsioonist, kus tema järgi sai nime Nabokovi jõgi (*Speak, Memory*, 3. ptk).

Tõesti, asjade seas, mida ma tunde-elamuse või himu, püüdluste või saavutuste kaudu tundma olen õppinud, on vähe sellist, mille heldus ja tõmbejõud suudaks ületada entomoloogiliste retkede eelvuse. Kohe algusest peale oli sellel ettevõtmisel suur hulk vastastikku valgust heitvaid tahke. Üks neist oli tugev iha olla üksi, ilma kui tahes vaikesel seltsilisteta, kes võinuksid häirida mul oma maaniat keskendunult nautimast. Selle iha rahuldamine ei tunnistanud min-geid kompromisse ega erandeid. Juba siis, kui olin kümneaastane, teadsid kasvatajad ja koduõpetajad, et hommikud on minu päralt, ja hoidusid targu eemale.

Sellega seoses meenub, kuidas mulle tuli külla koolivend, poiss, kellesse olin väga kiindunud ja kellega mul oli väga lõbus. Ta saabus ühel suveõhtul — arvan, et 1913. aastal — umbes 25 miili kauguselt linnast. Tema isa oli hiljuti õnnetult surma saanud, perekond laostunud, ja vapper poiss, kes ei suutnud rongipileti eest maksta, oli kõik need miilid rattaga maha sõitnud, et veeta mõned päevad koos minuga.

Tema saabumisele järgnenud hommikul tegin ma kõik, et oma hommikumatkaks kodunt välja saada, ilma et ta teaks, kuhu ma lähen. Hommikust söömata, hüsteerilise kiiruga otsisin välja võrgu, karbikesed ja surmuti ning põgenesin akna kaudu. Metsa jõudnud, olin väljaspool ohtu; siiski kõndisin veel põlvede värinal, silmad täis palavaid pisaraid, üleni häbist ja enesepõlgusest tõmmeldes, kui kujutlesin oma vaest pika kahvatu näo ja musta kaelasidemega sõpra aias palava käes norutamas — parema tegevuse puudumisel hingeldavaid koeri patsutamas, suure vaevaga püüdes endale minu äraolekut õigustada.

Lubatagu mul oma deemonit objektiivselt vaadelda. Peale mu vanemate ei saanud tegelikult keegi mu kinnismõttest aru, ja alles palju aastaid hiljem kohtasin kaaskannatajat. Peagi õppisin mitte lootma oma kollektsiooni suurendamisel teiste abile. Ühel pärastlõunal, 1911. aasta suvel, tuli Mademoiselle, raamat käes, minu tuppa, et mulle näidata, kui vaimukalt Rousseau zooloogiat (botaanika kasuks) maha on teinud; ent sel ajal, kui ta seda oli ütlenema hakanud, oli ta kere gravitatsiooniline tugi-toolivajumisprotsess jõudnud juba liiga kaugale, et minu meeleehtekisa teda peatada oleks saanud: juhuslikult oli mul sellele istmele jäänud kollektsioonikarp pika ja toreda seeria suur-kapsaliblikatega. Mademoiselle'i esimeseks reaktsiooniks oli solvatud edevus: kindlasti mitte ei saanud ju tema keharaskust süüdistada selle kahjustamises, mille ta tegelikult purustanud oli; teiseks oli lohutus: *Allons donc, ce ne sont que des*

*papillons de potager!*⁷, mis tegi asja ainult hullemaks. Üks hiljuti Staudingerilt ostetud Sitsiilia paar oli puruks muljutud, hiiglasuur Biarritzi eksemplar täitsa tükkideks. Puru-
nenud olid ka mõned valituimad eksemplariid minu kohalikust saagist. Neist oleks üht, oma liigi Kanaari alamliiki meenutavat ebakut saanud mõne liimitilgaga parandada; kuid väärtuslik gūnandromorf (vasakpoolsed tiivad nagu isasel, parempoolsed nagu emasel), kelle tagakeha ei saanud enam kätte ja kelle tiivad olid küljest ära tulnud, oli igaveseks kaotatud: tiivad oleks saanud külge tagasi panna, aga ei oleks olnud võimalik tõestada, et kõik neli ongi kuulunud sellele peata rindmikule kõveraks paindunud nõõpnõela otsas. Järgmisel hommikul suundus vaene Mademoiselle üli-salapärasel ilmel Peterburi ja tuli õhtul tagasi, tuues mulle («midagi paremat kui sinu kapsaliblikad») kipsitükile kinnitatud labase *Urania*-liblika. «Küll sa siis embasid mind ja tantsisid rõõmust!» hüüatas ta kümme aastat hiljem, uhiuue mineviku leitumise käigus.

Meie maa-arst, kelle juurde ma olin välismaareisile minnes jätnud ühe haruldase liblika nukud, kirjutas mulle, et kõik liblikad on kenasti koorunud; tegelikult aga oli hinnalistele nukkudele hiir ligi pääsenud, ja kui ma tagasi tulin, tõi petis vanamees välja mõned, usun, kiiruga oma aiast püütud ja sobiva aseainena (nii arvas *tema*) haudepuuridesse poetatud tavalised väike-koerliblikad. Temast edukam oli üks innukas kokapoiss, kes mõnikord laenas minu riistu ja tuli paari tunni pärast tagasi, kaasas kotitais kihisevat selgrootut elu ja mitmeid muid objekte. Avanud võrgusuu, mille ta oli paelaga kinni sidunud, valas ta oma küllusesarvest välja kogu rõõvsaagi: hulga rohutirtse, veidi liiva, kaks tükki seenest, mille ta oli koduteel ihnsalt üles korjanud, veel rohutirtse, veel liiva ja ühe katkiklopitud väike-kapsaliblika.

Tähtsamate vene luuletajate loomingust suudan ma leida ainult kaks ehtsalt meelelist liblikakujundit — Bunini laitmatu kirjeldus (see on kindlasti väike-koerliblikas):

*Ja lendleb vaikselt sahnal
kui nüüdki kiirte kuldses joas
siidkardinais, laevõlvi all
üks kirju liblikas ses toas.*⁸

ja Feti «Liblika» monoloog:

*Kust tulen ma, kuhu tõttan,
ära küsi:*

*nüüd kauni lille peal ma püsin
ja hingan.*⁹
Prantsuse luules rabavad Musset' tuntud read (*Le Saule*'is):

*Le phalène doré dans sa course légère
Traverse les prés embaumés*¹⁰

— see on absoluutselt täpne kirjeldus Inglismaal apelsiniliblikaks nimetatava isase toomingavaksiku videvikulennust; ja *Fargue*'il on (luuletuses *Les Quatres Journées*) kõitvalt tabav ütlus aiast, mis õhtu saabudes *se glace de bleu comme l'aile du grand Sylvain* (haavalumik).¹¹ Ning inglise luule väga vähestest tõeliselt lepidopteroloogilistest kujunditest on minu lemmikuks Browningu

*Meist teisel pool on kaljusein
Ja tee selle ning kuristiku vahel
Viib mööda kividest, kus samblik mat-
kib*

*Õõliblika tähne ja sõnajalad proovivad
Sileda kalju peal oma hammast*

(«By the Fire-side»).12

On hämmastav, kui vähe tavaline inimene liblikaid tähele paneb. «Ei ühtki,» vastas rahulikult too turske Šveitsi matkaja, «Camus» seljakotis, kui ma oma uskmatu kaaslaste veenmiseks temalt küsisin, kas ta ka mõnd liblikat on näinud, laskudes alla mööda rada, millel me mõlemad hetk enne seda nende parvedest rõõmu olime tundnud. On ka tõsi, et kui manan silme ette mõne kindla teeraja, mis mul pisiasjadeni meeles on, kuid mõnest suvest enne 1906. aastat — see tähendab enne aega, mil täitsin oma esimese leukohaetiketi — ja kus ma enam kunagi uuesti käinud ei ole, siis ei suuda ma meenutada sealt ühtki tiiba, ühtki tiivalõõki, ühtki taevasinist välgatust, ühtki lille, mida kalliskivina ehiks liblikas, otsekui oleks Aadria rannale lausunud kuri needus, mis muudab nähtamatuks kõik selle «lendmutukad» (nagu ütleksid slāngikamad meist). Just sama tunneb võib-olla ühel päeval entomoloog, rühkides hõiskava ja juba kiivri ära heitnud botaaniku kõrval keset mõne teise, Maa-sarnase planeedi võigast taimestikku, kus ei ole näha ühtki putukat. Niisama (veidra tõestusena veidrale asjaolule, et alati, kus võimalik, kasutab majanduslikult mõtleval produtsent meie lapsepõlve-maastikud ära meie täisea-unenägude valmistustaks) kirendab mereäärne künkatipp ühes mu korduvas hirmuunenäos, kuhu ma oma ärkvel-elust salamahti kokkupandava võrgu sisse toimetan, mesikatest ja

⁹ Tlk. Märt Väljataga.

¹⁰ «Kuldset õõliblikat läbi aasade lõhna/ on kergena kandmas ta lend.» Tlk Ain Kaalep.

¹¹ «... jääbuv siniseks nagu suure metsaliblika [haavalumik] tiib.»

¹² Tlk Märt Väljataga.

⁷ «Mis sa nüüd ometi, need pole ja muud kui kapsaliblikad!»

⁸ Vene k tlk Kalju Kangur.

liivateest, kuid on arusaamatult tühi kõigist liblikaist, kes seal olema peaksid.

Ma leidsin ka kaunis kähku, et «liblika-hull», kes oma vaiksele otsiskelule andub, võib kergesti teistes olendites imelikke reaktsioone esile kutsuda. Tihtigi, kui korraldati piknikut ja ma sihikindlalt püüdsin oma tagasihoidlikke riistu vargi toimetada tõrvast lehkavasse sarabani (tõrvalõhnalist preparaati kasutati selleks, et kärbeid hobusest eemal hoida) või teelõhnalisse (nii lõhnas nelikümmend aastat tagasi bensiin), allalastava katusega «Opelisse», tähendas minu nõbu või tädi: «Kas sa tõesti võtad selle võrgu kaasa? Kas sa ei saa lõbutseda nagu kõik normaalsed poisid? Kas sa ei saa aru, et sa rikud kõigil tuju ära?» Teeviida NACH BODENLAUBE lähedal Bad Kissingenis Baieris, kui ma tahtsin just kaasa minna pikale jalutuskäigule koos isa ja vana majesteetliku Muromtsevigaga (kes oli neli aastat varem, 1906, olnud esimese Vene parlamendi esimees), pööras viimane oma marmorpea minu, õrna üheteistkümnendaastase poisi poole ja ütles oma kuulsa pühalikkusega: «Muidugi tule kaasa, laps, kuid ära hakka liblikaid taga ajama. See rikub kõndimise rütmi.» Ühel teerajal Musta mere kohal Krimmis, vahajate õitega pöösaste vahel, 1918. aasta märtsis, püüdis üks rangjalgne bolševike tunnimees mind arretereida Briti sõjalaevale (võrguga, nagu ta ütles) signaalseerimise eest. 1929. aasta suvel nägin ma iga kord, kui kõndisin läbi ühest Ida-Püreeneede külast ja juhtusin tagasi vaatama, oma kiiluvees külaelanikke, kes olid tardunud väga mitmesugustesse poosidesse, milles minu möödumine neid tabanud oli, otsekui oleksin mina Soodom ja nemad Loti naine. Kümme-kond aastat hiljem, Ranniku-Alpides, märkasin kord rohtu enda taga madujalt lainetavat, sest üks paks külapolitseinik roomas kõhuli minu järel, et kindlaks teha, kas ma mitte laululinde ei püüa. Ameerika on ilmutanud minu kahtlase tegevuse vastu veel rohkem haiglast huvi kui teised maad — võib-olla sellepärast, et ma olin juba nelikümmend täis, kui siia elama tulin, ja mida vanem on mees, seda naljakam ta liblikavõrguga välja näeb. Tõredad talumehed on juhtinud mu tähelepanu siltidele KALAPÜÜK KEELATUD!; minust maanteel möödunud autodest on kostnud metsikuid põlastushuilgeid; unised koerad, kes ei pane tähele kõige hullematki pätti, on end püsti ajanud ja urisedes minu poole tulnud; väikesed lapsed on näidanud mind oma jahmunud emadele; arusaajad suvitajad on küsinud, kas ma korjan kalasöödaks põrnikaid; ja kõrgetest õitsvatest tääkliliitest valendaval kõnnumaal Santa Fe lähedal käis üks suur must mära mul ühel hommikul rohkem kui miil maad järel.

Kui ma, kõik jälitajad kannult raputanud, asusin konarlikule punakale teele, mis meie Võra majast põllu ja metsa poole kulges, siis tundusid päeva elevus ja sära mind üleni ümbritseva sümpaatiavärinana.

Väga värskeliselised, väga tumedad tõmmusilmikud, mis esinesid ainult üle aasta (hea, et tagasivaade siin just õigesse aega sattus), lendasid vilksamisi kuuskede vahel või näitasid oma punaseid tähne ja ruudulisi äärisid teeäärsetel kilpjalgaldel päevitades. Üle rohu kekseldes luuras pisike aasasilmik, nimega *hero*¹³, minu liblikavörku. Lendas veel mitmeid ööliblikaid — kirevuhkeid päikesesõpru, kes purjetavad õielt õiele nagu mingitud kärbsed, või unetuid isaseid, kes otsivad peitupugened emaseid, nagu too pöösastiku kohal vuhisev roostekarva tammekedrik. Märkasin (üks minu lapsepõlve suurimaid müsteeriume) ämbliku-vörku jäänud pihmet kahvaturohelist tiiba (teadsin juba siis, mis see on — osa hiidvaksikust). Tohtu suur, uhkelt lüliline, lameda peaga, ihukarva ja läikivalt sile pajumailase röövik, veider olend, «alasti nagu vagel», kui prantslaste võrdlust kasutada, läks üle mu tee, meeletult nukkumiskohta otsides (kohutav moondesund, häbistav langetoivehoog avalikus kohas). Pargivärava lähedal kasvava tüseda kase koorelt olin möödunud kevadel leidnud hele-kevadutlase tumeda ebakvorni (lugeja jaoks lihtsalt üks paljudest hallidest liblikatest). Tiigi kohal sillakese all sõbrustas erekollane musttähn-kuldpunnepea kiiliga (minu jaoks vaid sinine *libellula*). Lilleõisikult tõusis kaks isast kuldtiiba tohutu kõrgele õhku, kogu tõusu vältel omavahel kakeldes; mõne aja pärast tuli üks neist välgukiirul oma karuohakale tagasi. Need olid tuttavad putukad, kuid iga hetk võis tulla midagi paremat, mis mind peatuma ja kiiresti õhku ahmima sunniks. Mäletan päeva, mil ma ettevaatlikult viisin oma vörku järjest lähemale elegantsele oksakesele laskunud ebatavalisele siilaktiivale. Nägin selgesti valget W-tähte tema šokolaadpruunil kõhul. Ta tiivad olid kokku pandud ja alumisi hõõrus ta veidras ringliikumises vastamisi — tekitades võib-olla väikest reibast, inimkõrvale kuuldamatult kõrgetoonilist kriginat. Just sellest liigist olin ma kaua puudust tundnud. Jõudnud küllalt lähedale, lõin talle võrgu peale. Olete ehk kuulnud tennisetšempione oigamas pärast kerge palli möödalöömist. Võib-olla olete näinud ka maailmakuulsa malesuur-

¹³Vareskaera-aasasilmik (*Coenonympha hero*).

meistri Wilhelm Edmundsoni nägu, kui ta simultaanesinemisel ühes Minski kohvikus totra valearvestuse tõttu kaotas vankri kohalikule amatöörile, lastearst dr. Schachile, kes lõpuks võitiski. Kuid sel päeval ei näinud keegi (peale mu vanema «mina»), kuidas ma raputasin välja oksake muidu tühjast võrgust ja jäin jõllitama auku võrguriides.

5

Kahe vankritee ristumiskoha lähedal (üks teedest, hästi korras, kulges põhja-lõuna sihis meie «vana» ja «uue» pargi vahel, ja teine, mudane ja roopaline, viis lääne poole minnes Batovosse), seal, kus mõlemal pool järsku langust kasvas salguti haavapuid, võis juuni kolmandal nädalal kindlasti leida suuri sini-musti, helevalgete triipudega koerlibliklasi liuglemas ja keerlemas madalal rammusa savi kohal, mille värvus ühtis nende kõhu värvitooniga, kui nad laskusid ja tiivad kokku panid. Need olid sõnnikulembesed isasliblikad liigist, mida kuldajastul tavatseti nimetada papli-imeks, täpsemini, nad kuulusid selle Bukoviina-alamliiki. Seda alamliiki teadmata panin üheksa-aastase poisina tähele, kui väga meie Põhja-Vene eksemplarid erinesid Hofmanni raamatus figureerinud Kesk-Euroopa vormist, ja kirjutasin läbematult Kuznetsovile, ühele Venemaa, tegelikult ka maailma suurimale lepidopteroloogile kirja, milles nimetasin oma uue alamliigi *Limenitis populi rossica*'ks. Tubli kuu aega hiljem saatis ta mu «rossica Nabokovi» kirjelduse ja akvarellpildi mulle tagasi, kritseldanud minu kirja tagaküljele ainult kaks sõna: «*bucovinensis* Hormuzakit». Küll ma siis vihkasin seda Hormuzakit! Ja küll olin nõrduinud, kui leidsin ühest Kuznetsovi hilisemast artiklist toriseva vihje «koolipoistele, kes alatasa kipuvad haavalumiku vähimatelegi teisendite nimesid andma!» Ometi, kokkumata vussimine kust *populi*'ga, «avastasin» ma järgmisel aastal «uue» liblika. Sel suvel olin ühel pargilagendikul väsimatut kogumistööd teinud, laotades kuupaisteta öödel voodilina üle rohu ja solvunud jaaniusside ning heites sellele atsetüleenlambi valgust (millele oli määratud, kuus aastat hiljem, paista Tamara peale¹⁴). See kiirgav areen tõmbas ligi liblikaid mind ümbritsevast tihkest pimedusest. Ja niimoodi, sellelt maagiliselt linalt, omandasingi imetoreda kuldööläse (*Plusia*, nüüd *Phytometra*), mis, nagu kohe nägin, erines oma lähimast

sugulasest kahvatulillade-kastanpruunide eestiibade (kuldpruunide asemel) ja kitsama kuldvöödi poolest ega olnud äratuntavalt kujutatud üheski mu raamatuist. Saatsin tema kirjelduse ja pildi Richard Southile avaldamiseks «The Entomologist's». Ka tema ei tundnud seda, kuid vaatas suurima lahkusega Briti Muuseumi kollektsioonist järele ja leidis, et Kretschmar on seda *Plusia excelsa* nime all juba ammu kirjeldanud. Ma võtsin selle väga kaastundlikult sõnasutatud («... tuleb omandamise puhul õnnitleda... väga haruldane Volgamaa leid... imetusväärne muster...») kurva uudise ülistoiliselt vastu; kuid palju aastaid hiljem, õnneliku juhuse läbi (ma tean, et ma ei tohiks inimestele selliseid heategusid osutada), õiendasin oma liblika esmaavastajaga arved, andes tema nime pimedale tegelaskujule ühes oma romaanis.

Meenutagem ka surusid, neid minu poisea reaktiivlennukeid! Juuniõhtu värvid kustuvad aeglaselt. Täisõites sirelipõõsaist, mille ees ma, võrk käes, seisin, oli näha juba ebemelist halli — seda lilla värvi kummitust. Kõrval niidul hõljus udu kohal niiske noorkuu. Palju on aedu, kus ma hilisemal aastail nõnda olen seisnud — Ateenas, Antibes'is, Atlantas —, kuid kunagi ei ole ma oodanud nii terava ihaga kui nonde tumenevate sirelite ees. Siis äkki ta tuligi, madal surin kandumas õielt õiele, oliivroheline ja roosa vibreeriv halo ümbritsemas voolujoonelist keha — suur-punarusu, kes hõljus õhus öiekrooni kohal, millesse oli torganud oma pika noka. Kaks kuud hiljem võis rõskelt pajuoksalt leida tema ilusa musta rööviku (kes, kui ta oma täppsilmadega esilülid puheville ajas, meenutas pisikest kobrat). Nii olid igal tunnil ja aastaajal omad rõõmud. Ja lõpuks, külmadel ja isegi hallastel sügisöödel võis liblikaid ligi ahvatleda, võobates puutüvesid siirupi, õlle ja rummi seguga. Läbi tormise pimeduse valgustas latern puukoore kleepuvad sädelevaid konarusi ja kaht või kolme suurt liblikat nendel maiusrooga imemas, närvilised tiivad poolavatud, alumised samblikhallide eestiibade varjust oma uskumatult vaarikapunast siidiläiget näitamas. «*Catocala adultera*!»¹⁵ kiljusin ma võidukalt valgustatud majaakende poole, komberdades koju, et saaki isale näidata.

6

«Inglise» park, mis eraldas meie maja heinamaast, oli avar ja keerukas asjandus labürintteedega, turgenevlike pinkidega ning põlismaiste kuuskede ja kaskede seas kasvavate võõrsilt toodud tammedega. Vana-

¹⁴ Tamara — Nabokovi noorpõlvekiindumus aastaist 1915—16, kellega kohtama sõites ta nimetatud lambi oma jalgratta külge kinnitas. (Vt *Speak, Memory*, 12. ptk.)

¹⁵ Ida-paelöölane.

isa ajast saadik oli vaeva nähtud, et hoida parki metsikusse olekusse tagasi langemast, end sel võitlusel ei olnud kunagi täielikku edu. Ükski aednik ei tulnud toime musta mulla sombuliste hunnikutega, mida muttide roosad käpad pidevalt peatee puhtale liivale kuhjasid. Umbrohi, seemned ja soonilised puujuured levisid risti ja põiki üle päikeselaigulistel radade. Karudest oli kaheksakümnendatel aastatel lahti saadud, kuid põtru eksis krundile veel mõnikord nüüdki. Maalilisele rändrahnule olid käsikäes nagu kaks häbelikku, kohmakat last roninud väike pihlakas ja veel väiksem haab. Teised, raskemini tabatavad sissetungijad — eksinud piknikulised ja röömsameelne külarahvas — ajasid meie hallipäist metsavahti Ivani kogu aeg hulluks, kritseldades pinkidele ja väravatele rõvedaid sõnu. See lagunemisprotsess käib, teises mõttes, üha edasi, sest kui ma tänapäeval püüan mälus järgida väänlevaid teeradu ühest etteantud punktist teise, siis märkan ärevusega, et seal on palju unustusest või teadmatusest tingitud lünki, sarnaseid «terra incognita» laikudega, mida kartograafid vanasti uinuvateks kaunitarideks nimetasid.

Pargi taga olid väljad, kus kumavate lillede — karikakarde, kellukate, äiataride jt — kohal kumas kogu aeg liblikatiibade vine. See kõik möödub nüüd minu eest kiiresti mingi värvilise uduna nagu need ilusad lopsakad aasad, mida läbi-mandri-reisil nähakse restoranvaguni aknast ja mis igaveseks lähemalt uurimata jäävad. Selle halja imedemaa lõpul kerkis mets nagu müür. Ma hulkusin seal, võttes järjest läbi puutüvesid (puu äravõlutud, vaikiv osa) ja otsides teatud pisikesi liblikaid, keda nimetatakse pisivaksikuteks — õrnu väikesi olevusi, kes päeval klammerduvad tähnilliste pindade külge, millega nende mahalaotatud tiivad ja ülespööratud tagakehad kokku sulavad. Seal, tolle päikesevalgusest kumava roheline järve põhjas, tiirutasin ma aeglaselt puutüvede ümber. Miski siinilmas ei tundunud mulle magusam kui võimalus ühe õnneliku löögiga lisada mõned tähelepanuväärsed uued liigid juba teiste käest nime saanud pisivaksikute pikale loetelule. Ja kirvev kujutus, mis silmakirjalikult ja peaaegu groteskselt minu soovide ees roomas (ent tontlikes kulssidetagustes vandenõudes kogu aeg minu saatust kaugeimategi sündmusteni külmalt ette planeeris), maalis mulle järjest ette viirastuslikke väikeses trükikirjas katkeid: «...ainus seni teadaolev eksemplar...», «...*Eupithecia petropolitanata* ainsa teadaoleva eksemplari on püüdnud vene koolipoiss...», «...noor vene kolleksionäär...», «...minu enese poolt Peterburi kubermangu Tarskoje Selo kreisis, aastal 1910...1911...

1912...1913...». Ja siis, koikümme aastat hiljem, too õnnis pime öö Wasatchi mäeahelikus.

Alguses — kui olin umbes kaheksa- või üheksa-aastane — hulkusin ma harva kaugemal Võra ja Batovo vahelistest väljadest ning metsadest. Hiljem, kui mu sihiks oli mõni kindel koht poole tosina miili kaugusel või kaugemal, kasutasin päralejõudmiseks jalgratast, kinnitades võrgu rihmadega raami külge. Kuid paljud metsarajad ei olnud rattal läbitavad; sinna võinuks minna muidugi ratsa, kuid meie julmade vene parmude tõttu ei saanud hobust natukesekski metsa oheliku otsa jätta: ühel päeval oleks mu tuline kõrb tahtnud kas või ronida puu otsa, mille külge ta köidetud oli, et pääseda neist — suurtest siidjalt läikivate silmade ja tiigrikehaga elukatest või tillukestest hallidest seaäbarikest, kelle kärsd oli palju valusam, kuid kes olid pikatoimelised; teinud kinnastatud käe ühe löögiga lõpu paarile-kolmele niisugusele räpasele joomarile, kui nad end minu ratsu kaelale olid imenud, tundsin imelist empaatilist kergendustunnet (mida dipteroloogid ei tarvitse kõrgelt hinnata). Igatahes eelistasin ma oma liblikaretkedel kõndimist alati mis tahes muule liikumisviisile (välja arvatud muidugi lendav iste, mis ruttamata üle veel uurimata mäe rohuvaipade ja kaljude libi-seks või otse vihmametsa õitsva katuse kohal hõljuks); sest kõndides, eriti alal, mida oled hästi tundma õppinud, pakuvad suurt rahuldust kõrvalepõiked matkateelt, et siin-seal üle vaadata see lagendik tee kõrval, too org, see või too mulla ja taimestiku kombinatsioon — et otsekui sisse astuda tuttava liblika juurde talle iseloomulikus asu-miskohas, et näha, kas ta on kodus, ja kui on, siis kuidas tal seal elu läheb.

Saabus juulipäev — arvan, et 1910. aasta paiku —, kui mul tuli tahtmine uurida tohutut raba Oredeži taga. Käinud kolm või neli miili piki jõeäärt, leidsin logiseva purde. Üle minnes nägin vasakul ühe külakese hütte, õunapuid, kollakaspruunide männipalkide ridu lebasmas haljal kaldal ja eredaid laike murukamaral — talutüdrukute laialipillatud riideid, mille omanikud vees ihualasti hullasid ja kisasid, pannes mind sama vähe tähele kui siis, kui ma oluaksin oma praeguste meenutuste kehatu kandja.

Jõe teisel kaldal tõusis tihe parv väikesid eresiniseid isasliblikaid ühekorraga sätendavaks õhuvineks ning laskus taas oma kohale, kui olin eemaldunud. Nad olid joo-bunud rammusast tallatud mudast ja lehmasõnnikust, millest ma läbi kõmpisin.

Tunginud läbi mõnest männitukast ja haavavõsast, jõudsin rabasse. Veel polnud mu kõrvu jõudnud kahetiivaliste sumin

ümberringi, tikutaja kurguhäälne hüüd pea kohal, mülka kugistav häääl jala all, kuid ma teadsin juba, et leian siit üpris erilisi arktilisi liblikaid, mille pilte või, veel parem, illustreerimata kirjeldusi olin mitu hooaega kummardanud. Hetk hiljem olingi nende keskel. Üle tuhmide unistavsiniste marjadega sinikapuhmaste, üle pruuni seisva vee silma, üle sambla ja soomuda, üle lõhnava käpalise (vene luuletajate *notšnaja fialka*) õiepiikide lendas madalalt ja liuglevalt väike tume täpik, kes kannab ühe norra jumalanna nime¹⁶. Kaunis *cordigera*¹⁷, juveelisar-nane ööliblikas, põristas *uliginosum*'i, oma toidutaimede ümber¹⁸. Ma ajasin taga roosa-servalisi vööliblikaid, marmorhalle silmikuid. Märkamata mu käsivarsi üleni katvaids sääski, söötsin rõõmuüminaga mõnd oma võrgu voltides rabelevat hõbetolmust *lepidopteron*'i vagaseks tegema. Rabalõhnade seast püüdsin ma kinni liblikatiibade hõrgu aroomi oma sõrmedel, lõhna, mis oleneb liigist — vanilli-, sidruni- või muskuselõhna või mingi raskesti

kirjeldatava magusavõitu kopituslõhna. Ikka veel küllastumatu, rühkisin edasi. Lõpuks nägin, et olin jõudnud raba teise otsa. Kõrgem maa, mis sealt algas, oli lupiinide, kurekellade ja peekerlillede paradiis. *Ponderosa*-mändide all õitseteid *mariposa*-liiliad. Kauguses tegid kiiresti liikuvate pilvede varjud laiguliseks kinkude tuima roheluse taraderea kohal ja Longs Peak'i halli ning valge.

Tunnistan, et ma ei usu ajasse. Mulle meeldib oma võluvaip pärast kasutamist kokku voltida nii, et mustri üks osa satub pealekauba teise osa peale. Las külalised komistavad. Ja ajatuse ülim nauding — juhuslikult valitud maastikul — on see, kui ma seisan haruldaste liblikate ja nende toidutaimede keskel. See on ekstaas, ja ekstaasi taga on midagi veel, midagi raskesti seletatavat. See on nagu hetkeline vaakum, kuhu tormab kõik, mida ma armastan. Tunne, et olen päikese ja kiviga üks. Tänuikkusevärin selle ees, kellega see võib seotud olla — inimsaatuse kontrapunktilise kaitsevaimu või sureliku tujusid täitvate heade vaimude ees.

Inglise keelest tõlkinud
Toomas Rosin

¹⁶Põhja-kannikesetäpik (*Clossiana freija*).

¹⁷Õhka-kirõõla (*Anarta cordigera*).

¹⁸Sinikas (*Vaccinium uliginosum*).

Toimetus tänab hr Jaan Viidaleppa ja hr Eerik Leibakut kasulike nõuannete ja täienduste eest tõlke toimetamisel.

JAAN UNDUSK

«ESIMENE EESTI JUUDIÕGIJA»

Ado Grenzsteini endatapp antisemitismis, II

III. Tõuteoreetiku endatapp. Grenzsteini isiku hädaohtlik maine eesti kultuuris tuginen eeskätt tema rahvusteoreetilisele ja telgitagusele tegevusele 1890ndate aastate venestusajajärgul. Grenzsteini salakaebused kõrgematele vene ametnikele, tema olupoliitilised sahkerdused süngestavad ka tema nn üldiste ideede lugu. Eesti rahvusliku liikumise kontekstis tekitasid tema sajangilõpu vaated ängistust, mis ei ole hajunud siiani. Grenzsteini isikust eraldus kestana ähvardav ürgtüüp, must potents, mille taasärkamist kardeti vahetevahel peaaegu ebausklikult, külm, halastamatu, vaimurikas «eesti Nero», «teine Azef», «uus Juudas Iskarjot» — Grenzsteini kuju leidis paiga äraandmismüüdis. Pandagu tähele, et mitmed neist nimedest,

millega Grenzsteini ristiti, osalesid ka tema enda antisemiitlikus müüdis, ehkki seal juba juudi rahva sümbolvastetena. Taas pahu-pidipööratust.

Ümardatud vormis esitas Grenzstein oma rahvusteoreetilisi ideid teesikogus «Eesti küsimus» (1894), samuti mõnel pool mujal, nt 1896 saksakeelses märgukirjas Liivimaa kuberner V. Surovtseville («Eesti küsimusest»), mille maakeeles publitseeris 30 aastat hiljem Tuglas («Ado Grenzsteini lahkumise» lisana lk 201—229). Jättes kõrvale Grenzsteini hõiskend Vene keisri aadressil, mille eest teda kõvasti on häbistatud, aga milles ei puudu teadlikud narritembud, on tema rahvuskontseptsiooni alustaladeks abstraktne humanism ja teatav valgustuslik praktitsism. Säärase

ühenduse mõju on jahe, aga mitte kuritegelik; Grenzstein püüab tungida Rahva ihulishingelistele põhitarvetele lähemale kui tema vastased tõnissonlased, on haritud ja isegi intiiime, kuid loomupäraselt teeb seda väljaspool ajaloolist situatsiooni ning eesti rahvale omast mõtteviisi. Traktaadina lugedes väärrib «Eesti küsimus» säilitamist eesti mõtteteaduse arhiivis; Grenzsteini kaasaegseid huvitas see aga üksnes kui rahvuspoliitiline manifest.

Grenzstein ei alusta mitte rahvusest, vaid rahvast, mitte eestlasest, vaid inimesest. «Inimene on oluline ja jäädav, tema rahvus zooloogiliste ja psüühiliste tunnuste summa tema küljes. Kas kultuuriinimene põlvneb ühest või teisest rahvusest, on kõrvaline asi; pääasjaks jääb, et ta on inimene» («Eesti küsimusest», lk 203). A. Kruusberg kommenteerib Grenzsteini rahvusideoloogiat täies vastavuses öeldule: «See on, kui tahate, lihtne ja selge süsteem; tema eesmärk oleks — inimene ise»¹⁸. Grenzsteini nõrkuseks on nagu ikka raudne järjekindlus: kui kõige aluseks on inimene, siis peab inimene olema absoluutne, muutumatu, kõigile võrdne väärtus, millega ei saa manipuleerida isikliku suva kohaselt. Inimene võrdub alati inimesega, iga inimene on alati võrdväärne iga teise inimesega. Säärase ranguse juures teiseleb inimene mõõtühikuks, kilogrammiks, kvantitatiivseks suuruseks. Rahvas on inimeste arvuliselt määratletav hulk, seega, mida suurem rahvas, seda rohkem inimesi ja seda suurem väärtuste hulk. Täpselt sama mehhanistliku skeemi alusel tuletab Grenzstein kõik teised väärtused lähtudes inimühikust kui absoluutsest põhiväärtusest. Niisiis ka rahvuse kui väärtuse: «Rahvuse väärtus kasvab rahva suurusega. /---/ Rahvuse väärtus võib oma rahva pisikese arvu pärast alla nulli vaoda...» («Eesti küsimus», lk 16—17). Siit edasi juba lihtne loogiline tehe: kui väike eesti rahvas saab suure vene rahva osaks, siis kasvab tema väärtuste hulk (tema enese väärtus) võrralt. «Alles siis on rahvus oma täielikus väärtuses, kui tema kõiki hariduspaiksid külakoolist akadeemiani jõuab kanda ja sellekohalist kirjandust sünnitada» («Eesti küsimus», lk 17). Säärane kainus, mis aastal 1894 oli purustamisohtlik, ei mõjunud 20 aastat hiljem enam ähvardavalt. Ometi lausub Grenzstein veel oma viimases, arvult kolmandas avalikus hüvastijätukirjas, et «Eesti sugu on olemas, aga ta ei suuda Eesti rahvast ilmale sünnitada» («Olevik» 1913, lk 417). Rahva selle täistähenduses samastab Grenzstein suurrahvaga. Nõnda viiakse lõpuni süsteem «inimene kui ainus tõeline

väärtus». Oma kvantitatiivse paatosega vastandub see eesti rahvuslaste suuresti kvalitatiivsele ideoloogiale, mille aluseks on emotsionaalselt laetud müüt rahvusest. Grenzstein tahab minna ratsionalismi teed, demütiseerida rahvust, koorida rahva ümbert rahvuslik erutus ja säästa tema energiat üksnes leiva ja haridusliku edinemise tarvis. Kuid see tähendas tollal küpetada kakku ilma sideaineta. Grenzstein pihustab rahva algelementideks ja ignoreerib tema kollektiivset ajaloolis-müüdilist eneseväljendustahet. Tõsi, ta pakub omalt poolt vastutasuks suguvere-müüti (vt järgnevalt), unustades, et eestlased ei ole maata diasporaa-rahvas, mistõttu neil puudub eeldus selle müüdi vastuvõtuks. Võrreldagu Grenzsteini nägemust kas või J. Hurda mõttega aastast 1870, mil ta toob eestlastele eeskujuks vanad kreeklased: «Pisukene Greeka rahvas on vanal ajal näitanud, mis vaimu suurus ja vägevus, mis tõeste haritud elo kombes võivad ja jaksavad. /---/ Sellesarnatset suurusest ja vägevusest ka oma jago osa saada, pole ka Eestirahval keelatud... Ja niisugune suurus ja vägevus, olgu teda kellelgi enam ehk vähem, kui palju tahes, on igakord hinnalitem kui välimene suurus maakrundile, hingede arule ja pooliitika väele, niisamati kui vaimu suurus keha suurusest, mõistus rusikast ülekäib»¹⁹. Grenzsteini mehhanistlikult mõistetud sisu ja vormi vastavusele näeme siin kontrastiks sisu ja vormi vastuolulisust, juhuslikkust, dialektikat.

Grenzstein teeb oma kvantiteedifilosoofiale ühe suure ning avalikku arvamust peibutada taotleva mõõnduse. Nimelt, rahvuse kui kinnisväärtuse (kui maja) käsitelu on Grenzsteini kvantitatiivne ja mehhanistlik (väike maja — kehv maja), rahvuse kui vahetusväärtuse (kui raha) käsitelu aga kvalitatiivne ja dialektiline (väikegi münt võib kasvatada suurt vara). Säärane dialektika kokkuvõttes mitte ei vähendanud, vaid suurendas Grenzsteini lõhet konventsionaalse rahvuslusega, kelle jaoks oli rahvuse käsitamine vahetusväärtusena vaat et suurim kuritegu üldse. Kui 1880ndate algul oli Grenzstein filosoferinud veel konventsionaalse rahvusluse raames, väites, et ilma eesti rahvuseta ei püsiks ka eesti rahvas²⁰, siis «Eesti küsimuses» nähakse rahvust kui ainult rahva huvides tarvitavat abinõu, vahendit (vrd ka «Olevik» 1902, lk 978, 1003). Vaadelgem Grenzsteini tehteid rahvuse mõistega.

¹⁹ Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toim. H. Kruus. Tartu, 1939, lk 76.

²⁰ Vt A. Kruusberg, Aadu Grenzstein, 2. «Eesti Kirjandus» 1916, nr 12, lk 418—419.

«Rahvus=народность, Volksthum, rahva suguveri, keel, kirjandus, siia puutub meelsus ja püüdmised» («Eesti küsimus», lk 15). Kui vene ja saksa vaste välja arvata, märgivad ülejäänud mõisted mitte rahvuse sünonüüme, vaid rahvuse komponente, millest ühed on olulisemad, teised ebaolulised. Seda printsipi Grenzstein ise ei selgita ning alati ei järgi (irrutades nt «suguvere» rahvuse mõiste koosseisust), mistõttu kutsub (teadlikult?) esile väärtõlgendusi. Tema ideede kogupilt aga jääks selle vahejärelaluseta üsna ähmaseks. Edasi: «Rahvuse raudvara esimene asi on ta suguveri. Selle võtab iga rahvas igas muudatuses, isegi ka ümberrahvastamises, ligi. . .» («Eesti küsimus», lk 9). Niisiis, rahvuse komponendid on erineval määral suhtelised; suguveri (tõug, kehaline ja vaimne eripära) on ajas püsivam nähtus kui nt keel. Sest — nagu täpsustab Grenzstein mujal — ümberrahvastamine «puudutab ennekõike vaid keelt. Kõik kehalised omadused ning vaimsed võimed jäävad suuremalt jaolt samaks» («Herrenkirche oder Volkskirche?», lk 132). Neid kunagisi tõesid meenutab Grenzstein ka pärast oma taassündi, märkamata veel, et need on saanud ta vaesustunnistuseks (vt «Pankrott tulemas», lk 7—8). Ometi ei ole isegi suguveri kui üks rahvuse komponente absoluutne konstant — ta on vaid suhteliselt konstantne suurus, mille toime kestab ümberrahvastamise teatud järguni, kuid lõppude-lõpuks vist siiski hajub. Seda annab Grenzstein mõista «Eesti küsimuse» algusosas, milles esitatakse tõuteoreetiline visand euroopluse kujunemisest. Grenzsteini järgi on veresegamine rahva elujõu ja kultuurivõime alus, ning just segunemisele, mitte tõulisele puhtusele, võlgneb oma kõrguse Euroopa rahvaste kultuur. Ent «kord tuleb aeg, mil inimeste elujõud väsima hakkab, sest et veresegamise materjal rahvaste ühtesulamise läbi liig ühesuguseks on läinud. Rahvaste ühtesulamise eemale hoidmine on inimesesoo elujõu ja hariduse aluse kasvatamise takistamine; kõikide rahvaste täielik ühtesulatamine aga on inimesesoo värskendaja hallika kinnipanemine. Mil aetakse nende kahe vahele õige tee?» («Eesti küsimus», lk 6—7). Nõnda siis usub Grenzstein, et elujõudu ning kultuuri tugevdab teatav rahvasisene suguverede pinge, kahe või enam suguveri opositsioon inimeses, verele võitlus, mida saab tekitada vaid eri tõugude segamisel. Hetkel, mil vastasseisust saab assimilatsioon, täielik sarnastumine, pöördub edasiviiv pinge tagurlikuks lojduks. See on bioloogilis-müstilise põnevuse, vastupanu, sõja, rahunematusse filosoofia. See on erisuse ja koostoime dialektika, mida Grenzsteini kontseptsiooni

mittebioloogiline osa ei avalda. Filosoofiliselt (ja õilistatult) võttes ei ole Grenzsteini eesmärk eestlaste assimileerimine venelaste seas: tema siht seisneb pigem eesti vere tempimises vene verega, loova rahutuse ja haridusliku mastaapsuse tekitamises. Maa-ilmakultuuri (Euroopa) nimel ohverdatakse rahvuskeelne kultuur.

Tõugude ristamise õhina poolest vastandub Grenzsteini 1890. aastate vaateviis mitmele samaaegsele või hilisemale juute vaenavale teooriale. 1899 ilmus H. S. Chamberlaini kuulus «19. sajandi põhialused», mida läbib rassilise puhtuse paatos ja milles Euroopa õnnetust nähakse selles, et tema antiikset kultuuripärandit kanti edasi Hilis-Rooma riigi rahvastikukaoses suuresti segavereliste poolt²¹. See skeem haakub pigem pärastise antisemitliku Grenzsteinigaga.

Oleks aga huvitav teada, kas Grenzsteini rassiteooria kajastab vahetuid mõjusid juudi päritolu Austria sotsioloogi Ludwig Gumplowiczi omal ajal erutust tekitanud sotsiaaldarvinistlikust kontseptsioonist. Gumplowiczi peateoses «Rasside võitlus» (*Der Rassenkampf*, 1883) käsitatakse kõiki rahvuslikke ja klassivastuolusid algsete rassierinevuste peegeldusena. Iga rassi põhjaks on vereühendus, kultuuri ja tsivilisatsiooni arengu kindlustab aga rasside sulanemine, amalgamatsioon nende vastastikuse võitluse käigus. Rasside kokkupõrkel täiustuvad nii allutaja kui ka allutatav, nõrgem rass ei hävi, vaid «kasutatakse ära» uue jõulisema rassiühtsuse kujunemisel²². Kui Grenzstein oli Gumplowiczi õpilane, siis on Grenzsteini eluoloojika seisukohast täiesti arusaadav, miks ta Gumplowiczit selle enesetapu järel mõnitamisi meenutab (vt «Olevik» 1910, nr 5).

Jättes kõrvale eshatoloogilised visioonid, on Grenzsteini rahvuskontseptsioon 1890ndail järgmine. Esiteks, eri rahvaste jätkuv ja katkematu imbumine teineteisesse on hädavajalik eeldus Inimese progressis, mis on kõrgeim siht. Teiseks, selles protsessis loovutab osa rahvaid paratamatult oma rahvuskeele. Kolmandaks, kõik protsessis osalevad rahvad säilitavad oma rahvusliku suguveri, mis aga astub püüd produktiivsesse dialoogi teiste suguveredega. Veredevaheline dialoog loob kultuuri.

See kokkuvõte aitab selgitada Grenzsteini antisemitismi olemust isikuloolise nähtusena. Ta heidab valgust ka antisemitismile kui kultuurimärgile. Grenzsteini juudikriitikkasse süvenedes tuleb nimelt ilmsiks, et üks põhilisi

²¹ H. S. Chamberlain, Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts. I Hälfte. V Auflage. München, 1904, lk 296.

²² Vt K. Нири, Философская мысль в Австро-Венгрии. Москва, 1987, lk 65—71.

asju, milles Grenzstein juute süüdistab, on just sellesama rahvuskontseptsiooni elluviimine. Seesama ära-
elamisviis, mida tema, Grenzstein, soovitas eestlastele teoorias — nii tuleb Grenzsteini järgi välja —, on seesama, mida juut tegelikult elab. Prantsusmaale saabudes avastab Grenzstein sealse antisemitliku ajakirjanduse toetusel assimileerumistahtelise juudi elufilosoofias omaene se kunagise mõtteviisi. Ühtlasi võimendab ta seda oma mineviku projitseerimisega juutkonnale. Juudi tegevus kangastub talle nüüd tema enese rahvusteooria mudelina. Et aga see rahvusteooria oli Grenzsteini kui ühistegelase kukutaja, siis maksab ta temale kätte lausa eksistentsiaalse kirega — juute nüpeldades. Need moondumised Grenzsteini vaateis osutavad ka tema vaimse konstitutsiooni ühele düüsilise iseärasusele: areng saab teoks eneseiütuses, mineviku ületamises, uuestisünni eetikas. Seda võiks nimetada ka katkematu endatapu filosoofiaks. Eriti ilmekalt realiseerib Grenzstein selle oma rahvusteoorias.

Nimelt tuvastab Grenzstein, et juut, ükskõik millise rahvaga ta ka ei seguneks (aga juut tahab end segada võõrastesse asjadesse), ükskõik millise rahvuse nime ta ka ei kannaks (aga juut tahab kanda võõrast nime), ükskõik, kuidas ta isegi välselt ei moonduks — ikka jääb ta suguverelt juudiks. Juut tahab oma sekkumisihaga teiste rahvuslikku tunnet nõrgestada, häldaldab Grenzstein, aga see on lõks: tegelikult «nii rasvast rahvuse tuhinat nagu juutide juures, ei leidu terves ilmas mujal» («Juudiküsimus», lk 24). Juut seguneb, et teisi omasarnaseks teha, sest tema suguveri jääb ikka võitjaks. Miks? Sest juudid kujunenud rahvaks teiste rahvaste poolt eemale tõugatuna ning nende isolatsiooni tulemuseks oli sedavõrd kindla koostisega veresegu, mis iga «uue segaduse juures iga teise ära võidab» («Juudiküsimus», lk 20). «Iga juudi vere segamine iga võõra naisega annab uue juudi,» tsiteerib Grenzstein juute endid («Juudiküsimus», lk 92, vt ka lk 95). Ta sarjab, et juutide salaülesanne on kõiki väikesi rahvaid üheks suureks ühenduseks kokku sulatada ning selleks otstarbeks «nõrgestavad juudid rahvuslist tunnet (kuid mitte enese juures!) ja jutlustavad kosmopolitismust (maailma kodanlust)...» («Olevik» 1911, lk 607). Selle viimase omaksvõtt on Grenzsteini arust «veikeste rahvaste enesetapmine». Meid huvitab siinjuures muu, nimelt Ado Grenzsteini sümboolne endatapp. Grenzsteini antisemitism on protest oletatava juudi vastu iseeneses, sisemise «juudi» tapmine.

P. Lafargue'i enesetapu puhul kirjutab

Grenzstein: «Tema ligemad esiisad ja esi-
emad olivad neegrid, Amerika punanahad ja juudid, tema isa ja ema aga sellest hoolimata prantslased, nagu Humanité seda tõendab. Tema välimus aga kui ka tema teguviis oli täieste Israeli sugu oma, nii et ka selles haruldases veresegus selle iseloom võidab» («Olevik» 1911, lk 1476). Ja teine eksempl: «Juudi kehakuju on võõraste seas enam muutunud kui ta vaim (hing). Juudid, kes Venemaalt siia tulnud, on väga venelase moodi. Inglismaalt tulnud juudid inglase laadi. Itaalia omad selle rahva nägu jne. Kes aga nende hingesse veikségi pilgu heidab, leiab kergeste, et siin vana Aasia elanik oma endisel kujul edasi elutseb...» («Olevik» 1911, lk 189). Nõnda võiks jätkata pikalt.

Vastuoluline on Grenzsteini suhtumine keelele. Grenzstein oli oma aja parimaid eesti keele tarvitajaid, innustunud keelepuhastaja (uueski «Olevikus» järgneb «Veike keelekool»), keeleandekas inimene, kes kirjutab mitu raamatut ja kümneid tuhandeid värsse mitte ainult saksa keeles, vaid jõudis käsikirjadeni ka prantsuse keeles²³. Keel on «rahvuse tähtsam jagu», väidab Grenzstein, kuid et rahvus on ainult vahetusväärtus rahva heaolu kindlustamiseks, siis puudub keelelgi kindlam olemisväärtus (vt «Olevik» 1902, lk 1003). Oma «uuestisünni» päevil süvendab Grenzstein — ise seda arvatavasti märkamata — kontraste veelgi. «Rahva keel on rahva lipp, tema ülem ja nähtavam rahvuse elumärk, tema ki[n]dlam kants ja kalju,» sõnab ta («Olevik» 1911, lk 1362). «Kodumaa korraldusest» võib lugeda, et väikesese rahva esindajalt tema keele äravõtmine «peab inimese hingeelluse kõige sügavamalt mõjuma» (lk 228). See kõlab nagu Sapir-Whorfi hüpoteesi eelkaja. Ja ometi kirjutab Grenzstein oma viimases, 1913 ilmunud saksakeelses raamatus:

«Mõistekeeled kujunesid erinevaks, sest mõiste meeleline välisilme on konventsiooni küsimus ja sel ei leidu mingit alust looduses.

Inimvaim kasvas aga kõikjal ometi ühesuguseks, sest mõiste sisu võeti kas loodusest või vormiti see vastavalt looduspärasele loogikale» («Die Organisation der Natur», lk 95).

EHKki Grenzstein toonitab keele ja vaimu vastastikust sõltuvust, ei jäta tema loogika ruumi emakeele substantsiaalsusele. Kõik rahvuskeeled on taandatatavad ühele keelelisele universaalkompleksile, ühele Keelele:

²³ Grenzsteini mahukaim prantsuskeelne käsikirj olevat Pariisis sündinud «Sakslaste kuriteod» (vt «Päevaleht» 1920, nr 121). Huvitav oleks teada, mis rolli mängib selles antisemitism.

kõik rahvuskeeled on vaid selle suure invariandi avaldusvormid. Niisiis lahendab Grenzstein üheselt konventsionaalse kasuks Euroopa lingvistika iidse probleemi, mille mängis lahti juba Platon oma dialoogis «Kratylos»: kas objekti nimi on tema loomusest tulenev või konventsionaalne, kokkuleppeline vorm?²⁴ Grenzsteini jaoks on loomupärane üksnes mõiste sisu, mõtlemisvorm; keeleline väljendusvorm on aga suvaline (vrd ka «Herrenkirche oder Volkskirche?», lk 132).

Selle taustal naaseme nüüd Grenzsteini hoiakute juurde juudikriitikas. Veendumine taas, et Grenzstein võitleb siin sageli ise-eneesega. Ta pilkab juute seetõttu, et nende keel ei ole neile loomupärane (st et ta ei ole rahvuskeel) ja et nad õpivad pealiskaudse kergusega ära iga vajamineva «murde». «... terves piiblis vististe mitte üht sõna ega kõnekäändu ei leidu, millest selguks, et juut oma keelt armastas... Ja kui nad oma keele täitsa ära unustasivad, ei teinud ka seegi neile mingit peavalu. Keel oli neil niisugune väline ja tühi asi, millest rääkida ei maksa» («Olevik» 1911, lk 47; vt ka «Juudiküsimus», lk 27—28). «Keel ja usk ei tee rahvust — seda teeb veri,» tsiteerib Grenzstein Disraelit («Juudiküsimus», lk 91) — ja ühtaegu oma kaotatud «mina».

Väga sapiselt aasib Grenzstein euroopastunud juutide nime de kallal, ainsa sooviga demonstreerida, kui kergekäeliselt ja suvaliselt juut keeleliste väljendusvormidega manipuleerib, asendades algse nime eufemismiga: «Prantsusemaal on oma petroli kuningas, nimega Deutsch, sest et tema omal ajal Saksamaalt tulnud ja mitte juut ei taha olla, ehk seda küll tema nägu kaugele eemale kuulutab ja iga laps niigi teab. Et ta endine elukoht Meurt [h]e kaldal oli ja ta nüüd lugemata paljude millionide omanik on, pikendas ta oma nime: Deutsch de la Meurthe et de la Moselle» («Olevik» 1911, lk 675). «Seltsi nimi [on] La Française, millest näha on, et mitte prantslased tema asutajad, kes oma rahvusega kunagi ette ei tiku, et tema najal äri ajada» («Olevik» 1911, lk 674). «Monis [=Prantsuse peaminister 1911] on juudi kunstil Simon! Väga võimalik, et ta juba vanal ajal selle nime nii on muutnud, et varjul vara peale varitseda» («Olevik» 1911, lk 658). Ainus asi, mis siin Grenzsteini nõrdima saab panna, on see, et juudid

tema enese konventsioonide-teooriat praktikas juurutavad. Grenzstein kas ei märka seda sarnasust või ei hooli sellest. Kuid vähemalt üks õrn punkt sunnib ta nõksatama, misjärel võetakse sisse patukahetseja poos. See toimub siis, kui jutt kandub kirjanike varjunimedele.

«Viimaks laidan mina kirjanikkude varjunimesid... Iseäranis ei salli mina Piirikivi [st omaenese kunagist kirjanduslikku pseudo-nüümi], sest et ta vahest halvaks eeskujuks võib olla» («Olevik» 1911, lk 1347). Ehkki Grenzstein põhjendab oma hukkamõistu «lihtlabasemalt», ei ole kahtlust, et tema loogikaväljas on varjunimi sulaselge juudimärk. Grenzsteini pihtimust täiendavad F. Kulli ja Tuglase mälestused. «1912 [tegelikult 1911]²⁵. a. kevadel viisin kord ka Friedebert Tuglase Grenzsteini poole. Kuid sel käigul polnud õnne: mingipärast ei meeldinud Tuglas Grenzsteinile ja ta hakkas otsekohe Tuglase varjunime pärast tüli norima. Temale ei meeldivat, kui noored kirjanikud varjunimesid tarvitavad ja nendega nagu hooplevad. Kui Tuglas selle peale tähendas, et ta ise ju omal ajal ka «Piirikivi» nime all kirjutas, sai vanamees pahaseks, ja järgnev kõnelus sündis juba mõlemilt poolt antipaatilises meeleolus»²⁶. Just selle kõneluse ajal võiski Grenzstein oma mõtted «Olevikus» kirja panna. Tuglas lisab omalt poolt: «Grenzstein tarvitas kõneluses sihikindlalt minu endist võõramaigulist nime, mille ma ise peaaegu olin juba unustandki. Ja lõppeks tegi ta mulle otsekohe etteheiteid, et ma kirjanduses enesele teise nime olin tarvitusele võtnud. [...] Juhtisin siis tähelepanu sellesse, et ta ju ka ise osa oma töödest oli avaldand «Piirikivi» nime all. «See oli rumalus,» vastas ta. Meie pidavat austama oma esivanemaid ja elama selle nimega, mis kord juhtub olema»²⁷. Viimane lause viitab juba katmatult keele substantiaalsusele, mida Grenzsteini rahvusteooria eitab, aga mida tema praktiline antisemitism jaatama sunnib.

Iseloomulik on Grenzsteini ajas muutuv suhtumine tehiskeeltesse. Teatavasti mugandas Grenzstein juba 1885 esimesena eesti keelde volapüki väikese grammatika ning tutvustas keelt samal aastal innukalt «Oleviku» lisan²⁸. See oli üks neid paljusid

²⁵ See selgub Grenzsteini kirjast J. Tannenthale, 24. III 1911.

²⁶ F. Kulli, Mäsumehi ja boheemlasi, lk 113—114.

²⁷ F. Tuglas, Mälestusi Ado Grenzsteinist, lk 31.

²⁸ Vt T. Кукк, Об одном забытом периоде движения за международный язык в Эстонии в XIX веке (Волапук в Эстонии). «Актуальные проблемы современной интерлингвистики». TRU Toimetised nr 613. Tartu, 1982, lk 178—180.

²⁴ Vt tõlgendustest nt E. Hovdhaugen, Foundations of Western Linguistics. From the beginning to the end of the first millennium A.D. Oslo, 1984, lk 26—31; История лингвистических учений. Древний мир. Ленинград, 1980, lk 130—149.

asju, milles Grenzstein oli eesti kultuuris esimene — ja mille puhul talle ette heideti liigest kiirustamist eesti rahva harimisel. Ehkki ei volapüki looja J. M. Schleyer ega Grenzstein ise tahtnud «ilmakeelt» ellu kutsuda rahvuskeelte asendajaks, vaid üksnes nende täiendajaks, on volapüki juhtmõte «Ühtsele inimkonnale üks keel». Grenzsteini suus 1885 piisavalt ilmekas. Seda eriti võrdluses 25 aastat hiljem toimuvaga. Nimelt avaldab Grenzstein 1910. aasta lõpus loo pealkirjaga «Esperanto», milles ta oma kunagist volapüki-harrastust tõsiselt kahetseb («Olevik» 1910, nr 7). Pariisi jõudnuna olevat ta eest leidnud esperanto, mille kohta kirjutatud 25-poognalise käsitluse saksa keeles. Tema lõppotsus tehiskeelte kohta on «Ärge laske ennast petta!» — tehiskeel kui näivvorm rikub iga tema kasutaja emakeeletaju. 1911 tehakse asi lõpuni selgeks: esperanto on «juudikeel» («Olevik» 1911, lk 106), juudi kosmopolitismi tööriist. Substantsiaalsuseväidetega surmab Grenzstein siingi keelelise konventsionalismi. Kaunis näide Grenzsteini substantiaalsest stiilist on ka tema poleemika vene õpetlase D. Ovsjaniko-Kulikovski «juudimeelsusega» rahvuse defineerimisel. Refereeritavas Ovsjaniko-Kulikovski artiklis määratletakse rahvus tavapäraselt selle järgi, mille poolset see teistest rahvustest erineb, niisiis erisuste, opositsioonide kogumine. Säärase «strukturealismis» purustab Grenzstein vanamoodsalt ja jõuliselt: «Vene rahvas on Vene nation ka siis, kui mingil viisil kõik teised maailma rahvad peaksivad ilmast äkitseid ära kaduma» («Olevik» 1911, lk 172).

Grenzsteini endatapul on varjundeid palju. Selle kõiki aspekte üles lugeda läheks pikale. Loodetavasti nõustub lugeja vähemasti sellega, et olulisim, endatapp, oli tõesti olemas. Antisemiit Grenzstein tapab fanaatilise sihipärasusega ja ometi veidi hooletult «juut» Grenzsteini; heleda praksatusega murdub kont kondikese järel. Minevik on hirmus ning Grenzstein ristib selle vana Euroopa traditsiooni kohaselt Juudiks. Nentigem, et oleme Grenzsteini näitel sõnastamas antisemitismi kui kultuurimärgi üht võimalikku seletust: antisemitism tärkab selles, kes k a r d a b, et ta on olnud juut.

IV. Hull eurooplane. Jõudnud siimaani, tõdegem, et antisemitism kui sümboolne endatapp ei ole ainult Grenzsteini isikulukku kuuluv nähtus. See on ka ajastu kultuuri üks konventsioone, mille sümboolsusaste on kõikum, olenedes sellestki, kas endatappa on sündinud juut või «juutluse» alles täiseas endale külge pookinud mittejuut. Ilmekaimalt väljendub antisemitism kui

endatapp muidugi juudisoost esindajate näitel. Lihtsustatult öeldes oli juudi antisemitism juutide vabatahtliku assimilatsiooni, juudi eurooplaseks-saamise äärmuslik, negativistlik vorm. See oli stress, mis järgnes traumeerivale katsele suruda eneses maha oma enese rahvuslik substantsiaalsus, saada eurooplaseks «kui sääraseks», ükskõik siis, kas kaudu prantsuse või saksa või ülemaailmliku malli. Saada eurooplaseks, kes ei ole mitte midagi vähemat kui eurooplane ja kes on seega näidis-eurooplane. Valusalt on selle nn minetatud substantsi tunde koos tema sotsiaalsete tagajärgedega klambrite vahele võtnud Oscar Schmitz: «... oma enese hingelist substantsi nad [juudid] ei tunne, mistõttu nad hingelist substantsi kas ülepea eitavad — need on revolutsioonärid — või katsuvad end kohandada aaria substantisile — need on assimilatsioonijuudid, kelle mimikri nad endid purustab»²⁹. Viini põlisjuutkonna enamust näiteks valdas assimilatsioonidee terve 19. sajandi teise poole, hendlavaks sihtmärgiks oli supranatsioonaalne Austria³⁰. Klassikalise sõnastuse andis sellele mõttele Sigmund Mayer, kirjutades, et kui germaanlased või slaavlased tahavad rahvuslikku, klerikaalid klerikaalset, sotsialistid sotsialistlikku Austriat, siis juudid, austerlased *par excellence*, tahavad Austriat ilma fraasideta³¹. See liberalistlik-lojaalne «tühja hulga» ideoloogia hõlmas enesesse ka kiituse keisri ning imperiaalse isamaa aadressil. Kelles tekitab tarve mõista Grenzsteini «Eesti küsimuse» inimlikke tagamaid, sellel tasuks sisse elada multinatsioonalse Austria-Ungari keisririigi rahvuspoliitilistesse unelmatesse. Nagu oma teistes rollides nii oli ka Grenzstein-Venestajas alati rohkem eurooplast, kui õrn Eesti pind seda kanda suutis. Selsamal aastal 1896, mil Jaan Tõnisson «Postimehe» sadulasse hüppas, huulil sõjahüüd «Meine Lebensaufgabe ist die Bekämpfung Oleviks» («minu eluülesanne on «Oleviku» vastu võidelda») ³², ilmus Viinis Theodor Herzli «Juudi riik», tollal veel utopistlik visand juudi omariiklusest, ühtlasi sionismi Piibel ja vastumürk juudi assimilatsioonistide-

²⁹ O. Schmitz, Brevier für Unpolitische. Wegweiser zum öffentlichen Leben. München, 1923, lk 323—324.

³⁰ M. Rozenblit, The Jews of Vienna 1867—1914: Assimilation and Identity. Albany, 1983, lk 154 jj.

³¹ Vt M. Rozenblit, The Jews of Vienna 1867—1914, lk 183.

³² Grenzsteini järgi Tõnissoni sõnad P. Org'ile 19. sept 1893 (vt «Kodumaa korraldus», lk 85), sõnad, mis Grenzsteini kuni elu lõpuni kummitasid.

le. Ning ometi oli «Siioni kuningas» Herzl üliõpilasaastail unistanud päästa juudi rahvast veel nii tüüpiliselt vanaviinilikus vaimus, juhtides ta hügelrongkäiguna läbi Püha Stefani toomkiriku, kus ta lunastaks end kristluse pöördumisega³³. Assimilatsioonide idee oma tõeliselt väljasirutatud pikkuses aga ulatus märksa kaugemale. «Ristimine ei lahenda juudiküsimust,» kirjutas 1897 juudisoost Walther Rathenau, kes 1922 langes antisemiitide käe läbi, «[assimilatsiooni-] protsessi sihiks ei pea olema mitte germaanlaste imitatsioonid, vaid sakslasteks aretatud ja haritud juudid. /---/ ... niipaljukest on kindel, et kaks tuhat aastat viletsust on oma jäljed liig sügavale põletanud, et need end kõlmi veega maha pesta laseksid»³⁴.

Aastal 1930 laskis juudisaksa esseist Theodor Lessing ühe oma teose tiitliga lendu mõiste «juudi enesevaen» («Der jüdische Selbsthaß», Berlin, 1930). Raamatu autor, kes 1933 SS-lastest poolt mõrvati, käsitas enesevaenu maksimalistlikult kui juudi saatuse võõrandamatut koostisosa. Ent kui me hülgamegi maksimalismi, torakab enesepelgus või enesepõlgus kas või 19.—20. sajandi vahetuse assimileerunud juutide — hästi tuntud kultuuriinimeste — seas silma üsna kergesti. Iseeneses üleskrüvitud antisemiitlik stress on vähemalt osaliselt süüdi mitmete üliandekate juudi haritlasnoorukite suitsiidis, kus sümboolne endatapp asendus enesetapu kui sümboliga. Skandaalseimaks nende seast kujunes Th. Lessingi ühe põhilise inspireerija, Otto Weiningeri juhtum. Weininger, Eestiski omal ajal laineid löönud antifeministliku ja antisemiitliku traktaadi «Sugu ja karakter» (1903) autor, oli mees, kes oma juudi enesevaenu vahest kõige konseptuaalsemaks tervikuku kirjutas³⁵. Kes «Sugu ja karakteri» lugemisega lõpule jõudnud, nendib tahtmatult, et enesetapp on selle üks loomulikke jätke tegudes. Tähtis on, et Weininger määratleb juutluse kui teatava psüühilise

konstitutsiooni tüübi, mis — olles eriti laialdaselt realiseerunud ajaloolises juudi rahvas — kujutab ohtu iga rahva jaoks³⁶. Grenzsteini antisemitismi lähe oli, nagu eespool näidatud, samavõrd ülerahvuslik: «Sakslase ja Juudi sekka arvan ma iga inimese, kes Sakslaste ja Juutide kasuks Eestlastele kahju teeb». Sedalaadi määratluste surematuks näidiseks sai Viini linnapea (tõotas selles ametis aastail 1897—1910) Karl Luegeri ütlus «kes juut on, seda otsustan mina ise» (*wer a Jud is', bestimm'it'*). Teiseks leiab Weininger, et antisemiidiks kasvab see, kes ise eneses juuti märkab: «Vaen, nagu armastuski, on projektsiooninähtus: inimene vaenab vaid seda, kes talle teda ennast e b a meeldivalt meelde tuletab»³⁷. Ado Grenzstein käitus nõnda, nagu oleks see maksimumi temagi tõde. Jääb üle vaid mõistatada, miks pole siinkirjutaja Grenzsteini antisemiitlike tsitaatide ladestuses kohanud Weiningeri nime.

Mõte Grenzsteinist kui eurooplasest ja Grenzsteini eurooplusest on siinses kirjutiises vilksatanud mitu korda. On püütud näidata, et Grenzsteini ideeliste «leidude» nihutamine laiemale ringi pärsib nende erakordsust (või võtab neilt vähemalt erakordse tobeduse läike), lisades neile seevastu juurde tüüpilisust. Grenzstein on alati ka ise vihjanud sellele, et tema vaadete mõistmisel tulevad kasuks avaramad ja abstraktsemad taustad, kuid nii tema enese kergesti väikluse murdub mõte kui ka vastaste alalhoidlikkus ei suutnud nende taustade tähendust kinnistada. Heitkem pilk Grenzsteini euroopluse mõnele edasisele tahule.

Enne kui Grenzstein 1912 «Noor-Eesti» «juuditrobikonna» tuhabab, kaalub ta selle liikumise Euroopasse-mineku loosungit. Ühelt poolt: «Jäägem eestlasteks ja saagem ühtlasi eurooplasteks! on mõte, mis Hurti harduse sihiga ühte käib ja sellele veel laiema aluse ja kaugema sihi annab ning mulle sellepärast väga meeldib» («Kodumaa korraldus», lk 163—164). Teiselt poolt, lisab Grenzstein, ka eskimo ja juut peavad end eurooplasteks, seetõttu säilitagu Euroopasse-minejad valvatus: «Kui juhtumõte ligimat eeskirja ei anna, siis oleme kadunud» («Kodumaa korraldus», lk 164). Kui arvata maha Grenzsteini juudinduslik taak, siis toimib ta «Noor-

³³ S. Zweig, Eilne maailm. Eurooplase mälestused. Tallinn, 1988, lk 74.

³⁴ Tsiteeritud teosest: J. Le Rider, Der Fall Otto Weininger. Wurzeln des Antifeminismus und Antisemitismus. Wien-München, 1985, lk 208.

³⁵ Eestis külvas Weiningeri traktaat ärevust muidugi esmajoones naiskümismuse pinnal, autori antisemitism jäi teisejärguliseks. Terviklike kajastustena vt nt E. Laamani referaati («Tallinna Teataja» 1910, nr 231—233) ja J. Järve poleemilist brošüüri «Naisterahvas süüpingis meeste ees» (1912). Hulgaliselt viiteid ja vihjeid Weiningerile leidub nooreestlaste ja siurulaste töedes.

³⁶ O. Weininger, Geschlecht und Charakter. Eine prinzipielle Untersuchung. Zwölfte Auflage. Wien und Leipzig, 1910, lk 412.

³⁷ O. Weininger, Geschlecht und Charakter, lk 414.

Eesti kriitikuna nagu peaaegu kõik selle liikumise arvustajad, õpetades: enne, kui Euroopasse minna, tuleb valmistada eeskiri, kuidas ja mille nimel Euroopasse minna. Arenes vaidlus prioriteetide üle: Euroopasse polevatki vaja minna, sest Eesti on ikka ja alati Euroopas olnud, aga on seejuures osanud valida, millises Euroopas olla. See oli kõik õige, aga just nende lausetega tõid pahaaimamatud kriitikud välja «Noor-Eesti» tõelise väärtuse, nimelt eeskirjadeta Euroopasse-mineku. Põl-nud kahtlustki, et noorte meeste Euroopa-paatoses oli rohkesti tundelist tolmu, mis didaktilist iva otsivad kirjamehed õlgu kehita-tama pani. Nemadki olid ju eurooplased, kel Goethe ja Schiller liitati paremini peas kui noortel. Vana paradigma raames võis tõepoolest küsida: kas siis Goethe ja Schiller on kehvemad kui d'Annunzio ja Wilde? Raskus seisnes aga paradigmaatilise pöörde adumises. Minna ja olla nelja tuule tõmmata ja vaadata, mis meeldima hakkab — see oli metodoloogiliselt uuendatud Euroopa ning sellel, mis konkreetselt meeldima hakkas, oli alles teisejärguline tähendus. Säärane Euroopa ei saanud kesta igavesti, kuid vähemalt korra käisid tuuled eesti talu ruumidest risti-rästi läbi. «Noori» kritiseerides on Grenzstein päris tüüpiline — ehkki ülejäänuid mahlakam — «vana»; kuuldagu vaid, kuidas ta seda «harimata poisikest» Mihkelson-Tuglast nuhtleb: «Tema raiskab saadud rahanatukese raudteedel hulkudes ära ja elavat siis sagedaste, nagu ta sõbralt kuulen, ilma söömata. Seal võiks ütelda, et ta kõik mis ette juhtub, nahakoopa sisse saadab. [---] Tema peaks õppima, aga ta laiskleb ilmas ümber» («Olevik» 1912, lk 165).

Ja siiski seisis see vanim «Noor-Eesti» nahutajate seas «Noor-Eestile» mõnes-ki mõttes kõige lähemal. Kõigepealt, tema oli see, kes Nietzsche maakeelsena uue põlvkonna ette tõi (vt «Olevik» 1901, nr 20 — 1902, nr 7). «Nõnda kõneles Zarathustra» poolelijäänud tõlget (lõpeb teise osa pea-tükkiga «Luuletajatest») on vaadeldud kui Grenzsteini hädakatset päästa oma reputa-tioon. Kui ka nii, siis ei nurjanud see ometi soovi näidata, et «väljaspool [kuber-mangu] müüri alles ülemise otsa elu algab» («Olevik» 1902, lk 152). A. Riehli-le toetudes lisab Grenzstein oma tõlkele Nietz-sche elu ja filosoofia ülevaate (vt «Ole-vik» 1901, nr 26—28). Teiseks, Grenzsteini tõulise ja etnograafilise rahvuslikkuse vastan-dus elas edasi Tuglase jt esteetikas, ehkki nüüd rahvusele ohutul, produktiivsel kujul. Oma põhimõttelise opositsioonivaimuga ja rahvuskonservatiivide balti («vanasaksa») pärandi nokkimisega valmistas too 19. sajan-

di nooreestlane teed 20. sajandi nooreestlu-sele, kes ründas nüüd juba «Vana-Eestit»³⁸. Grenzsteini Prantsuse orientatsioon hakkas «Oleviku» lugejaile Eesti-päevil silma ning näib isegi, et veidi ülepingutatud hardu-mus mingi põlisprantslaslikkuse ees Grenz-steini juudihirmu hiljem on võimendanud. Tuglas näiteks võttis kõike seda, mida ta Pariisis nägi, prantsuse vaimu kehandina. Grenzstein, kelle pilk pärispariislasena oli ideeliselt teravdatum, hoidis lahus prantsuse vaimu ja seda näriiva haiguse. Ent mida kriitilisem oli Grenzsteini suhe «juudistunud» Pariisiga, seda ebakriitilisem oli tema vaimus-tus «igavese» Pariisi puhul. Tuglas või V. A. Koskenniemi või S. Zweig käivad kõik sajandialguse Pariisis oma unelmate oopiumit suitsetamas, kuid Grenzsteini kiidu-laul on nende kõrval lausa rõkkav: «Kõik, kellele jalad kaugemale kannavad, sammuvad sinu poole, sa ilmakuulus Paris, et ueeaja inimese elusoonne tuksumist ilma suurendava klaasita suurelt näha, ja sina näitad neile seda valendaval valgusel, mis hiilgavalt päikeselt su selge taeva võlvilt alla voolab ehk su enese tuhandetest elektri päikestest tuleb. Kõikide kõrgete aadete kandjad kallistavad sind, sa *ville de la lumière*, valguse linn, ja sinu müüridest kostab neile ennegu pärast juhtiv heal vastu: Vaata, sealt tõuseb sulle koit, sa valguse ja tõde otsija! Kõik, kes ahelas haigunevad ja ohjas oigavad, ootavad sinult trööst, sa vana vabaduselõvi oma leegitseva südame lõkkega, ja sina tood ohvrid, et ohvritele kergitust anda» («Ole-vik» 1911, lk 180—181. Valgussümboolika pärineb siin ilmselt Grenzsteini vabamüür-luse-harrastusest.) Pariisi ülistab Grenzstein nii H. Wuolijoe kui ka A. Saali ees, viimane jõuab veidi kurvalt järeldusele, et «oma armsast Parisist» Grenzstein enam ei loobu (vt «Olevik» 1912, lk 208). Võib arvata, et mehe ja linna salasuhe oli tollal tõesti juba lähedane. Ja seda ei tõesta

³⁸ Teatavasti tähistas «nooreestlane» rahvusliku liikumise kõrgajal C. R. Jakobsoni poolehoidjaid, ehkki oli tarvilusel juba varem (vt nt Kreutzwaldi kiri Hurdale 30. X 1862. «Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus» VI. Tallinn, 1979, lk 46). Oma brošüüris «Lõpueksam nooreestlaste ja vanasak-slaste keskes» (1898) pipardab Grenzstein seda oat-tisaksluse trotsijate aanimetust tsaaritruudusega. Grenzsteini mõjul võttis endale «Nooreestlase» nimeks Kuussaare noorte käsikirjaline ajakiri (1901), kus esinesid ka J. Aavik ning V. Ridala, hilisema «Noor-Eesti» juhttegelased (vt A. P a l m, Trükisõna ja selle saladuste ümber. Uurimusi ja artikleid. Tallinn, 1983, lk 15—16, 300—301. Palm täheldab küll «nooreestlase» esimest kasu-tusjuhtu alles 1873. aastal).

mitte Grenzsteini ülistuskõned eraldi võetuna, vaid nende kokkukuuluvus Grenzsteini Pariisi-kujundi kriitilisema poolega: üksnes omainimene võib enesele lubada heakskiidu ja sõimu nõnda loomulikku ühtsust, nagu see Grenzsteini juures avaldus. Prantsuse vaimu teadlikust eestkostest J. Semperi laadis ärgem veel rääkigem. On siiski huvitav, et Grenzsteini tekst pakub eestlase ja prantslase pealiskaudse vastandamise kõrval ka üht-teist säärast: «Mina olen paljuid Euroopa rahvaid nende kodukoldele tähele pannud, niisuurt sarnadust eestlaste ja nende vahel ei ole ma kuskilt mujalt leidnud kui siit [=Prantsusmaalt]» («Kodumaa korraldus», lk 25). Siin paistab idanevat juba Semperi 20 aastat hiljem tehtud võrdlus. Emmi Saal jõudis isegi näikaugele, et süüdistas Grenzsteini eestlaste pahatahtlikus prantsustamises («seda Sodomit soovib Gr. Eestile eeskujuks!» — «Olevik» 1913, lk 155). Säärane etteheide tuleb ebapädevusest, kuid on siiski huvipakkuv: Grenzstein surutakse siin 20. sajandi nooreestlase rolli, mille ta ilmselt vastugi võtaks, kui nooremaid mehi juba ees poleks.

Uut «Olevikku» kannab aastail, mil Grenzstein sellele kaastööd teeb, omapärane värskus. Vahetu, külluslik kontakt Prantsuse sotsiaalpoliitilise eluga, mille tagab Grenzsteini vaieldamatu informeeritus ja tema ajakirjanikotalent, annavad lehele võõramaist jumet. Grenzsteini kontseptuaalne «kindlus» (antisemitism) muudab vaatepunkti nii kodu- kui ka välismaa üldiste käsitelul eksootiliseks, originaalseks ja kahtlemata «euroopalikuks» Eestis senitundmata viisil. Tooni tugevdavad Grenzsteini kõrval teisedki välismaised kaastöölised, kodunurgateate mõjuvad garnituurina.

«Oleviku» 1911. aasta kõõgipoolt maitsetas episood, mis lugejalegi silma torkas. Nimelt asus Grenzstein tole aasta suvel ajama asju selles suunas, et «Oleviku» tegevtoimetajaks saaks J. Kippereri asemel varemgi «Oleviku» juures töötanud Kustas Kotsar (vt nt Grenzsteini kiri Kotsarile 5. VII 1911), kes oli Toompea vanglast hiljuti vabanenud. Grenzsteini ettepanekule vastas ta esitsa eitavalt just ajalehe antisemiitliku sihiseade tõttu, kuid Grenzstein, nagu ta ise teatab, andis Kotsari nõudmistele «viibimata järele ja tema kontrakt oli valmis» (kiri J. Tannenthalile 28. VII 1911). Kotsari tegelikul toimetamisel ilmubki nüüd üle paarikümne numbri (nr 50–72) juulist septembrini — ja leht on järsku antisemitismist puhas. Grenzsteini sõnumite hulk väheneb ning info juutide kohta on läbinisti neutraalne. Toimetuse poolt lastakse märgata isegi juutide suhtes tehtavadi

sümpaatiavaldusi. Allasurutud vihaga kirjutab Grenzstein Tannenthalile, et vanglapõlv Kotsari «aru segamine on ajanud» (kiri 20. VIII 1911). Kotsar ei pea survele kaua vastu ja lahkub (vt lisaks «Olevik» 1911, lk 1537, 1539). Tema toimetatud «Olevik» kaotab oma senise veidra ja vurleliku hõngu, valitsusele pääsevad terve mõistus, tõsidus ja eestiaineline materjal. Ent ühes sellega kaotab leht oma ainulaadse ilme, ta otsekui vananeb, läheb puisemaks ja provintslikumaks. Kaugeneb paraku ka — Euroopa. Kas ei olnud Juut — olgugi et antisemitismi kõverpeeglis — siiski üks neid kujundeid, mis võimaldas Euroopat paremini mõista?

Võrrelgem: «Noor-Eestil» olid albumid ja ajakiri, milles peegeldus elitäärne, klaasitakune Euroopa. Tal puudus ajaleht, milles kajastunuks esmaspäevane, sädistav, hommikumantlis Euroopa. Selle lünga täitis «Noor-Eesti» liikumise kulminatsioonis «Olevik». «Noor-Eesti» Euroopa oli intelligentsi-Euroopa. Sealt puudusid tööstur ja tööline ning täisverd prantslase tänavameeleolud. Grenzsteini Euroopa oli valdavalt väljakõneluste, ajaleheklatši, kuid ka juudiluulude Euroopa. Seegi oli osake uue kultuuri hoovusest, mis aga jäi ja on seniajani jäänud Eestile võõramaks kui euroopalik kõrgkultuur. On omamoodi kangelaslik Grenzsteini katse hakata Eestisse importima just seda, meeleolutusevat Euroopat, just seda nahapinnalähedast allkultuuri. «... kes juutide elu olu Europas ei tunne, ei või Europa elu täieste ja õigeste tunda. Ta tunneb teda paljudes tähtsates tükides otse ekslikult, sest et tõsised tegurid ta silma eest varjul seisavad. Et siin veel suurel plaanil avalist arvamist udustatakse ja petetakse, on asi üliväga halb. Mina tahan oma lugejatele siin töde näidata ja soovin, et nemad neid asju tähele paneksivad. Mina ei kirjuta siin mitte juhtumisi, vaid kindlal juhtumõttel ülitõsisest nähtusest, mida Eesti kodumaal, lubatagu ütelda, mitte ei tunta, aga millest temagi mitte rahuga mööda ei saa» («Olevik» 1911, lk 58). Grenzstein serveerib juudiküsimust kui euroopaliku kultuuri küsimust (vrd ka «Olevik» 1911, lk 427). Ja nõnda paistab see olevat isikupärane variatsioon tuntud nooreestilisel teemal aastast 1910: «moderni kirjanduse ja kunsti probleem Eestis on moderni kultuuri probleem»³⁹. Kuid Grenzstein jääb ühe jalaga ikka veel 19. sajandi venestusaega. Eestla-

³⁹ G. Suits, Noor-Eesti nõlvakult. Kahe revolutsiooni vahel. Tartu, 1931, lk 40. Sõna «kirjandus» essee esmatrükkis (1910) ei esine nud.

sele mõeldes ei sea ta esimesele kohale ikka veel mitte kultuurikas, vaid tema olemasolu kui sellist, eestlase säilitamist, olgu siis kas või hämara suguverelise mateeriana. Temas ei ole veel julgust mõelda ainuüksi kultuurile. Seetõttu täpsustab ta: «Juudiküsimus on suurte rahvaste juures kulturaküsimus, veikeste rahvaste juures eluküsimus»⁴⁰ («Juudiküsimus», lk 96). Suits teatavasti ütles säärastest mõõndustest järsult lahti — «rahvakasu asemel kultuurikas» ka väikerahvana! Seejuures reedab juba 1905. aasta manifest, et «rahvakasu» on viibe ka Grenzsteini suunas⁴¹. «Noor-Eesti» jätkab tegelikult Grenzsteini enda haridusliku edenemise joont, kuid venestushirmu puudumise tõttu veelgi kompromissitumalt.

Ühine nii Suitsule kui ka Grenzsteinile on ometi kultuurilise esmaavastaja tunne, jutt Eestis senitundmata asjadest, milleta Euroopa nende vaatepiiris pole teostatav. Ühine neile on see, mille kaudu Suits «Noor-Eestit» «Postimehele» vastandab, nimelt «võimatuid asju ... võimalikuks teha»⁴². «Võimata?» tsiteerib Suits juba 1905 Mirabeaud. «Ärge ütelge mulle iial seda rumalat sõna»⁴³ (vrd «Mõtteterad» käesoleva kirjutise esimeses osas, mille autorisus ei ole küll tuvastatud). Novaatoreina esinevad mõlemad, ainult et Grenzsteini puhul kerkib küsimus, kuivõrd kultuur tema novaatorlust on aktsepteerinud.

Siin puutume paratamatult kokku Grenzsteini juba Eesti pinnal saatnud hullumeelsuse motiiviga. Motiiv ise on kahe-suunaline: teravikuga nii Grenzsteini enese kui ka tema vastaste peal. Ühelt poolt omistavad Grenzsteinile nõdrameelse tiitli

«Postimees» (vt nt «Ajaloos album», lk 287) ja tšensor J. Jõgever: «Mis see närvihaige rahvusemäretseja minust õige tahab?»⁴⁴; teisalt aga kirjutab Grenzstein ise Saalile, et Tõnissoni peavad tema sõbrad «3/4 hulluks»⁴⁵; ning esitab oma päevaraamatus järgmise episoodi: «Hiljuti tuli keegi «suguvend» Peterburist minu juurde ja tegi trükiteostest juttu. Et minul aeg kasin oli saatsin ma ta lühidalt trükikotta. Nüüd kuulen, et see salapolitsist olnud, kes Tõnissoni poolt, kus tema iseloomu tunti, väga lahkeste on vastu võetud. Mind on ta söimand. Pärast seda on ta Tartu — hullumajas põetusel olnud. Nimi ununud» («Ajaloos album», lk 290). Brošüüris «Tõusikute vastu» on Jaan Tõnissoni suurus hullustuse teema arendatud juba omaette alapeatükiks. Ei tea, kui tõsiselt Grenzsteini vastasrindlased omaenda pandud hullusilti Grenzsteini küljes võtsid, kuid Grenzsteini häirib see tugevasti isegi aastate taha ning antisemitism võimendab hullulegendi loomulikult veelgi (vt nt «Pankrott tulemaks», lk 45, 60; «Kodumaa korraldus», lk 98). Oma viimaseski hüvastijätukirjas ei suuda Grenzstein talle külge kleebitud hullusest vaikides mööda minna (vt «Olevik» 1913, lk 425). Tegu on motiiviga, mis Grenzsteini masendab, nõrgestab, valvele sunnib. Grenzstein ei tea isegi täpselt, mis temas keeb; ta jääb kuulatama ja näib veenduvat, et seal kuskil sees võib olla kõike, hullumeelsustki — ja et tal pole fakte, tõestamaks vastupidist. Grenzstein on keeruline ja see ta kultuuri palge ees päästabki. Ei tema ise ega keegi teine ole võimeline eristama spekulatsiooni, karnevali ja maania täpseid piire juudi-ihast täidetud ajus. Just nagu hullumeelsus on see mulje, mis hilisema Grenzsteiniga kontaktis olnud inimesi valdab⁴⁶. Ent nende inimeste tegelikes hoiakuis puuduvad vaimuhaigele tehtavad mõõndused — Grenzsteini võetakse täie ette. Tema peale vihastatakse (Kull), temas nähakse traagikat (Tuglas), eksijat, enesevägistajat (Kruus-

⁴⁰ Sellesama lausega alustas üht oma artiklit antisemitlik ajakiri «Valgustaja» (1930, nr 2, lk 11) — tegelikult ajakiri «Juudid» (1922—1924, 1930) oma varinimekujul. «Juudid»-«Valgustaja» oli Grenzsteini missiooni jätkaja nüüd juba Eesti pinnal; paljudest kokkupuutepunktidest hoolimata oli selle episoodilise väljaande lõõgisuund «Olevikus» erinev: rünnak sihtii bolševistliku Venemaa pihta, kus inglise ajakirja «Jews in Russia» andmetel olnud 1920ndate algul 550 kõrgema juhtivtöötaja seas 447 juuti («Juudid» [1922], nr 1, lk 14—15). Samalt 1920ndate alguse infobaasilt lähtuti veel Teise maailmasõja aegsetes kooliõpikutes, kui väideti, et «bolševism on ideoloogiliselt juutlus loodud ja juutlus on selle tuumik»; vt J. A d a m s o n, Ajalugu gümnaasiumile. Uusim aeg II. V klass. Tallinn, 1943, lk 199).

⁴¹ G. S u i t s, Noor-Eesti nõlvakult, lk 11. Manifesti esmatrükis Suits siinkohal küll sõna «rahvakasu» ei tarvita, ehkki tarvitab seda eespool (vrd «Noor-Eesti» I. Tartu, 1905, lk 13—15).

⁴² G. S u i t s, Noor-Eesti nõlvakult, lk 44.

⁴³ G. S u i t s, Noor-Eesti nõlvakult, lk 13.

⁴⁴ Tsiteeritud teosest: F. T u g l a s, Ado Grenzsteini lahkumine, lk 97.

⁴⁵ Tsiteeritud teosest: F. T u g l a s, Ado Grenzsteini lahkumine, lk 142.

⁴⁶ Vt nt A. K r u u s b e r g, Aadu Grenzstein, lk 437; Aadu Grenzsteini võitlus Jaan Tõnissoniga, lk 37, 57, 63; F. T u g l a s, Ado Grenzsteini lahkumine, lk 150, 200; F. T u g l a s, Kriitika VII. Tartu, 1936, lk 54; F. K u l l, Mässumehi ja boheemlasi, lk 110. Ambivalentsus suhtumises Grenzsteini on hiljem üha enam ruumi andnud ühemõttelisele paranoia-legendile, mida ei argumenteerita. Käesoleva kirjutise ettekande-varianti tutvustades räägib refereerija samuti paranoiaist, seda küll oma initsiaalivil (vt «Õhtuleht» 1990, 15. nov).

berg), äärmuslikku üksiklast (Wuolijoki) — kuid tema suhtes ei olda üleolev või haletsev. Ning ka Grenzsteini enese suhe hullumeelsusega on ambivalentne; seda küll kartes teeb Grenzstein sellest enesele vahendi. Mäng hullusega on protest, epateerimisriist.

Pangem tähele kultuurikontekstide erinevust: Grenzstein kirjutab Pariisi südames, ise antisemiitlikus ajakirjanduses kõrvuni sees, niisiis keskkonnas, kus antisemitism on norm. Ja teisalt: ta avaldab end Eestis, eestikeelse ajalehes, kus antisemitismil puudub igasugune funktsionaalsus. Grenzstein kuulutab, et juutluse ekspansiooni tundmata ei saa mõista moodsat Euroopa kultuuri, ei kapitalismi, sotsialismi, anarhismi, modernismi ega relativismi. See kõik on õige. Ent Eesti juudivaestes ja kultuurist resigneerumata oludes mõjus see totakana: mida see hull tahab? Ometi ei ole põhjust ületähtsustada Grenzsteini ebaadekvaatset reaalsustaju. Kultuurikontekstide erinevusest on ta ise ülimalt hästi teadlik, rõhutades seda mingi hoolitseva üleolekuga pidevalt. See üleolevus muutub ajapikku hooletumaks, estraadlikumaks. Grenzstein hakkab oma narrirolli, millest nagnui enam pääsu pole, otseku nautima. Ja nõnda alustabki ta mängu hullumeelsuse kui sotsiaalse protesti ühe vormiga. J. Krossi «Keisri hullu» ainetel on J. Lotman seda protestivormi (M. Foucault' järgedes) tutvustanud põgusalt ka meil⁴⁷. Klassikalisim näide vene kultuurist on P. Tšaadajev oma esimese «Filosoofilise kirja» vene tõlkega (1836), mille ilmumise järel autor Nikolai I nõudmisel ametlikult hulluks kuulutati. Olulisem oli siiski mitte riigipea, vaid lugeva publiku peaaegu üleüldine nõrdumus⁴⁸. Ei taheta siinkohal Tšaadajevi ja Grenzsteini võrdsete kultuurisiksustena näidata, kuid «hullu» eurooplase (katoliiklusekuulutaja või antisemiidi) kokkupõrge kodurahusoojusega sai teoks nii siinkui ka sealpool Peipsit. «Poleemikat ei toimunud,» lausub A. Pöpin, hoolimata Tšaadajevi teose poolt tõstetud meelepahast, sest kirjanduslik rutiin oli murtud šokeeriva järskusega. Kui Tuglas 1912 «Noor-Eesti» kriitikuid sõitleb, siis Grenzsteini hiigel-oopest «Noor-Eesti jaburi-jant» möödub ta

kerge peapöördega: «On asju, millesse ei taha puutuda. . . Grenzsteini «asjad» on niisugused»⁴⁹. «[Grenzstein] kõneleb asjadest, mis ajast ning arust,» meenutab K. A. Hindrey, «nõnda et «Sädemed» varsti temast üle lähevad huvitavamate ja neile tähtsamaiks paistvate nähtuste juurde»⁵⁰. Kultuurikontekstide (teadlikult kaarsetud?) haakumatus lämmatas siingi poleemilised võimalused.

Et Grenzsteini antisemitismi segunes epateerivat hoiakut, seda kinnitagu üksainus näide. Kuulsaks sai omal ajal Grenzsteini lubadus kirjutada raamat J. Tõnissonist, kus 200 argumendi varal tõestatakse, et Tõnisson on juut. Seda lubadust võeti kui klassikalist märki Grenzsteini «ajuvabadust». Grenzstein ise serveeris oma ettepanekut aga üsna mürgise iroonia soustis. «Kas ei tahaks vast Postimehe [st Tõnissoni] kirjastus ise seda trükkida? /---/ Peaks lehel aga tarvilik tahtmine, kirju ehk valge paber puuduma, siis pean juba teiste poolt kirjastajat ootama» («Tõusikute vastu», lk 30). Sedalaadi epateerimist on Grenzsteini juudilugudes piisavalt palju ja seda tasub arvestada. Neis kohtades minetab hullus individuaalpsühholoogilise ja omandab sotsiaalkriitilise mõtme. Grenzsteini komiseerimisvõttes väärivad omaette analüüsi. Kas ei ole Grenzstein oma kõige hullematel hetkedel hoopiski satiirik? Kas ei ole tema hulluses süüdi osaliselt lugejate ebakriitiline tõsidus?

1913. aasta suvel, mil Grenzstein on Eestiga lõplikult sidemed katkestanud, ilmub tema viimane raamat «Die Organisation der Natur». Tähelepanuväärne, et nii nagu Grenzsteini Eesti-perioodi peateos («Herrenkirche oder Volkskirche?»), nii on ka Prantsuseperioodi peateos saksakeelne⁵¹. Selle järgi, «Gestalten des Geistes» (1914), ei ole siiani avalikkuse ette jõudnud. Saksakeelset Grenzsteini maksab tunda, kui tahetakse nautida tema mõtte jõulisemat ja kultuursemat poolt. Tšaadajevi esimese filosoofilise kirja rusuvat mõju seletatakse sellegagi, et vene keele kohmakas mõistevaramu ei võimaldanud tõlkida prantsuskeelse algupärandi peenvarjundeid⁵². Grenzsteini eestikeelne tekst on vanuigi taltsutamatu, saksa keeles taotleb ta aga nüüd maksimaalset tihe-

⁴⁷ Väga ühiskondlik, väga vajalik raamat. Professor Juri Lotman Jaan Krossi «Keisri hullust». «Sirj ja Vasar» 1987, 6. nov, nr 45.

⁴⁸ Vt A. Пыпин, Характеристики литературных мнений от двадцатых до пятидесятых годов. Санкт-Петербург, 1890, lk 185—190; В. Прокурина, Примечания. Rmt: П. Я. Чаадаев, Сочинения. Москва, 1989, lk 571—573.

⁴⁹ F. Tuglas, Kriitika VII, lk 54.

⁵⁰ K. A. Hindrey, Tõnissoni juures (Minu elukroonika V), Tartu, 1931, lk 217.

⁵¹ Grenzstein pidas seda ise oma elutööks (vt kirjad J. Tannenthalile 6. VIII 1912 ja 21. X 1912).

⁵² Vt В. Мильчина, А. Оспофат, О Чаадаеве и его философии истории. Rmt: П. Я. Чаадаев, Сочинения, lk 8.

dust. «Die Organisation der Natur» sisaldab arvatavasti W. Ostwaldi energetismist jm mõjustatud, süsteemset väljaarendatud natuurfilosoofiat, mis üllatab oma distsiplineeritud kokkupanuga. 140leheküljelisel raamatul on neli allosa («Üldist», «Energia ja materia», «Elu ja vaim», «Keel ja vaim»), igaüht neist alustatakse põhimõistete defineerimisega (*Leitgedanken und Fundamentalgesetze*), mis seejärel pikemalt lahti kirjutatakse. Oma spekulatiiv-filosoofiliste annete olemasolu tõestab Grenzstein selle raamatu-ga igatahes ammendavalt. Eesti autori sulest on see ühemehefilosoofia ainulaadne.

Meie teema seisukohalt on olulised kaks järeldust. Esiteks, teosel ei ole mingit pistmist ei vanadusnõtruse ega nõdrameelsu-

se muude vormidega, mida Grenzsteini juures on täheldatud. Teiseks, antisemitismi kui paranoilise luulu seab kahtluse alla juudi-ideede täielik puudumine raamatus, mida Grenzstein kirjutas paralleelselt «Oleviku» antisemitlike tiraadidega. Tõenäolisem näib pigem variant, et Grenzstein, kes armastas asju äärmuseni viia ja seejärel selg pöörata, oli oma n-ö suurvormilise antisemitismi «Juudiküsimuse» ja «Noor-Eesti jaburi-jandiga» põhiliselt tühjendanud. Kas kaasasündinud absurdi (huumori) ihalust pidada hullumeelsuseks, otsustagu igaüks ise. Oli aga puhastumise põhjus selles, et Grenzstein end saksakeelse raamatu tarvis «lühtsalt» distsiplineeris, siis ei ole alust tema vaimse tervise üle kurta.

MART NUTT

ÜHINEV EUROOPA JA NSV LIIT

Idee ühtsest Euroopast on ilmselt niisama vana kui Euroopa riiklik korralduski. Vanad kreeklased haarasid kolooniatevõrguga oma kontrolli alla kogu Vahemere-basseini, keldid peremehetsid Kesk-Euroopas ja tegid korduvalt katset ka lõunapoolset osa oma valdusesse saada. Vanad roomlased jõudsid eesmärgile kõige lähemale — Lääne-Euroopa kuulus peaaegu täielikult nende impeeriumisse, samuti Balkani poolsaar. Ei jäänud palju maha ka Frangi riik. Paraku ei suutnud ükski neist ühendustest ajalookäigule vastu pidada. Sama kehtib hilisemate Euroopa superriikide kohta, nagu Kesk-Euroopa gigant Saksa Rahva Püha Rooma Keisririik või lausa kontinentidevaheliseks paisunud Habsburgide impeeriumid, mis asendusid üksteise järel arvukate väikeriikidega. See oli tõend impeeriumide ajastu lõpust. Ent idee ühtsest Euroopast ei kadunud, pigem see tugevnes, omandades seejuures teistsuguse kvaliteedi.

Ühtsuse ja koostöö ideedel on olnud rohkem kõlapinda suurte sõdade ja kriiside järel, eriti kehtib see möödunud ja käesoleva sajandi kohta, mil sõjad omandasid ulatusliku iseloomu. Pärast Napoleoni purustamist loodeti palju Viini kongressilt, Esimese maailmasõja järel Versailles' rahust ja Rahvasteliidust. Peale verjseid tapatalguid on ikka püütud leida tagatise, mis konfliktid edaspidi ära hoiaks.

Ajalookäiku on alati iseloomustanud võitlus minevikku pöördunud ja oleviku reaalsusest lähtuvate jõudude vahel. Nii on ka vaidlused Euroopa ühtsuse küsimuses samuti kujunenud omamoodi võitlustandriks. Ühtsuse poolt on kõik, ent milline see ühtsus peaks olema ja kuidas selleni jõuda? Sajandivahetusel muutus intelligenti seas populaarseks Euroopa Ühendriikide idee, mille järgi Euroopa tuleks ümber kujundada ühtseks föderatiivseks riigiks à la Ameerika Ühendriigid. Osariigid säilitaksid ühenduse raames iseseisvuse siseküsimustes. Euroopa Ühendriikide idee meelitas, sest selles nähti võimalust vältida edaspidi Euroopas sõdu. Kahtlemata üllas plaan! Kommunistliku impeeriumi isa V. Uljanov (Lenin) võttis Euroopa Ühendriikide idee terava kriitika alla, süüdistades autoreid kuritahtlikes kavatsustes luua Euroopast imperialistlike suurriikide kontrolli ja omavoli all ägav moodustis. Kahtlemata juhtis Uljanov tähelepanu õigetele probleemidele. Esitatud kava järgi loodavates Euroopa Ühendriikides oleksid väikerahvad ja -riigid jäänud ebavõrdsesse olukorda ning moodustisest oleks kujunenud nende assimileerimise vahend. Idee autorid jätsid arvestamata, et USA on võrdlemisi ühtse etnilise kooslusega riik, hoolimata rahva mitmekesisest algupärast. Euroopas aga elab kümneid erineva kultuuri, keele, traditsiooni ja suurusega rah-

vaid. See seadis Euroopa Ühendriikide idee utoopiate ritta. Ent mis positsioonilt kritiseeris ideed Uljanov? Proletaarlasel pole isamaad. Rahvuskultuuri kannab kodanlik intelligents, kellele tuleb koht kätte näidata. Seega — Euroopa rahvaid ühendav riik ei pea olema liit, vaid impeerium, mis kõlavat nime ta seejuures ka ei kannaks. Täiesti loogiline, et Euroopa Ühendriikide idee materdajate ritta astusid kommunistide kõrvale ka teised impeeriumimeele kandjad — saksa natsid ja itaalia fašistid. Jutud föderatiivsest Euroopast käisid vastu nendegi unistustele — esimeste puhul kogu mandri germaniseerimisele ja Suur-Saksamaa ülesehitamisele, teistel Rooma Impeeriumi taastamisele. Just need kolm jõudu vallandasid Teise maailmasõja. . . Ajaloo rängima sõja järel pöörduti ühtse Euroopa idee juurde tagasi. Nüüd aga olid poliitikutud märksa realistlikumad. Föderatiivne Euroopa riik heideti kõrvale, lähtepunktiks said riikide iseseisvus ja võrdõiguslik partnerlus. Ühine vaenlane natsi-Saksa ühendas tema vastaseid ja vahetult sõja järel peeti võimalikuks kaasata ühinemisprotsessi ka NSV Liit. Kuid Euroopa demokraatiate ja NSV Liidu poliitiline aluspõhi oli liiga erinev. Suhete järsk teravnemine 1946. aastal, mis viis külma sõjani ja uuele konfrontatsioonile, tõmbas sellele kavatsusele kriipsu peale. Külma sõda ei tähendanud ainult NSV Liidu kõrvalejäämist. Vene imperialistlik poliitika upitas riikides, kus asusid nõukogude väed, võimule kommunistlikud marionettvalitsused ja nende riikide läänepiirile tõmmati raudne eesriie. Vaatamata ägedatele protestiavaldustele ei suutnud Lääs teha midagi Ida-Euroopa kaitseks. Lääs näitas, et ta ei olnud Teisest maailmasõjast midagi õppinud. Rohkem kui 50 miljoni inimelu ohverdamisest ei piisanud tõestamaks, et totaalriikidega suheldes ei jõua järeleandmistega kaugele. 1938. a Müncheni eest oli saadud valusalt mõõda sõrmi, juba 1948 mindi uutele Münchenitele. . .

Maailmasõja-järgset USA poliitikat võib pidada küll kõike muud kui aruõksaks, ometi leidis tollases administratsioonis mees, kes mõistis: kui eurooplasi ei aidata, on uue sõja tulevanker otse ameeriklaste ukse all. See mees oli George Carlett Marshall, president Trumani riigisekretär. 1947. a pakus ta välja plaani, mille ametlik nimi oli *European Recovery Program*. Rohkem on see tuntud Marshalli plaani nime all. Selle alusel assigneeriti nelja aasta jooksul Euroopa majandusse 12,4 miljardit USA dollarit. Plaani realiseerimine tugevdas küll USA mõju Euroopas, kuid võimaldas lühikese aja jooksul majandus jalule aidata. NSV Liit arusaada-

valt keeldus Marshalli plaani vastu võtmast ja keelas seda teha ka Ida-Euroopa väikestel satelliitriikidel. Sellele järgnenud kahe Saksa riigi teke ja NATO ning Varssavi Lepingu Organisatsiooni moodustamine lõhestasid Euroopa kaheks vaenulikuks pooleks.

Sel ajal kui Ida-Euroopas kujundati välja metropoli, NSV Liidu kaudu hingavate vasallriikide süsteem — midagi vanaja Rooma impeeriumi või keskaja Frangi riigi taolist —, kulges Lääne-Euroopa koostöö edukalt. Juba 1949. aastal asutati Euroopa Nõukogu, millest sai oluline poliitika koordineerija ja ühtsete õiguslike põhimõtete väljatöötaja. Tänaeks on Euroopa Nõukoguga ühinenud kõik Lääne-Euroopa riigid ja üksteise järel liituvad sellesse vabanenud Ida-Euroopa maad. Aasta hiljem rajati Euroopa Ringhäälingute Ühendus (EBU), mis vahendab eri maade programme üle Euroopa. Kõige olulisem oli Euroopa riikide lähenemisel 1957. a Prantsusmaa, Itaalia, Lääne-Saksamaa, Belgia, Hollandi ja Luksemburgi osalusel asutatud Euroopa Majandusühendus — Ühisturg. Täna ei kuulu sellesse Lääne-Euroopa riikidest lisaks käibusriikidele Austria, Šveits ja neli põhjamaad, kuid nendegi soov Ühisturuga liituda tugevneb. Ühisturu põhieesmärk — majandusliku koostöö tihendamise — on osutunud edukaks. Saavutati aga ka tohtu poliitiline murrang, mis mõned aastad varem võimatuna tundus. Ületati Preisi-Prantsuse sõjast püsivad vastuseis Saksamaa ja Prantsusmaa vahel. Nendest riikidest said lähimad liitlased ja Euroopa üksmeele kandjad. Majanduslikule koostööle Ühisturu liikmesriikide vahel lisandusid teised valdkonnad. Euroopa parlamendi näol on kujunenud ühine seadusandlik organ, küll nõuandvate funktsioonidega; ja kavade kohaselt peaksid riigipiirid Ühisturu või õigemini Euroopa Ühenduse sees, nagu organisatsiooni tänapäeval kutsetakse, 1992. aastaks sisuliselt kaduma. Lähitulevikus siirdutakse ka ühisele valuutale. See tähendab juba tõepoolest ühtset Euroopat.

Nüüsgust ühinemist võib pidada tõeliseks ühinemiseks alt üles. Liitumine organisatsiooniga pole mitte ainult vabatahtlik, vaid isegi raskendatud, selleks on nõutavad mitmesugused majanduslikud ja poliitilised eeldused. Liikmesriigid säilitavad täieliku suveräänsuse. Ühinemise motiiviks on riikide sise- ja välistõrjumine vajadus oma võimalusi paremini rakendada, mitte aga väline surve. Selles plaanis ei ole Euroopa Ühendust üldse võimalik NSV Liiduga võrrelda, nagu mõneti on püütud demagoogiliselt teha.

Loomulikult on ka Euroopa Ühenduse arengus probleeme ja isegi teatavaid ohte

riikide suveräänsusele. Tsentraliseerimis-
püüded on juba praegu märgatavad ja need
teevad ettevaatlikuks eeskätt väiksemad
ühenduse liikmesriigid nagu ka Suurbritania.
Mandri-Euroopa suurriigid on organi-
satsiooni tsentraliseerimisest rohkem huvita-
tud, sest Euroopa Parlamendile reaalse
seadustandva funktsiooni andmine suurendab
nende mõju teistes riikides. Praegustes
tingimustes teeks selline areng ühinenud
Saksamaast superriiigi ja Euroopa esimese
viuli. See kartus on hoidnud Euroopa
ühendusest eemal mitmed väikeriigid. Selles
mõttes tõesti parem pikaldane ja valuline
Euroopa ühinemise protsess kui et kiire ja
vigane.

Euroopa Ühenduse ajaloost on saanud
Euroopa ühinemise ajalugu, sellest hoolimata
et sinna kuulub alla poole Euroopa riikidest
ja vähem kui neljandik territooriumist.
Ühtegi teist ühenduse tuumikut tekkinud ei
ole ega saagi tekkida. Ühinemise areng
on kulgenud sujuvalt, vapustuste ja hüpete-
ta, loomulikku rada mööda. Järgnevad aastad
toovad aga Euroopa Ühendusele tõsi-
seid probleeme. Organiseerimise loomisel oli
üheks eesmärgiks kaasata protsessi aja jook-
sul kõik Euroopa riigid. Nüüd ollakse
selle võimalusega silmitsi. Tegelikult pole
kõik sugugi nii lihtne nagu paberil. 1989.
aasta lõpus varises kokku nn sotsialistlik
maailmasüsteem. Üksteise järel langesid
kommunistlikust impeeriumist välja seni pool-
isesesivad Ida-Euroopa riigid. Ungari, Poola
ja Tšehhi-Slovaki on kujunenud demokraat-
liku valitsemisvormiga riikideks ning avalda-
nud soovi Euroopa Ühendusega liituda.
Ja nende riikide arv kasvab — järk-
järgult, ent pidevalt. Kommunismi lääne-
poolseim verstapost Ida-Saksamaa on üldse
maailmakaardilt kadunud. Euroopa Ühendu-
sele on selline areng kahtlemata meelt-
mööda, kuid kõike muud kui roosiline. 45
aastat väldanud kommunistlik hirmuvalitsus
ja voluntaristlik juhtimine on viinud Ida-
Euroopa krahhini. Ühiskonna struktuur on
moonduanud ning iseregulatsiooniks, loomu-
likuks arenguks vajalik tasakaal täielikult
häiritud. Majanduslikule kaosele on lisandu-
nud rahva vaimu nüristumine. Ida-Euroopa
on hoopis teistsugune maailm kui Lääne-
Euroopa, olgugi et pealtnäha paistavad nad
võrdlemisi sarnased. See teeb Ida-
Euroopa riikide kiire lülitumise Euroopa
Ühendusse võimatuks.

Ida- ja Lääne-Euroopa ühinemine on
väiksemates mastaapides juba läbi mängitud,
nimelt Saksamaa ühinemise näol. Ainult
Euroopa kui terviku tasandil tõstatuvad
need probleemid mitmekordse teravusega.
Mida ikkagi selline ühinemine kaasa toob?
Ida-Euroopale tohtu tööpuuduse ja elatus-

taseme languse, küll ajutise, ent väga ränga.
Majandus, eriti tööstus teeks mitu aastat
vähikäiku, põhiliseks valuutaallikaks kaju-
neksid rasketööstusmasinad, eis rändaksid
Läände vanarauaks. Ka Lääne-Euroopa ma-
jandus saaks tugeva tagasilöögi, eriti pinges-
tuksid sotsiaalsuhted, sest Ida-Euroopa töötu-
te armee asuks Lääne tööturгу ründama.
Lääs peaks Ida-Euroopa faktiliselt ära
ostma, nii nagu läänesakslased ostsid ära
Ida-Saksamaa. Selleks aga Euroopa Ühen-
dusel jõudu ei ole. Seepärast on prognoosid,
milles ennustatakse Ida-Euroopa riiki-
de lülitumist Euroopa Ühendusse juba
käsoleval aastakümnel, liialt optimistlikud.
Ida-Euroopa jaluleitamiseks kulub aasta-
kümneid, usutavasti parim, mida Lääs
Ida-Euroopa heaks teha saab, on korraldada
midagi Marshalli plaani taolist.

Veelgi keerulisem on asi kahe Ida-
Euroopa laguneva impeeriumiga — Jugos-
laavia ja NSV Liiduga, mis on lisaks
majanduslikule kaosele lõhestatud ületama-
tute rahvustevaheliste konfliktidega. Ka
ülesehituselt on need riigid võrdlemisi
sarnased. Jugoslaaviasse on ühendatud
väga erineva kultuuri ja majandusliku areng-
utasemega rahvad, kusjuures impeeriumi
integreeriva jõuna toimib võrdlemisi vaene
Serbia. Serblased on küll Jugoslaavia suur-
rim rahvas, kuid riigi koguelanikkonnast
moodustavad nad napilt üle kolmandiku.
Vaese Serbia prioriteet takistab arenenu-
mate Sloveenia ja Horvaatia arengut, mis-
tõttu nende eraldumispuudlused on igati
loogilised. Kodanikuõigustest ilmajätetud
Kosovo albaanlaste püüe emamaa Albaania-
ga ühineda on sama mõistetav kui Kara-
bahhia taotlus Armeeniaga kokku kuuluda.
Jugoslaavia on sunnitud kulutama tohutut
energiat hoidmaks riiki koos ja see mõjub
niigi ebakindlale majandusele katastroofiliselt.
Praegustes piirides Jugoslaavia liitu-
mine Euroopa Ühendusega tooks viimasesse
lisaks majanduslikule koormale kaasa ka
sisekonfliktid ning see oleks Euroopa Ühen-
dusele suureks õnnetuseks.

Euroopa Ühenduse huvi siduda endaga
NSV Liit on arusaadav. Riigi poliitiline
ja majanduslik oleu on koondunud valdavalt
Euroopa-ossa. Pealegi kujutab NSV Liidule
kuuluv osa poolt Euroopa territooriumist.
Kui muhameedlased välja jätta, kuuluvad
NSV Liidu rahvad Euroopa kultuuripiir-
konda, mistõttu selle maa käsitlemine Euroo-
pa riigina on igati põhjendatud. Ei maksaks
unustada sedagi, et valdav enamik NSV Liidu
muhameedlastest on türki keeli kõnelevad
rahvad, Türki ise teeb aga jõupingutusi
astumaks Euroopa Ühenduse liikmeks.

Viimaste aastate sündmuste areng NSV
Liidus on märgatavalt vähendanud Ida-Lääne

vastuseisu. Konfrontatsiooniliin nihkub üha enam Põhja-Lõuna tasandile. Integreeruv ja agressiivne islami impeerium on oma maailmavallutuslike plaanidega NSV Liidule sama ohtlik kui Läänele, ühine vastane aga sunnib alati ühinema.

Mõistetavalt on NSV Liidu integreerimine Euroopasse võimalik ainult sel juhul, kui gigant demokratiseerub. Paraku on NSV Liidu sisemine areng niivõrd ettearvatu, et toimuvate protsesside kestest ega tagajärge ei oska keegi täpselt prognoosida. Probleeme on aga teisigi. Esiteks Liidu majandus. Hoolimata kõigvõimalikest katsetest perestroikale hinge sisse puhuda käib majandus ainult alla ja käesolevaks aastaks on jõudnud täieliku kokkuvarisemiseni. Lääne poolt annetatud miljardid uputatakse kasutult põhjatusse laukasse, neid ei saa Lääs iialgi tagasi. Majanduse kohutav seisund ei võimalda sellel riigil jõuda niipeagi Euroopa Ühenduse tasemele. Teiseks — Liidu ülesehitus. Hoolimata nimest ei ole NSV Liidul, erinevalt Euroopa Ühendusest, liiduga midagi pistmist. See on tüüpiline impeerium kõigi oma tunnustega. NSV Liidus on välja kujunenud äärmiseni tsentraliseeritud ja administratiivsete vahenditega teostatav juhtimissüsteem. See on muutunud oluliseks takistuseks riigi kaasajastamisel, tsentraliseeritud tõttu on selle takistuse kõrvaldamine aga uskumatult raske. Samuti iseloomustab NSV Liitu kaugelearenenud metropolism. See on piirkondade absoluutne allutatud keskusele, kusjuures metropol toimib parasitliku organisatsioonina — imeb provintsi tühjaks ja jaotab saadud obroki metropoli liikmete vahel ümber. See süsteem meenutab Vana-Rooma metropoli ja provintside suhteid. NSV Liit on maailma unitaarsemad riike, unitaarsem kui enamik Euroopa unitaarset väikeriike nagu Rootsi või Iirimaa. Ka selles suhtes ei ole Liidu areng olnud Euroopaga samasuunaline. Euroopa Ühenduse maades on viimastel kümnenditel unitaaruse aste pidevalt vähenenud. Unitaarriik ei ole mitte ainult paljurahvuselise riigi puhul ebaõiglane, vaid ka suure riigi puhul ebaefektiivne. Sellised suured, valdavalt üherahvuselised riigid nagu Saksamaa ja Ameerika Ühendriigid elavad föderatiivse riigikorralduse tingimustes ning väga edukalt. Siit küsimus — kas NSV Liitu on võimalik reformida, maandades pinged nii rahvaste vahel kui ka metropoli ja provintsi vahel, samas aga säilitada ühtne riik? Ehk teiste sõnadega — kas NSV Liitu on võimalik föderaliseerida ja kas see toob probleemidele lahenduse? Liidu keskus on kinnitanud, et reformimine ei tohi kõigutada ühtset riiklust. See välistab konföderatsiooni ehk riik-

kide liidu variandi, sest topeltriiklust, nagu kinnitavad nõukogude liidrid, maailmapraktikas ei tunta ja puhtloogiliselt on see absurd. Seega tunnustab nõukogude juhtkond ainult kas unitarismi jätkumise või föderaliseerumise teed. Esimesel puhul käimasolev allakäik jätkub süveneva tempoga ja konfliktid mõlemal tasandil — nii rahvaste vahel kui ka metropoli ja provintside vahel — teravnevad veelgi. Föderaliseerumine tähendaks USA või Saksamaa korralduse kopeerimist. Selle õnnestumine viiks metropoli — provintside konflikti leevenemisele, ent ei lahendaks rahvastevahelisi vastuolusid. Erinevalt unitaarriigist jätab föderatsioon allüksustele mõningase autonoomia, kuid töötab sellegipoolest unifikatsioon suunas. Föderatsioon on sobilik riigikorraldus üherahvuselisele, mitte aga paljurahvuselisele suurriigile. Paraku näib, et NSV Liidu muutmise föderatsiooniks toimub ainult paberil, praktikas sellist eksperimenti ei soovitata. Uue liidulepingu projekti analüüsidest ilmneb, et säilitatakse klassikaline unitaarriik, mis jääb endiselt unitaarsemaks kui Euroopa demokraatlikud unitaarriigid.

Paljurahvuselised unitaarriigid saavad põhineda ainult ühete rahvaste rõhmisel teiste poolt. Sellest tingituna võib NSV Liit püsida ainult terroristliku režiimi tingimustes. Seniajani kujutlevad mitmete Lääneriikide juhid, et tulevikus kuulub Euroopa ühendusse NSV Liit kui tervik, kõrvuti Saksamaa, Portugali ja Luksemburgiga. See on küll äärmiselt naiivne kujutus. Läänele on vastuvõetav ainult demokraatlik NSV Liit, ent selline ei ole mingisuguste ühiskonnaseaduste kohaselt võimalik. Kui Lääs soovib tõesti näha nõukogude rahvad enda kõrval, peab ta aktsepteerima Liidu lagunemise ja kujunenud rahvusriikide ühinemise Euroopaga.

Oluline tegur, mida Euroopa ühinemisel ei saa arvestamata jätta, on Ameerika Ühendriigid ja tema poliitilised ning majanduslikud huvid. Esimese maailmasõjani vastandas USA end Euroopale ja püüdis tema «siseasjadest» kõrvale hoida. Hoolimata osalusest Esimeses maailmasõjas jäi USA huvi Euroopa vastu ka sõdadevahelisel ajal tagasihoidlikuks. Olukord muutus aga seoses Teise maailmasõjaga. Kahe pooluse konfrontatsioon jõudis välja Euroopa piiridest ja hõlmas kogu maailma. Tekkis maailmapoliitika ja USAle ei jäänud valikut — tõusev kommunism sundis teda koostööle Lääne-Euroopaga, USA abi Euroopa rekonstrueerimisel oli korvatu. Viimastel aastatel on aga olukord muutunud. Kommunism taandub, allakäiv NSV Liit ei suuda märkimisväärset konkurentsi pakkuda, mis-

tõttu jõudude vahetuse grupeerub ümber. Seevastu on ühinev Euroopa tõsine väljakutse USAle, jõud, mis võib jätta ta taga plaaniie. Saksamaa ühinemine tegi ameeriklased valvsaks, kuigi seeleie ei julgetud avalikku vastuseisu ilmutada. Maaailma sünnib uus superriik, ja kui ülejäänud Euroopa läheb selle superrügi leeri, ei jää ameeriklastel muud üle kui oma mandrile tagasi kobida. Aeg-ajalt ilmneb, et USA töötab sihilikult, kuigi varjatult vastu Euroopa ühinemisele. Hämmastav on järsku sündinud sümpaati põlise vaenlase ja «saatana impeeriumi» NSV Liidu vastu. Ajakirjandus maalib ameeriklastele pildi, nagu ei saaks maailmas midagi kohutavamast juhtudagi kui NSV Liidu lagunemine. Kahtlemata on sellisel poliitikal sügavamad taotlused. Eks suurriik ole ikka siis kõikvõimas, kui konkurendid on tülis, NSV Liitu reanimierides püütakse leida vastukaalu tugevnevale Euroopale. Arusaadavalt ei saa jätta arvestamata ameeriklastele muret tegevaid NSV Liidu muhameedlikke lõunanaabreid. Liidul on koht USA strateegilistes plaanides. Igatahes toimub USA ja Euroopa

Ühenduse vahel varjatud võitlus NSV Liidu pärast ja see toobki Gorbykesele loorberid.

Vaevalt suudab miski Euroopa ühinemisprotsessi peatada. Esitatud probleemid on tõsised, kuid siiski pika aja vältel ületatavad. Samuti on selge, et ühinenud Euroopa saab teoks ainult siis, kui jäädakse iseisivate riikide lõdva liidu teele, kus liikmeid ühendab huvi, mitte aga võim. Kurss ühtsele riigile viib üritse paratamatule läbikukkumisele. Piiride järkjärguline kadumine tekitab uusi probleeme rahvusliku ja riikliku õigusliku subjektsuse küsimuses. Ka Lääne-Euroopas on riigita rahvaid — bretoonid, kõmrid, baskid... — ja nendega tuleb arvestada. Euroopa poliitiline kaart võib lisaks Ida-Euroopale lüüa kõikumata ka läänes.

Igal rahval on oma sääts ja võimalused, kuid Euroopa ühinemine töötab igal juhul meie kasuks. Impeeriumid ei suuda konkureerida vabade ühendustega, sundus peab taanduma pragmaatiliste tegurite ees nagu rahvaste kasu ja huvi. Ja mis võib olla parem, kui pragmaatilisus ja eetilisus ühes suunas liiguvad.

OLEV REMSU

TŠUKTŠID, ESKIMOD, VENELASED JA TEISED EHK KUUS PÄEVA ULENIS II

2. Vaal purskab vett.

Mõned väikesed asulad on alati kaardile märgitud. Suured linnad võivad puududa, eriti kui need on tihedalt üksteise kõrvale kiilunud, ent Uelen, kus ei ela tuhandetki inimest, on pisikese rõnga või punktina kindlasti igale korralikule kaardile kantud. Põhjuseks on Ueleni tavatu asukoht Eurasaia mandri ida- ja kirdetipus, eurooplaste jaoks peaaegu inimtühjal territooriumil keset tundrat ja sopkasid, Põhja-Jäämere ja Vaikse ookeani vahel kitsukesel Dežnjovi neemel. (Tšuktši või eskimo jaoks pole see piirkond kunagi asustamata olnud, nende maatarvidus oli kliimast tingitud eluviisist tulenevalt lihtsalt suurem, aga sellest hiljem.)

Võib ju ette kujutada kartograafi tööd

Tšuktši poolsaart joonistades. Aina jõed, jõed, jõed ja järvede arhipelaagid, siis sopkad, sopkad, sopkade ahelikud, siis äärmiselt liigendatud rannajoon oma sügavate abajate ja teravate neemedega. Tšuktši poolsaare jätkuks loetakse Daurkini poolsaart, viimase tipuks ongi kuulus Dežnjovi neem. Ja peaaegu mitte ühtegi asulat! Loomulikult märgib kaardijoonistaja üles iga pise-magi küla, et anda aimu inimasustusest. (Nii hästi püüasulale olemasolu kui ka territooriumi kuulutamise inimtühjaks on rannikutšuktšide nomaadlikule kultuurile võõras ja vaenulik.)

Kes aga olid Dežnjov ja Daurkin?

Semjon Dežnjov oli kasakas, kelle kohta andmeid on kole napilt. Pole teada ta surmaga sünniaastat (arvatavasti 1605—1673),

säilinud on ainult mõned tema palve-, nõude- ja abiotsimiskirjad, milles ta nõutab raha, nurub võlgu. Tegemist oli julge ja hakkaja, Vene tüüpi kolonisaatoriga, Jermaki järglasega. Dežnjovi kohta on andmeid aastaist 1638—1671. Kogu elu võitles mees vaprasti Siberi ja Kaug-Ida aborigeenidega, sai vähemalt üheksa korda haavata. Alistas väikesi sõdalaste rühmi (10 kuni 100 inimest) juhtides Venemaale uusi maa-alasid ja jõgesid. Tema tõi ühena esimestest kaupmeestele näha morsakihvu, millega meelitas neid finantseerima oma järgmisi rööv- ja taparetki. (Morsk = merihobu, vanemas eesti keeles ka murss. Arktika suurim loivaline, kaalub poolteist kuni kaks tonni, kihvad kuni pool meetrit, eskimote ja rannikutšuktside peamine jahiloom. Liha süüakse, nahast tehakse riideid, jalanõusid ja kajakke, kihvadest ja luudest valmistatakse töö- ja tarberistu.)

Dežnjov kuulutas vallutatud aladel elavad inimesed Venemaa alamateks ning hakkas nende saagilt lõivu kasseerima. Kena küll. Oletame, et teie korterisse tuleb röövel, lööb maha osa teie perekonnaliikmeid, just need, kes vastupanu osutasid, ja hiljem maksustab teie palga, teie sissetuleku. Põhjustab oma teguviisi asjaoluga, et te pole kristlane ja et teie ei allu samale võimule, millele allub tema. Tema jaoks põhjendused kehtivad, tema süda on puhas, tema hing on rahul. Teie oma loomulikult mitte. Siit ka verised taplused, milles peale jäid kahjusid tulirelvad. Huvitav: Tsaari-Venemaa ajaloolased ei varjanud lahinguid «maadeavastajate» ja põlisrahvaste vahel. Vastupidi: kolonisaatoreid peeti sangareiks, kes emakese-Venemaa piire laiendasid. Sovetlikud ajaloolased säilitasid kangelaslikkuse müüdi, kuid salgasid maha, kelle vastu võideldes need mehed taolise oreooli saavutasid. Tänapäeva akadeemikuist õuelaulikute jaoks seisneb kangelaslikkus vaid vahemaade läbimises «asustamata» territooriumil.

Dežnjovi-sarnased kolonisaatorid — olgud inglased, prantslased, hispaanlased või venelased — ei märganud, kui imepeenelt funktsioneerivad aborigeenide tsivilisatsioonid, kuidas need on kohanenud karmi kliima ja loodusega. Eales ei peetud Siberi väikerahvaid endaga võrdseteks inimesteks, ja võlts üleolekutunne on venelastel säilinud tänaseni — siit ka õigus ja õigustus kultuuri tuua, mis äraseletatult tähendab imperialistlikku ja kommunistlikku kõmmet sundida teisi inimesi enda moodi elama. Territoorium oli vallutajate meelest omaniketa ja piirideta, kuna see ei kuulunud tsentraliseeritud võimule, polnud kuskil Pariisis, Londonis, Moskvas (Peterburis) või Madridis troonimaaks

kuulutatud. Asjaolu, et vallutatud piirkondades elavad rahvad, kes neid maid endi omadeks pidasid, kes need maad endi vahel olid ka ära jaotanud, ei tulnud arvesse.

Piire hakkasid märkama alles tänapäeva etnoloogid, varem oldi pühas veendumuses, et nomaadlik kultuur ei saa põhimõtteliselt luua nüisugust keerulist õiguslikku mõistet nagu p i i r. Ometi on piirid olemas ka rändrahvastel, elagu need rahvad stepis, tundras, kõrbes või taigas. Ja need piirid on veel keerulisemad, kui on suutnud luua Rooma õigus ja kogu sellest tuletatud europotsentristlik jurisdidents. Nimelt on need piirid eluviisist johtuvalt liikuvad, ning liikuvad kogu ni ajas ja ruumis. Muidugi, mingil määral on ajas ja ruumis liikuvad ka Euroopa riikide piirid, ehkki lepinguis sätestatakse need igavesena. Ent rändrahvaste piirid on juba sätestatudki liikuvana, need muutusid olenevalt aastaajast ja ilmast. Piirid olid poliitilised — nagu eurooplastelgi —, aga piirid olid ka ökoloogilised, ja seda printsiipi euroopa kultuur kuni viimase ajani ei tundnud. (Alles nüüd on hakatud rajama kindlate piiridega looduskaitsealasid ja rahvusparke.) Ühe rahva eri hõimude ja perede parokarjade rännuteed ei lõikunud rahu ajal ialgi, hõimujuhist tsuktš teadis, kuhu ta tohib minna ja kuhu mitte, et ei toimuks kokkupõrget hõimude vahel. (Oli üks kari lahkunud, võis teise pere või hõimu kari mõni aeg hiljem liikuda risti üle lahkunu tee.) Sammal — peamine protoit — kasvab aeglaselt, aastaga vaevalt millimeetritri. Kasutatud karjamaa oli eksterritoriaalne nähtus, oli «piiritagune», sinna oli keelatud minna ja sinna ei viinud oma karja keegi enne, kui sammal oli tarvilisel määral taastunud. Kolhoseeritud Tšukotkal on selle reegli vastu rängalt eksitud ning tagajärjeks on lagastatud tundra. Sama sugused õiguslikud piirid kehtisid merel ja teistelgi veekogudel, igal hõimul oli oma kindel akvatoorium. Aga meie jutt Dežnjovist jäi pooleli.

Venemaa magas maha suure maadeavastamise ajastu, ent hakkas endale tagantjärele produtseerima maadeavastajaid. Nii leiti hiljem, et umbes kaheksakümend aastat enne Vitus Beringit on Euraasiat ja Ameerikat lahutava väina läbinud Dežnjov. Seda väidet on raske tõestada ja niisama raske kummutada. Selles on šovnistliku bluffi hõngu, tekkisid ju «maadeavastajad» Venemaale samal moel nagu aurumasinat, triikraudade ja jalgratate leiutajad, ja tekkisid just siis, kui neid vajas deržavlik propaganda. Aga kes teab — järsku on sedapuhku tõsi taga? Et väin kandis juba Peeter Esimese teenistuses olnud taanlase Beringi nime, siis ristiti kitsas neem põlisvenelase Dežnjovi järgi.

Nikolai Daurkin oli tšuktš, aga ta oli hüljanud oma rahva, ta oli ristitud ja oskas vene keelt. Daurkin oli tõlgiks mitme põhjaekspeditsiooni juures, ka Joseph Billingsi (1785—1794) ja Karl Mercki (1785—1795) ekspeditsioonide juures, mille materjale ma edaspidi oma loos hulgaliselt kasutan.

Vaat niisugused toponüümid on tšuktšide ja eskimote maal. Ega meile ei meeldiks ju põrmugi, kui mingit punkti Eestimaal nime-
tataks Jaroslaviks või Meinhardiks, mingit osa Liivi- või Eestimaast Kaupoks. Aga kolonialistlik suhtumine on sealkandis nõnda sügavasti juurdunud, et vähesed märkavad sellele üldse tähelepanu pöörata. 1932.—1933. aasta põhjaekspeditsioon kaardistas suurema osa Tšuktši poolsaarest. Oma aruandes Kremlile kirjutas ekspeditsiooni ülem imperialistliku üleolekuga nii: «Tšuktši kohanimed on halvasti mõistetavad, kõrvale harjumatud, neis esineb palju meile võõraid häälikuid, hääldamise poolest on tšuktši keel meile kauge ja on üldse raskesti arusaadav.» Umbvenelane ei tulnud selle pealegi, et võõrast keelt õppida ning hakkas selle asemel hoolega kohanimesid ümber ristima. Katariina II teenistuses värvatud Joseph Billings ja Karl Merck aga koostasid mahukad tšuktši ja eskimo keele ladinatähelised sõnastikud, mida kaks sada aastat hiljem lugesin huviga minagi.

Kaugel asub Uelen küll. Jakarta, Kaplinn ja New York on Tallinnale lähemal. Lähemal kui Tallinn on Uelenile jälle Brasiilia ja Austraalia. Kui liikuda mööda paralleeli, siis on peaaegu ükskõik, kas suundume Ueleni jõudmiseks Tallinnast itta või läände, vaid pisut-pisut on idatee lühem. Kõige otsem oleks sinnakanti lennata üle põhjapooluse, kuid kahjuks niisugust lennuliini pole.

Kaugused kutsuvad. Uelen peibutab. Paljud rännumehed on rekordihimulised, nad peavad maksu mis maksab oma eelmise reisi saavutuse ületama. Ueleni-sõidust pikemat otseteekonda viisavabalt, impeeriumisisest teha on võimatu.

Tšukotka on intrigeeriv paik etniliselt, geograafiliselt, religiooselt, kultuuriliselt ja poliitiliselt.

Minu teekond siia kulges õhus. Tallinnast Moskvasse poolteist, Moskvast Anadõri üheksa, Anadõrist Providenijasse kaks, Providenijast Lavrentijasse pool tundi ning viimane ots juba helikopteril Lavrentijast Ueleni tund ja kakskümmend minutit.

Olen kohal.

Vanal seiklejal on oma vigurid. Esimene jalapuude võõra maaga on veidi rituaalne. Võiks ju esitada mõttes mõne salasoovigi, kuid midagi head, millest momendil puudu oleks, ei meenu. Meeli valdab maade-
avastaja eufooria. Mida tundis Kolumbus

astudes San Salvadori saarele? Mida sa, hing, veel ihata oskad, kui oled jõudnud päris maailma otsa?

Helikopteritiivik keerleb inertsist edasi, astume seltskonnaga mööda purret. Paremalt on sopka, kasarmu ja piirivalvekordon, seljataga limaan. Eespool, üle kingu näen hele-helesinist vett. See peaks olema Põhja-Jäämeri. Ongi.

Ei ühtki puud, pöösastki mitte. Sopkakülgedel kasvab mitut värvi tuhmjas põdrasammal. Tundra. Või arktiline kõrb, nagu kõlab selle igikeltsapealse loodusvöötme teine nimetus.

«Kus on võõrastemaja?» küsin mehelt, kes mulle Ameerikat näitas ja keda ma seetõttu nagu pisut oma tuttavaks võisin pidada.

«Esimene maja vasakut kätt. Võti on Margarita Grigorjevna käes, tema töötab postkontoris,» selgitab mees hüval meele nagu ikka inimene, kes saab head teha ja teadmisi demonstreerida.

Vaatan ühekorruselist, kahe uksega luitunudrohelist lagunevat barakki. On tulnud ööbida hullematetski. «Ja kus on postkontor?»

Panen oma koti võõrastemaja trepimademele ja lähen juhutatud suunas. Näen lahkuva helikopteri varju mööda sopkakülge üles roomamas.

Esimesed muljed. Tegemist on klassikalise tänavküla ühe sirge peatänavaga, mille ääres on maju kahes-kolmes reas ja mis kulgeb helikopteriplatsist helikopteriplatsini. Neid on tõe-poolest kaks — sõjaväel oma ja «Aerofloti» oma. Tänaväärsed majad on ühe-, harva kahekorruselised barakid ning nende tagaõued kumbagi kätt ulatuvad veeni. Tünnid, võib-olla sajad tuhandet umbes kahesajaliitrised plekist bensiini- ja õlitünnid vedelevad igal pool. Neid on hunnikuis, neid on riitades, neist on laotud otsekuu müüre. Tünnides toodi siia kütus roomikautode ja helikopterite tarvis, aga kuna taara ei kuulu kellelegi, siis see jäetigi maha roostetama. Tühjade tünnide tagasivedu ei tasuvat end ära, laevade lastiruumis olevat kohta vaid kasulikule kaubale. «Tohoh, kas metall ka enam midagi ei maksa?» imestan mõni päev hiljem külanõukogu esimehega juttu ajades. Maksab küll, kuid raha läheb asutuselt asutusele, nõnda et inimestel ei teki mitte mingit materiaalselt huvi, neil tuleks teha vaid kasina palga eest lisatööd. Selgub, et mõni hakkaja kooperatiiv võiks siin ajada mitme (kümne) miljonilist äri, tarvitseks prahtida laev ja tünnid ära vedada, peale selle kuluks tagasi-transportijaile külaelanike tänu. «Jääks rämpsu vähemaks, niikuinii kasvab see üle pea,» lisab kohalik kõrgeim tsiviilametimees, kellel tegelikult pole mingit võimu.

Kõnnin edasi. Koortekarjad, tolm ja pori-
loigud. Maa on kohati märg, samas kõrvalt

praguliseks kuivanud. Koerad on talviti rakendite ees, suviti vabapidamisel, nad otsivad endale ise toitu ja öömaja. Ja väga karmidel talvel on koeradki toiduks, olen kohtunud nii venelaste kui aborigeenidega, kes koeraliha eriti heaks kiidavad. Tšuktš jätab ka suure näljaga poro tapmata ja sööb koeri, sest viimased paljunevad usinamalt. Märkan, kuidas tšuktšipõngerjas jälgib huviga paarumisakti.

Tahm on värvunud mustaks prügitatud tee ja barakkide seinad. Tšuktšidele ja eskimotele pealesurutud euroopalik eluviis majades nõuab muudki kütust peale bensiini ja petrooleumi. Selleks on kivisüsi, mida hoitakse lahtiselt. Söekoormad kõrguvad otse ookeani kaldal. Korstnad tossavad, lokaatorid kiirritavad. Rāpasus ja mustus. Barakid on ümbritsetud prügimägedega. Kõik, mida enam ei vajata, visatakse uksest välja. Barakitreppidel istuvad vanaldased hambutud puhvaikades purjus naised, tõmbavad paberosse. Vastutulev tšuktši neiu teretab mind: «Etti!», vastan talle «Ehi», tema naeratab ning nurub mult vene keeles viina ja suitsu. Annan talle paki sigarette, kohe on teisedki jaol. Ruttan edasi. Ookeani kiviklibusel kaldal istub laauajupil vana tšuktš ja jälgib oma võrku. Küsin luba ja istun tema kõrvale. Tutvustan ennast, vana tšuktš ei üllatu. «Talvel käis siin suuskadel kaksteist eestlast, väsisid teel nii ära, et ei suutnud omal jõul enam tagasi minna. Olime nendega püsti hädas, toitsime ja katsime neid, pidime tellima s p e t s h e l i k o p t e r i s a n r e i s i k s. (Sovetismid ristustavad nii tšuktši, vene kui eesti keelt.) Üldse hulgeb siin ülearu palju eestlasi,» lausub vana tšuktš. Ütlen talle, et üks eestlane on kirjutanud raamatu kõigist eestlastest, kes siin enne teda on käinud. «Aa, Jehan Smuul,» teatab tšuktš. «Ei, teistest eestlastest on kirjutanud Lennart Meri.» Ka Lennart Mere nimi on talle tuttav, mees on «Virmaliste väraval» vene keeles lugenud.

«Ja teie kirjutate umbes samamoodi, nagu varem on kirjutatud?» küsib ta. «Ei. Mina kirjutan teistmoodi, sest meil Eestis on praegu sõnavabadus. Mina tahaksin teid kaitsata, mina tahaksin kirjutada tõtt,» olen pisut suureline. «Tõe eest lastakse teid maha,» võtab mees meie jutu kokku ja läheb oma võrku sikutama.

Hooman vaevalt paarikümne meetri kaugusel kaldast purskuvat veejuga, mida olen näinud sadadel pildidel ja paljudes filmides. «Vaal, vaal!» hüütab tšuktš ja lausa lahvatab rõõmust. Iidne kütiinstinkt on mehe täielikult vallanud. Vaatleme, kuidas tume seljaum lõikab vahuseid laineid, korraks tõstab vaal veest välja pea, siis lööb sabaga lupsu ja kaob.

«Tahate tõtt kirjutada? Olgu, ma räägin

teile, aga tingimusel, et te mitte kuskil minu nime ega ametit ei maini,» ütleb mees laaujupile tagasi istudes.

Olen nõus. Võtan tormijaki presenttaskust klade ja pastaka ning hakkas stenografeerima.

«Varsti on kõik Tšukotka asulad inimestest tühjad, täis tondilosse nagu Pripetj ja Tšernobõl. Barakkide varemetest puhuvad läbi sürrealistlikud tuuled, vaid harv veel elus tšuktš või eskimo komberdab prügimäel, otsib, mis süüa kõlbaks. Kui tuleb täielik isemajandamine, nagu Jeltsin üleile Kamtšatkal töötas, kolivad venelased siit ära, sest siin töötab kõik riiklikul dotsatsioonil. Kõik. Kellelgi pole aimu, kui suure summa eest rahvusringkond toodab, kui suure summa eest sisse veab. Olen viimasel paaril aastal püüdnud selle saladuse jälile jõuda ja võin kinnitada: seda ei tea ei esimene sekretär ega täitevkomitee esimees, ei julgeolek ega sõjaväekomandant, ei riigipank ega statistika-valitsus. Seda ei tea mitte keegi, sest niisugust arvu polegi sotsialistlikus majandussüsteemis olemas. Meil on Bilibinos kulla-kaevandus ja aatomielektrijaam ning üks kuld ikka midagi maksab, eks ole hind ka poronahkadel ja morsakihvadel, kalal, mida me püüame, ning hüljestel, morskadel ja vaaladel, mida me kütime, aga sotsialistlik süsteem on kõik need väärtused muutnud näiliseks. Meie asulates on põlisrahva hulgas kohati sajabrotsendiline tööpuudus. Mõnikord on see küll varjatud, aga lohakalt. Tšuktš või eskimo on pandud 40rublasele valvuri- või kütjakohtale, ehkki tal pole midagi valvata ega kütta. Inimesed virelevad kodudes, istuvad päevad läbi majatreppidel. Vedanud on nendel, kes töötavad püügi-, küti- või karjabrigaadides. Ometi püütakse siia veel venelasi meelitada. Aga venelased enam ei tule, ehkki neid peibutatakse kolmekordsete palkadega. Suurel maal võib juba rohkemgi teenida. Ainus, mis siin maksab, on viinatalong, see on konverteerivat valuuta. Raha eest ei tee siin keegi mitte midagi, kõik on kõigele käega lõõnud, kõik liigub vaikselt surma poole. Tšuktš ei ihka võimu, tal puudub eneseteostustahe, ükski tšuktš ei püüagi teise ees silma paista, ei soovigi teistest parem olla. Elu on meile õpetanud kollektivismi. Me tahame olla ühesugused, nagu me mitu tuhat aastat oleme olnud, kuid nüüd me oleme selle läbi mandumas. Me oleme hävinud, kuigi veel elus. Venelased rajasid meie ümber ühiskonna, kus teise inimesega sarnaneda on patt ja kuritegu. Venelased kiskusid meid jarangadest (poronahkadest püstkodadest) välja, me peaksime neisse tagasi minema, aga me ei oska enam ka jarangades elada. Me oleme kaotanud kõik, me oleme unustanud oma põlise eluviisi. Usku-

matu, aga paljud tšuktšid ei oska enam püssi lasta, ei oska enam porosid kasvatada, ei oska kalu püüda ega mereloomi küttida. Me elame nüüd asulates, aga siin me ilma venelasteta hakkama ei saa. Ja kui venelased lahkuvad, mis isemajandamisele üle minnes paratamatult juhtub, siis me hakkume. Barakid varisevad kokku, kaob elekter, kaob toitlustamine, elu sureb välja. Võib-olla oleme ise selles süüdi ja hukk on meile karistus, et me esivanematele selja pöörasime, iidse eluviisi hülgasime. Aga meid sunniti. Sunniti väevõimuga. Võib-olla tulevad ameeriklased teiselt kaldalt meile appi, aga vaevalt. Omal ajal ajasid venelased jänkid siit ära, miks peaksid nad nüüd tagasi tulema? Aga kes teab, järsku tulevadki, teevad siia ka reservaadid, need päästaksid meid. Ja-ja, kuulsite õigesti, needsamad reservaadid, mis on USAs ja Kanadas aidanud elus püsida tuhandetel indiaanlastel ja säilitanud kümneid indiaanikultuure, needsamad reservaadid, mida nõukogude ajakirjandus on kogu aeg

sõimanud vangilaagreiks. Neid oleks meile tarvis, sest . . .»

Tšuktši monoloog katkestab piirivalveohvitser, kes pöördub minu poole:

«Kas see on teie oma?» näitab ta mulle spordikotti, mille ehnist olin jätnud võõraste-maja trepile. «Kas teie tulite helikopteriga?»

Jaatan kaks korda.

«Miks te pole tulnud oma dokumente näitama?» uurib major.

Mu komandeerimistunnistusest, passist ja piiritsooniloast enam huvitab sõjaväekomandandi asetäitjat põlisrahva ja sissesõitnute alal mu poliitiline meelsus. «Vaadake, Baltikumist on siia tulnud rahvarinnete emissare, kes ässitavad tšuktše ja eskimoid,» seletab umbes kolmekümneviiene murest murtud mees.

Annan talle ausõna, et ma rahvarindesse ei kuulu. Jätan lisamata, et tegelikult pole mul rahvarinde vastu mitte midagi, aga mu sümpaatiat kuulub radikaalsematele liikumistele. Tema jälle ei suuda endale rahvarindest midagi hullemat ette kujutada.

DIXI

ANATOLI VERŠIK Tartu Ülikoolist

Seda, et Tartu Ülikool on üks vanemaid Euroopas ja et oma ajaloo kõige erinevamatel perioodidel on ta püüdnud säilitada euroopaliku ülikooli traditsioone, teavad kõik. Kuid võib-olla teavad selle ülikooli veel üht omadust vaid vähesed. Ma pean silmas ülikooli üllast osa nende inimeste toetamisel ja neile õppimise või töötamise võimaluse andmist, kes mingil põhjusel ei leidnud endale kohta Moskva, Leningradi või teiste Venemaa või Väike-Venemaa linnade ülikoolides, kuigi nad oleksid seda väärt olnud.

Nõukogude Liidus viimase kuuekümne aasta kestel toiminud kord nägi ette, et kõige prestiižikamates ülikoolides ja instituutides ning Teaduste Akadeemias võisid töötada ja õppida ainult inimesed, kellel oli «puhas» ankeet, mida uurides ei valvas parteiline ega kaadrialane kontroll poleks kuskilgi takerdunud. Kõige sagedasemaks takistuseks oli kirje «juut» lahtris «rahvus». Sealjuures ei kaalunud kaadrialaseid kaalutlusi üles ei an-

ne, töö huvid ega ülikooli või instituudi enda kasu. Muuseas, sellekohased salajased ja võib-olla senini äramuutmata instruksioonid tuleb teha avalikuks. Sellise poliitika tagajärjel kaotasid lõpuks kõige rohkem need ülikoolid ise: ajanud oma seinte vahelt välja, hüljanud kõik vähegi olulise, keskmisest normist erineva, muutsid süsteem ja selle teenrid niisuguse ülikooli nagu Leningradi oma või siis vähemalt mõned selle teaduskonnad täiesti provintslikuks, kuigi kuulsusrikka minevikuga ülikooliks. On selge, et suur hulk hüljatuid, kellelt oli võetud võimalus õppida või töötada, oli sunnitud otsima endale kohta teistes linnades või teistel maadel. Tartu Ülikool oli üks selliseid pelgupaiku ja nii aitas ta säilitada vene teaduse fondi.

Ma ei suudaks üles lugeda kõiki nimesid, mis sisuliselt kuuluvad juba nii eesti kui ka vene teadusesse ning on saanud tuntuks tänu Tartu Ülikoolile. Piisab, kui nimetada J. Lotmani koolkonda, majandusteadlasi (M. Bronštein jt), filosoofe, kuulsaid Tartu Ülikooli semiootikakogumikke ja paljut muud. Kuid ma tean väga hästi, kui mitmed kümned ja sajad neid ja noormehed, kelle

ankeet ei olnud sobiv — kas vedasid alt sugulased või dissidentlik minevik, kõige sagedamini aga ei olnud rahvus õige — leidsid võimaluse õppida Tartu Ülikoolis. Tulevane ajaloolane peab tingimata pöörama tähelepanu sellele kaugeltki mitte juhuslikule asjaolule: selles avaldub kaudne protest ametliku antisemitismi ja poliitilise diktaadi vastu, selles avaldub arukuse üleolek tšinovnikute hiirelikust mõtlemisest, selles avaldub üllas püüdlus sõltumatusele, selles avaldub lõpeks Euroopa ülikoolide humanitaarne ja rahvusest kõrgemalseisev traditsioon. On küllaltki tõenäoline, et neid materjale lugedes ja fakte analüüsid suudaksime me õigesti hinnata seda, kus tegelikult peeti traditsioonidest kinni ja valmistati ette vene või, nagu seda silmakirjalikult nimetatakse, «venekeelset» kaadrit lingvistika, kirjandusteaduse, semiootika, majandusteaduse, filosoofia, füüsika ja teiste teaduste alal ning millistes ülikoolides ja instituutides kaotati teadusliku uurimise suundi, aeti minema teadlasi, ei võetud vastu andekaid üliõpilasi ja kõigi nende asemel edutati või võeti kesk-

pärasusi, peaaasjalikult aga järgiti partei suuniseid rahvuse ja kaadri küsimuses. Eriti oluline on sellest kõigest avalikult rääkida just praegu.

Ma arvan, et paljud neist, kes minevikus kasutasid Eesti ainsa ülikooli poolt pakutud võimalusi, sooviksid sellest kõigest rääkida üksikasjalikumalt ja seega avaldaksid oma austust ülikooli vastu.

Ja ometigi on tõelised teaduslikud kontaktid Eesti ja Venemaa teadlaste vahel väga nõrgad; Eesti ja eesti kultuuri tundmaõppimine Venemaal on oma tasemelt nullilähedane. Sellel on mitu põhjust, kuid kaugeltki mitte viimasel kohal pole selles minu arvates teaduse erinev seisund, erinev lähenemisviis teadusele. Tõeline teadus ei tunne rahvuslikke, riiklikke, parteilisi ja ideoloogilisi vaheseinu. See on saanud selgeks paljudele alles nüüd, kuid leidub neid, kes on seda alati teadnud.

Anatoli Versik on Leningradi Riikliku Ülikooli professor, füüsika-matemaatikadoktor.

PSÜHHOLOOGI PILK

ALO JÜRILOO
VAINO VAHING
Psühhoanalüüsi loeng
Sigmund Freudi psühhoanalüüsi õpetus VI

Maailmasõda

Poliitika vastu polnud Freud kunagi erilist huvi tundnud. Ta küll jälgis poliitikasündmusi, kuid ei süvenenud neisse senikaua, kuni tal ei tekkinud seoseid oma teooriaga. 1914. aastal aga äkki nii juhtuski.

Ertshertsog Franz Ferdinandi tapmine 28. juunil Sarajevos oli ootamatult avanud julmade ja hävitavate kirgede laeka keset rahulikkude ja mugavat Euroopat. Sõjahüsteeria ning rahvuslik patriotism paisus laavinina ning rahvas oli esimeste võitude järel oma valitsejaid vaimustuses. Pool esimest sõjaaastat oli ka Freud asjade käigust tublisti innustunud ning teatas Abrahamile, et esimest korda 30 aasta jooksul tunneb ta end austerlasena. Ent esialgne entusiasms asendus õudustäratavate rindeteadete saabumisel skeptitsismi ja masendusega. Peale kõige muu

oli ju rindel ka kaks Freudi poega. Freud muutus rahutuks ja kergesti ärrituvaks, tegi päevas rohkesti kõnevääratusi ega töötanud enam endise jõuga. Ilmumise lõpetas «*Jahrbuch*», üsna harvadeks jäid Viini Seltsi kogunemised. 1915. aasta alguseks oli Freudile jäänud vaid 2—3 patsienti, kõik Ungari aristokraadid.

Ilmselt Fliebi perioodide-teooria mõjul oli Freud endale seadnud mitmeid tähtaegu, mil ta oma surma saabumist ootama hakkas. 1915. aasta veebruaris oli üks neist ja see kannustas teda teoks tegema üht suurejoonelist plaani — kirjutada raamat metapsühholoogiast. Raamat pidi koosnema 12 artiklist ning märtsis alustas ta neist esimest. Kolme nädalaga valmisid «Tungid ja nende muutlikkus» («*Triebe und Triebchicksale*») ja «Väljatõrjumine» («*Die Verdrängung*»), kahe nädalaga «Mitteteadvus» («*Das Unbewußte*»). Veel 11 päeva kulus artiklile unenäoteoorias ja kirjutisele «Lein ja melanhoolia» («*Trauer und Melancholie*»). Võib koguni öelda, et sõja algus oli Freudi loomeindu tublisti tõstnud — 1915

oli kindlasti üks õudsemaid, kuid produktiivsemaid aastaid tema elus. Tõsi, 7 viimast esseed jäid trükkimata ja säilinud pole ka käsikirju. Ilmselt ootasid nad avaldamisjärge sõja lõpuni ja siis rebis Freud nad lihtsalt puruks, sest tal olid tekkinud juba uued mõtted.

1916 oli Freudi elus märksa kurvem aasta. Sõja lõpp ei paistnud ikka veel. Sel aastal esitas eelmise aasta Nobeli preemia laureaat Bárány — keda Freud kui «liiga hullumeelset» varem enda õpilaseks võtta ei tahtnud — Freudi Nobeli preemia kandidaadiks, kuid ta ei läinud läbi. Ka patsiente ei tulnud enam ja sissetulekud lõppesid. Sel aastal pani Freud kirja suurema osa oma psühoanalüüsi loengutest, mida ta ülikoolis oli lugenud. Raamatuna osutusid need hiljem ülimalt populaarseks ning tõlgiti muuhulgas ka heebrea ja hiina keelde. Tänapäevalgi on Freudi loengud ilmselt sobivaim raamat esimeseks tutvuseks psühoanalüüsiga, neis ilmneb hästi Freudi suurepärase stiili ja oskus keerulisi asju lihtsalt ära seletada.

1917 ja 1918 olid veelgi kõledamad ja ebaproduktiivsemad aastad. Sõja lõpu suhtes muutus Freud üha pessimistlikumaks. Majanduslik olukord läks kiiresti allmäge ja elu Viinis muutus lausa väljakannatamatuks. Puudus oli toidust ja küttest, talvel ei saanud kirjutada, sest kabineti jaoks ei jätkunud puid. Ka sigarid kippusid lõppema. Kuigi patsientide arv kasvas, ei jätkunud sissetulekutest üha kallinevate kaupade ostmiseks. Vanaduspäevadeks kõrvalepandud raha väärus langes peadpööritava kiirusega.

Viimaks jõudis sõja lõpp siiski kätte ja pojad naasid elusatena, kuid esimesed sõja-järgsed aastad olid eelmistest veelgi karmimad. Lahja kõõgiljasus ei täitnud kõhtu ning patsiente võttis Freud vastu mantlis ja kinnastes. Vahevahel rõõmustasid sõbrad Freude toidupakkidega, kord aga kirjutas ta ise ühe artikli kotitäie kartulite eest, mille toimetaja talle seljas kõju tassis. Säästetud muutusid olematuks ning ainus võimalus end vee peal hoida oli teenida valuutat Inglismaalt või Ameerikast tulnud patsientide analüüsimisega. Ka Ferenczilt ei olnud pikka aega teateid — Ungaris toimus üksteise järel kaks võimuvahetust ning Budapestis investeeritud raha kirjastuse ülalpidamiseks läks peaaegu tervenisti kaduma. 1920 suri Freudi tütar Sophie ning veidi hiljem kirjutas Freud ühes oma kõige pessimistlikumas kirjutises «Teispool naudinguprintsiipi» (*Jenseits des Lustprinzips*) juba surmatungidest ja sellest, et kogu meie elu sihiks on surm.

Ent oli ka rõõmustavat. 1919 õnnestus luua iseseisev psühoanalüütiline kirjastus,

samal aastal sai Freud täisprofessori tiitli, 1920 avati Berliinis esimene analüütiline polikliinik ning Haagis peeti edukalt VI kongress. Sel kongressil said esmakordselt kokku teadlased üksteise vastu sõdinud maa-delt ja arutasid sõbralikult oma asju. Tasapisi hakkas paranema ka Freudide majanduslik olukord — Freud avas koguni valuutaarve ühes Hollandi pangas ning toetas Lou-Andreas Salomé'd regulaarselt dollaritega.

Lihtsameelsed massid

1921 ilmus artikkel massi- ehk grupipsühholoogiast. Freud oli põhjalikult uurinud Le Bon'i ja McDougalli aasta varem ilmunud massiteadvuse-raamatuid. Le Bon võrdles üksikisiku seisundit grupis hüpnootilise seisundiga. Selle ja paljude teiste tema seisu-kohtadega oli Freud täiesti nõus ning ta esitas endale kolm küsimust: mis on grupp, kuidas saavutab ta nii olulise mõjujõu üksikisiku vaimuelule, mis on sellest tulevane üksikisiku vaimuelu muutuse olemus?

Sarnaselt Le Bon'ile ja McDougallile leidis Freud, et mass/grupp on ülimalt emotsionaalne ja vägivaldne, silmakirjalik ja vastutustundetud, püsimatu ja ebajärjekindel, kergesti mõjutatav ja järelemõtlematu, kergeusklik ja ebaloogiline. Seetõttu käitubki mass võõrastes olukordades üleannetu lapse või kasvatamatu metslase kombel, s.o hullemini kui tema liikmed üksikult võetuna. Ka inimgrupi intellektuaalne potentsiaal on alati tublisti allpool üksikisiku oma. Mass austab jõudu, kuid väga vähesel määral viisakust. Ta tahab, et teda valitsetaks ning alla surutaks, et tal oleks põhjust oma valitsejat karta. Oma põhiolemuselt on mass täiesti konservatiivne, tulvil piiratud austust traditsioonide ja sügavat vastumeelsust uuenduste vastu. Massid nõuavad illusioone ning ei oska ilma nendeta olla. Vale kõlbab neile niisama hästi kui tõde ja grupil on raske neid teineteisest eristada. Siin on muidugi ilmne sarnasus neurooside psühholoogiaga: neurootiku elu ei määra objektiivne reaalsus, vaid tema enda psüühiline reaalsus.

Freud vaatles lähemalt kaht formaalset gruppi — usklikke ja sõjaväge. Ta leidis, et mõlemal grupil on vähemalt üks oluline sarnasus — juhi illusioon. Katoliku kirikul on selleks Jeesus Kristus, armeel aga ülemjuhataja. Kumbki grupp ei suudaks ilma juhita püsida — juht tähendab oma alamate jaoks isa, kes neid kui lapsi armastab, seetõttu on grupiliikmed üksteisele vennad. Sõjavägi erineb usklikest ehk küll ainult selle poolest, et koosneb paljudest allüksustest, mille komandörid on kõik oma alluvate jaoks isa rollis.

Niisiis on nende gruppide liikmed seotud kahe-suunaliste libidinoossete sidemetega: ühelt poolt juhiga ja teiselt poolt grupiliikmetega. Heaks näiteks sellest, et grupi olemus seisneb just libidinoossetes sidemetes selle liikmete vahel, on paanika lahinguväljal. Paanika tekib siis, kui grupp laguneb. Juhi käske enam ei kuulata, igaüks tegutseb oma pead, teistega arvestamata. Vallandub kohutav ja kõikihaarav ärevus. Paanikat provotseerib kas erakordselt suur oht või emotsionaalsete sidemete ehk libidinoossete hüvangute katkemine (sel puhul on analoogia neurootilise ärevuse tekkega).

Huvitav on ka gruppideks ühinemise protsess, kus tekib alati ülemvõimu ning vaenulike impulsside küsimus, mida hiljem enam või vähem edukalt maha surutakse. Naaber ei salli naabrit, inglased šotlasi, valged musti jne. See on ambivalents, mille põhjuseks on lähedaste suhete tõttu sageli tekkivad huvid kokkupõrked. Antipaatiat ja vastumeelsusena, mida inimesed võõraste suhtes tunnevad, tuleb esile meie enese-armastus ehk nartsissism.

Kuid see vastumeelsus kaob kohe, kui samad inimesed kogunevad ühisesse gruppi. Taolise tolerantsuse ja nartsissistlike hoiakute tagasitõmbumise võib põhjustada vaid üks faktor — libidinoosne suhe teiste inimestega. Võib öelda, et nii kogu inimkonna kui üksikisiku arengus on armastus selleks tsiviliseerivaks mõjuriks, mis toob kaasa muutuse isekuselt altruismile.

Psühhoanalüütiline kogemus on näidanud, et identifitseerimine on esimese emotsionaalse sideme vorm objektiga — näiteks tahab väike poiss saada samasuguseks kui isa. Identifikatsioon võib kujuneda ka ükskõik millises inimeses endasarnaste joonte avastamisel (kui ta just seksuaaltungi objektiks pole). Niisiis hakkame aimama, et grupiliikmeid ühendav side on oma olemuselt identifitseerimise tüüpi, põhinedes oluliselt emotsionaalsel omadusel — grupiliikmete suhtel oma juhisse.

Armumise puhul voolab suur osa meie nartsissistlikust libiidost ära objektile, äärmuslikel juhtudel ühendab *ego* end objektile täielikult, jumaldab seda. Taoline olukord kujuneb eriti kergesti õnnetu ja vastamata armastuse puhul, sest saadud seksuaalne rahuldus vähendab alati seksuaalset ülistamist ja üleväärtustamist. *Ego* täielikul pühendamisel objektile lakkavad *ego*-ideaali funktsioonid olemast, kõik, mis objekt teeb või ütleb, on õige ja väljaspool kahtlust. Tema nimel ollakse kõigeiks valmis ning pimedad armastuse juures südametunustus vaikib. Näeme, et objekt on asunud *ego*-ideaali kohale.

Nüüd võime anda gruppide libidinoosse moodustumise valemi. Grupp, millel on juht ja mis on oma organisatsiooni kaudu sekundaarselt saavutanud indiviidi omadused, koosneb inimestest, kes on valinud ühe ja sama objekti enda *ego*-ideaali asemele ning kes on oma *egodes* end üksteisega identifitseerinud. See tähendab, et sõdur võtab oma ülemust — armeejuhatajat — ideaalina, samas identifitseerib end teiste sõduritega ning tuletab sellest ühendusest kohustuse üksteist abistada ja leiba jagada. Kuid sõdur muutuks naeruväärseks, kui ta püüaks end identifitseerida kindraliga.

Kristlaste puhul on asi veidi teisiti. Iga kristlane armastab Jeesust oma ideaalina ning tunneb end teiste kristlastega ühendatuna identifitseerimise teel. Kuid usk nõuab temalt veelgi enam — identifitseerimist ka Jeesusega ja teiste kristlaste armastamist, nii nagu Jeesus neid armastab. Sellisel edasiarendatud libiido jaotamisel grupiliikmete vahel põhinebki ilmselt kristlaste väide oma kõrge eetilise tasemest.

Väga tugevad seksuaalsed tendentsid lõhuvad gruppe. Suurtes formaalsetes gruppides nagu usklikud ja sõjavägi ei ole koht naisele kui seksuaalobjektile. Naisesse armumine võib lõhkuda grupside meid rasside, rahvuste ja sotsiaalsete klasside vahel, olla seega oluliseks faktoriks tsivilisatsiooni arengus. Analoogiline desintegreeriv toime gruppidele on ka neuroosidel. Neuroosid taanduvad olukordades, kus on olemas võimas motiiv gruppide moodustamiseks. Usklike jaoks on seega nende usk tugevaks kaitseks neurooside ohu eest.

Metapsühholoogia

Metapsühholoogia mõistet oli Freud ühes kirjas Flieble defineerinud juba 1896. aastal. Ta pidas silmas inimese meelt kolmest aspektist — dünaamilisest, ökonoomilisest ja topograafilisest — analüüsivat psühholoogiat. «Dünaamiline» tähendab siin seisukohta, mille järgi kõik psüühilised ilmingud on kujunenud psüühiliste konfliktide ja inimmeels toimivate tungide koostõu tulemusena. «Ökonoomiline» tähendab hüpoteesi vaimuelus sisalduvast psüühilisest energiast, mille hulk võib väheneda, suurendada või jääda muutumatuks. «Topograafiline» tähendab kontseptsiooni psüühika jagamisest alus- ja teemideks, millest igaühel on oma kindlad omadused ning seosed teiste süsteemidega.

Vahel on viimast, kolmandat aspekti nimetatud ka struktuuralseks, st kolme psüühilise struktuuri — *id*'i (*das Es*; «miski»), *ego* (*das Ich*; «mina») ja *superego* (*das Über-Ich*; «ülmina») eristamist, kuid sama-

hästi võib seda mõistet kasutada «topograafilise» sünonüümuna. Ainult üht ei tohi unustada: inimese peas ei ole kindlaid ajupiirkondi ega struktuure, kus need süsteemid paiknevad, ja kuigi Freudi järgi võime me psüühikat vaadelda tundmatu ning mitte-teadliku *id*ina, mille pinnal lebab tajusüsteemi tuumast arenenud *ego*, millest omakorda on diferentseerunud *superego*, tuleb neid struktuure mõista pigem tervikliku meele kolme hüpoteetilise, omavahel läbi-põimunud komponendi kui mehhaaniliselt üksteise peal asuvate vaimsete kihtidena. Ei ole ju ka nn alateadvus «teadvuse all asuv», vaid hoopis teadvusele kättesaamatu vaimuelu osa, st mitteteadvus *in sensu stricto*, kuigi «mitteteadvuse» termin eesti keeles hästi ei kõla ning oleme seda kasutanud vaid parema leidmiseni. Mitteteadlikkus on vaimne kvaliteet, mis ei hõlma mitte üksnes enamuse *id*ist, vaid ka suure osa *egost* ja *superegost*.

Süsteem *id-ego-superego* oli õigupoolest kolmas ja viimane Freudi metapsühholoogiline teooria. Esimese võttis ta kokku skeemil, mille II loengus tõime. Teine oli süsteemide mitteteadvus-eelteadvus-teadvus (*Unbewußtsein-Vorbewußtsein-Bewußtsein*) eristamine. Ka oma tungide-teooria tegi Freud ümber: seksuaal- ja enesesäilitus- ehk *ego*-tungide asemele astusid elu- ja surmatungid, *Eros* ja *Thanatos*. Erinevalt aga näiteks Jungi teooriast jäi Freudi tungide-kontseptsioon alati dualistlikuks.

1923 avaldas Freud artikli «*Ego ja id*» («*Das Ich und das Es*»; «Mina ja miski»). Kuigi asjahuviline seda peagi ka eesti keeles lugeda saab, tahame Freudi psüühilise aparadi teoorial selle keskse tähenduse tõttu psüühhoanalüüsis siin lähemalt peatuda.

Id, ego ja superego

Maailma sündides on inimesel vaid üksainus psüühiline süsteem — *id*. *Id* on psüühilise energia allikas ja tungide päriskodu. *Id* on arhailine psüühiline maailm, millel inimese isiksus rajaneb. Ta on impulsiivne ja irratsionaalne, enesekeskne ja kõikvõimas. *Id*il puudub organiseeritus, nagu see on *egol* või *superegol*, tema energia on liikuv, iga hetk valmis vallanduma või ümber paigutama. *Id* ei puutu otseselt kokku välismaailmaga ja ei muutu ajas, sest teda ei mõjuta elukogemused. *Id* ei allu loogikale ega eetika- või moraalinormidele, tema eesmärgiks on üksnes tungide ja vajaduste rahuldamine. Siiski ei ole *id* täiesti muutumatu — elu jõuksul sugeneb temasse uusi jooni tõrje tulemusel.

Idi funktsiooniks on kanda hoolt erutuse või pinge lahendamise eest, olgu see pinge

siis pärit välistest või sisemistest allikatest. See *idi* funktsioon teenib igipõlist printsiipi, mida Freud nimetas naudinguprintsiibiks. Naudinguprintsiibi eesmärgiks on vabastada inimene pingest, ja kui see võimatuks osutub, siis vähemalt alandada pinget ning hoida seda konstantsena. Pingeseisundit kogeb inimene ebamugavus- või norutundena, pinge lahendamist aga naudingut ehk rahuldusena. Naudinguprintsiibi (*Lustprinzip*) ehk nirvaanaprintsiibi (*Nirwanaprinzip*) — vastab umbkaudu Cannoni homöostaasi mõistetele) eesmärgiks tuleb niisiis pöida norutundest hoidumist ja naudingut otsimist.

Oma varases arenguastmes on *id* lihtsalt, refleksiaparaat, mis maandab mootorsete närvide kaudu sensorsetelt närvidele saabunud erutuse, olgu selle allikaks välised (nt valgus pupillirefleks) puhul) või sisemised impulsid (nt täitunud põis pöierefleks korral).

Keerulisemaks läheb asi aga juba näiteks nälgatunde puhul, sest ainuüksi mao kramplikest kokkutõmmetest imiku nälgatunde ei möödu, nälgaga võib kustutada vaid piima imemine. Ükskõik kui kiiresti aga ema lapse nälgaksale ka ei reageeriks, kogeb imik paratamatult frustratsiooni ja ebamugavust.

Frustratsioonid toovad *idis* kaasa vaimsete jõudude arengu, mida nimetatakse primaarseteks protsessideks. Need on seotud taju ja mälu ning antud näite korral alandavad nad mõnevõrra imiku nälgapinget söömistoimingu meenutamiseks. Nii nagu *id* ei tee vahet mõistetel «siin» ja «seal», «nüüd» ja «enne», «esimene» ja «viimane», ei erista ta ka subjektiivset mälu kujutist objektiivset tajuelamusest, tema jaoks on söömise meenutamine sama hea kui söömine ise. Tüüpiliseks primaarsete protsesside näiteks on unenäod — unes näeme me seda, mida tahame näha. Nii näeb nälgane rändur unes priiskavat söömingut ja läbikukkunud tudeng eksami hiilgavat sooritamist. Unenäod nagu ka unelmad ja hallutsinatsioonid esindavad soovmõtlemist (*Wunsch Erfüllung*). Ehk, täpsemini, *id* ei mõtle. Ta ainult soovib või tegutseda.

Primaarprotsessilist mõtlemist näeme ilmekalt ka tõsiste vaimuhaiguste puhul (nt skisofreenia), kuid iseenesest selline mõtlemine patoloogiline ei ole. Asi on selles, et vaimuhaiguste korral taandub sekundaarprotsessiline mõtlemine, paljastades selgesti primaarprotsessilise aluskihi. Skisofreeniku mõtlemises ilmnev nihutus, tihendamine ja sümbolisisatsioon on meile juba unenägude tõlgendamisest tuttavad.

Primaarsed protsessid, impulsiivne mootorne aktiivsus ja unelmad ei suuda aga

adekvaatselt tagada inimolevuse säilimist ning paljunemist. Selleks et edukalt suhelda välismaailmaga, arenevad sekundaarsed protsessid, mis on seotud järgmise topograafilise süsteemi — *egoga*.

Ego hakkab arenema juba 6.—8. elukuul ja kujuneb põhiliselt välja 2.—3. eluaastal. Varem või hiljem jõuab ju väikelapse arengus kätte hetk, mil ta ei toimi enam impulsiivselt ega silmapilkselt, vaid ilmutab kõige selgemat *ego*-omast aktiivsust — ta kõhkleb. Seejärel hakkab ta ka mõtlema. Suurt tähendust *ego* kujunemises omab lapse enese kehatunnetus ja selle eristamine välismaailmast. Kõigepealt on *ego* keha *ego*.

Normaalsel inimesel on *ego* isiksuse täidesaateva pool, mis kontrollib ja valitseb *idi* ning *superegot*, peab ühendust välismaailmaga isiksuse vajadusi arvestades. *Ego* tegutseb realiteediprintsiibi (*Realitätsprinzip*) alusel, mis tähendab võimalust lükata pinge lahendumine edasi seni, kuni rahulduseks vajalik objekt või seisund on leitud või moodustatud. Nii näiteks õpib laps peagi, et mitte kõik, mida saab suhu panna, pole söödav ning et *ego* peab olema võimeline reaalsusega arvestama, ebamugavust või pinget kannatama kuni sobiva lahenduse leidmiseni.

Realiteediprintsiipi viivad täide sekundaarsed protsessid, mis tegelevad probleemide lahendamise ehk lihtsamalt, mõtlemisega. Sekundaarsed protsessid on võimelised eristama objekti kujutist objektist endast ning nende areng toob kaasa taju, mälu, mõtlemise ning tegutsemise täiustumise ja viimistlemise. Niisiis võib *egot* nimetada psühholoogiliste protsesside kompleksseks organisatsiooniks, mis tegutseb *idi* ja välismaailma vahel. Mida tugevamaks kasvab *ego*, seda nõrgemaks jääb *id*. *Ego* on otsekui ratsanik, kes oma hobust — *idi* — ohjes püüab hoida.

Idi ohjeldamiseks kasutab *ego* aga *idilt* endalt laenatud energiat, sest *egol* omaette psüühilist energiat ei ole. Teatud osa sellest laenatud energiast kulutab *ego* erutuse või pinge pärssimiseks ning tagasihoidmiseks. Selle põhjuseks on vajadus anda *egole* aega realistliku tegevusplaani väljatöötamiseks enne tegutsema asumist. Selliseid hõivanguid blokeerivaid jõude nimetatakse vastuhõivanguteks (*Gegenbesetzung*) ja nad moodustavad alusmüüri *ego* kaitsemehhanismidele.

Superego on isiksuse moraalikoodeks, kohtumõistja, mis tegeleb pigem ideaalse kui reaalsega ja püüdleb pigem täiuslikkuse kui reaalsuse või naudingu poole. *Superego* hakkab arenema *egost* 5.—6. eluaastal vanemliku kujutisena — et vanematega hästi

läbi saada, võtab laps omaks nende tõekspidamised heast ja kurjast. *Superego* kujuneb välja 10.—11. eluaastal (Melanie Kleini arvates aga juba 1. eluaasta lõpuks), kuid mida kauem on laps sõltuv oma vanematest, seda soodsam pinnas on tugeva *superego* arenguks.

Superego koosneb kahest alasüsteemist, *ego*-ideaalist ja südametunnistusest. *Ego*-ideaal vastab lapse arusaamadele sellest, mida ta vanemad heaks ning kõlblikuks peavad, südametunnistus aga arusaamadele sellest, mida peetakse ebamoraalseks või halvaks ja mis on «vitsa väärt». *Superego* arengut suunavad vanemad «piitsa ja prääniku meetodil» — karistustega ning hellitustega. Ferenczi nimetas *superego* eelkäijaks «sfinksterimoraali» — potilkäimise õpetust.

Vanemad annavad oma keelust ja käsud lastele edasi peamiselt kõne abil. Selle tulemuseks on, et *superegol* jääb püsima lähedane seos kuulmiselamustega. Ilmselt on siit tulnud ka väljend «südametunnistuse hääl». Unenägudes, eriti aga raskete vaimuhaiguste puhul, mis ei kujuta endast midagi muud kui sügavat regressiooni, võib see *superego* omadus väliste kuulmisaistingutena taas esile tulla. Teame ju hästi, et skisofreenia üks põhikriteeriume on «hääle» kuulmine.

Edaspidise arengu käigus hakkab *superego ego* suhtes käituma kiitva ning karistava süsteemina. Kui sooritatud tegu või isegi ainult mõte teo sooritamisel vastab *superego* eetilistele standarditele, saab *ego* kiita ja vastupidi. Et *superego* juured on sügaval *idis* — Freudi järgi on *superego* oidipaalsete objektisuhete järglaseks — ei tee ka *superego* vahet objektiivse ning subjektiivse vahel. Tema silmis on kavatsus ja tegu üks ja seesama.

Idi energia kanaliseeritakse *egosse* ja *superegosse* identifitseerimise teel. Selle energia hulk on piiratud — kui *ego* saab seda juurde, peab *superego* või *id* või mõlemad midagi loovutama. Tugeva *egoga* inimesel on nõrk *id* ja *superego*.

Ego kaitsemehhanismid

Üks tähtsamatest *ego* ülesannetest on ärevust tekitavate ohtude ning ähvardustega tegelemine. Ohtudest saab *ego* jagu kahel viisil: kas töötab välja realistliku plaani probleemi lahendamiseks või moonutab, võltsib reaalsust, keeldub seda tunnustamast. Viimasesse lahendusviisi kuuluvadki *ego* kaitsemehhanismid. Kaitsemehhanisme on põhjalikult uurinud Anna Freud, tänapäeval on neid kirjeldatud juba kümneid. Peatume põgusalt vaid mõnel kõige olulisel: tõrjel (*Verdrängung*), projektsioonil (*Projektion*), vastandreaktsioonil (*Reak-*

tionsbildung), kinnistumisel (*Fixierung*) ja regressioonil (*Regression*).

Tõrje oli esimene Freudi poolt avastatud kaitsemehhanism ja tema järgi kõigi kaitsemehhanismide prototüüp. Tegemist on *idi*, *ego* või *superego* ärevust tekitavate hõivangute neutraliseerimisega vastuhõivangute abil. Sel viisil surub inimene ebasoovituid mõtteid, soove ja mälestusi mitte-taavusse. Eriti selgesti ilmneb tõrje hüsteeria puhul, kuid on tegev ka täiesti normaalses vaimuelus.

Projektsioon tähendab *idi* või *superego* vaenulike impulsside kandmist välismaailma, mõnele teisele isikule või objektile. Tüüpiline on selline kaitsemehhanism paranoikutele — nt selle asemel et mõelda «Ma vihkan teid», mõtleb inimene «Tema vihkab mind».

Vastandreaktsioon on diametraalselt vastupidine hoiak tõrjutud soovile või mõttele. Heaks näiteks on siin foobiad. Tegelikult tahab inimene just seda, mida ta hirmsasti kardab, ja kardab ta mitte soovitud objekti, vaid seda, et ta seda soovib.

Kinnistumine on inimese püsijäämine teatud arenguastmele, kartus järgmisel astmel teda varitsevate ohtude ja võimalike ebaõnnestumiste ees. Lahkumine äraproovitud vanast ja tavalisest eluviisist toob kaasa lahkumisärevuse. Kui see ärevust osutub ülemääraselt tugevaks, eelistab inimene kinnistuda eelmisele eluviisile ning jätta uus hoopis ära proovimata.

Regressioon on tagasipöördumine varasemasse arenguastmesse. Tugevat ning sügavat regressiooni näeme skisofreenia puhul. Skisofreenik regresseerub ajajärku, mil tema *ego* alles hakkas välja kujunema, ja irdub välisest reaalsusest kas osaliselt või täielikult (autism). Ent regressiooni kohtame ka igapäevaelus täiesti normaalsete inimeste juures — need on katsed «aeg maha võtta». Peame silmas suitsetamist ja napsitamist, ninas urgitsemist ja taldrikute lõhkumist, masturbeerimist ja kinos käimist, autoga kihutamist ja unistamist, hasartmängude mängimist ja närimiskummi närimist jne, jne.

Niisiis on *ego* kaitsemehhanismid irratsionaalseteks viisideks ärevusest jagusaamiseks, nad moonutavad, võltsivad või lükkavad tagasi reaalsust ning pidurdavad psüühilist arengut. Kui kaitse üha tugevneb, halvab ta *ego* paindlikkuse ja kohanemisvõime. Edasisel tugevnemisel annab *ego* järele ja ärevus pääseb paisu tagant valla. «Närvid» ütlevad üles.

Surma hingus

1923 avastas Freud endal kahtlase moodustise suulaes — ilmne ohjeldamatu suitsetamise tagajärg. Ta konsulteeris rinoloog Hajekiga, kes leidis suulae ja ülalõualuu kasvaja ning soovitas kohest operatsiooni. Freud läkski kodus kellelegi ütlemata kliinikusse. Kahjuks ei osutunud Hajek aga kuigi osavaks kirurgiks ning kohaliku tui-mestusega tehtud operatsioon kujunes oodatust raskemaks. Patsient tuli jätta ööseks kliinikusse, tillukesse ruumi koos kääbuskasvu kretiiniga. Ilmselt aga päästis selle palati-kaaslase kiire tegutsemine Freudi elu. Tal tekkis öösel äkki tugev verejooks ning valvekirurg ei suvatsenud voodistki välja tulla. Hommikul demonstreeriti Freudi üliõpilastele ja lubati koju. Nii lõppes esimene 33-st piinavast löikusest.

Eemaldatud kasvaja osutus mikroskoopiliselt uurimisel vähiks, kuid Freudile sellest ei räägitud. Aastaid hiljem sellest lõpuks teada saades paiskas ta Ernest Jones'ile: «Mis õigusega?» Freudi silmis polnud kellelgi õigust talle valetada, ka kõige üllamatel motiividel mitte. Tõsi, hiljem tunnistas ta, et oli juba algusest peale kindel, et tal on vähk.

Samal aprillikuul oli Viinis üks Freudi lapselastest, Heinertle, kellesse Freud ülimalt kiindus. Neid mõlemaid oli äsja opereeritud: poisil mandleid, vanaisal suulaes. Freud pidas poissi kõige intelligentsemaks lapseks, keda ta kunagi näinud oli. Kahjuks suri poiss üsna varsti tuberkuloosi. Sel korral nähti Freudi esimest ja viimast korda pisaraid valamas.

Vahepeal oli Felix Deutsch veennud professor Pichlerit, et too ise Freudi opereerimise käsile võtaks. See oli ilmselt parim valik kõigist võimalikest. Enne vältimatut teist operatsiooni käis Freud veel viimast korda Roomas — et oma lemmikpaiku tütar Annale näidata.

Kaheosalise operatsiooniga eemaldas Pichler suulae ja ülalõualuu parema poole — väga ulatuslik löikus, mis viis ninaõõne ühendusse suuõõnega. Defekti katmiseks valmistati protees, mida Freud ise «monstrumiks» kutsus.

Järgnes 16 aastat piinu, valu ja masendust. Freudi kõne muutus raskesti arusaadavaks, raske oli ka süüa. Pool aastat ei saanud ta vastu võtta ühtegi patsienti.

Ent töö jätkus. Samal aastal müüdi Moskvas 2000 eksemplari Freudi loengute tõlget läbi ühe kuuga.

MEIE INTERVJUU

KÕIK INIMESED HARITAKSE KIRJANIKKUDEKS Vestlus Madis Kõivuga

Lugejad tahavad teada kirjanike elulugusid. Teie oma lähemalt ei tunta.

Aga ma ei ole kirjanik, ei ole tarviski mu elulugu teada.

ENE ja EE 5. köide annavad lühikese ülevaate. Aga millal Te ikkagi kirjutama hakkasite?

Mis mõttes kirjutama?

Kirjandust.

On väga raske ütelda, misasi see kirjandus on, minu puhul eriti. Ma olen kirjutanud täis nii palju pabereid, et ei jõua elu lõpuni läbi vaadata. Mis see kirjandus seal on — kust mina tean.

Sellest võiks alustadagi — mis asi on kirjandus?

Kirjandus on see, mida kirjandusena aktsepteeritakse. Miks ühte või teist kirjandusena aktsepteeritakse, on tagantjärele võimalik seletada, ette mitte.

Millal Te esimest korda panite kirja teksti, mida meie, st lugejad, aktsepteerime ilukirjandusena?

Ma ei tea, võimalik, et selle panna hulgast, mis ma kirjutanud olen, leian mingisuguse osa, kirjutat ümber, rahapuuduses viin kusa-gile avaldada ja siis ehk osutub ta kirjanduseks. Nii et ma tõesti ei tea, missugune osa sellest on kirjandus ja missugune ei ole.

Millal Te hakkasite seda — Teie enda väljendust kasutades — «pahna» kirja panema: kuue-, kahesteistkümne-, kaheksateistkümne-aastaselt?

Koos kirjaoskusega. Kirjandust kui niisugust kirjutasin ainult seitsme-kaheksa-aastase poisikesena, hiljem enam mitte kunagi. Tookord, kui lugesin mõne romaani läbi, tahtsin ise ka kirjutada. Kirjutasin pealkirja, esimese peatüki ja nii edasi. Ajendiks olid «Looduse kuldraamatud», näiteks Stevensoni «Röövitud poiss». Aga oli ka teisi, enam täpselt ei mäleta. Oma «romaanidega» ma lõpule ei jõudnud, ema pidas seesugust kirjutamist ka väga halvaks kombeks.

Kas Te neid ise illustreerisite ka?

Oh ei. Ma joonistasin küll, aga see on juba pikem lugu. Minu vanemad olid nimelt Tõrvase gümnaasiumiõpetajad...

ENE-s on öeldud, et olete sündinud Tartus?

Seda küll, Tartu kliinikus, kust mind kohe

Tõrvasse viidi. Minu ema oli õppinud arstiteadust, hiljem läks ta majandusteaduskonda üle. Aga arstiks õppimise ajal oli ta olnud meditsiiniõde, tal oli kliinikus tuttavaid ja nõnda ta Tartusse mind ilmale tooma sõitis-ki.

1929. aastal, kui ma sündisin, oli ema Tõrvase õpetaja. Alanud majanduskriisi tõttu vallandati ta ametist (lasti lahti kõik õpetajad, kellel ei olnud pedagoogilist kutset). Emal kui majandusteadlasel pedagoogilist kutset ei olnud. Ta õpetas geograafiat ja ajalugu. Isa oli muusikaõpetaja, Tõrvase tuntu- tegelane, juhatas ka orkestreid. Ent mõlemad vallandati korraga. Isal ei olnud mingit tööd, boheemlane oli ta ka, lõpuks ema vend sokutas ta ETKsse praktikandiks. Peatselt hakkas isa Harjumaal Haruteel kauplust pidama.

Ja selles kaupluses oli hiigla palju paberit. Enamuse paberist sihkerdasin mina täis. Mäletan selgelt, et see oli sulfiitpaber — ühelt poolt kare, teiselt poolt libe. Kareda poole peale oli hea kirjutada. Aga tookord ei hakanud ma veel sinna jutte kirjutama, olin liiga väike. Meenub, muudkui aga küsiti: «Kus see paber jälle on jäänud?» — paberit läks kauba pakkimiseks tarvis, aga mina kulutasin kõik ära.

Kuidas Teil kooliajal kirjandi kirjutamine läks?

Kooliaja võib jagada kaheks osaks: kuus algkooliklassi ja hilisemad aastad. Kirjandeidki tuleb vaadata erinevalt. Esimeselt poolt ei mäleta, kas kirjandeid üldse oligi — ja kui oli, siis olid hinded nii väheütlevad, need pole mul isegi meeles. Keskkoolis aga oli minu kõrgeim kirjandihinne «kolm pluss».

Millal Teid esimest korda trükiti?

Esimesena ilmus Hando Runneliga kahasse kirjutatud näidend «Küüni täitmine».

«Loomingu» 1978. aasta aprillinumbris. Aga miks valisite tookord varjunimeks Jaanus Andreus Nooremb?

Niisugusel kirjanikega kirjutamisel on alati see häda, et... Minu jaoks oli see lihtsalt vigur või nali, ma ei mõelnud ilmaski, et seda hakatakse avaldama. Aga kirjanik on niisugune, et tema ei saa jätta paberit, mis ta on täis kirjutanud, trükki viimata. Runnel tahtis ilmingimata avaldada. Mina jälle ei tahtnud kirjanikuna esineda, saigi siis mõeldud üks nimi.

Jälle Te ütlesite, et Runnel on kirjanik, Teie aga ei ole?

Kirjanik on see, kes oma elu kirjanikuna sisse seab. Mina ei ole seadnud, pole kunagi tahtnud seada.

Küsin vahele — Teid kutsuti Kirjanike Liitu. Te ei astunud. Miks?

Tõenäoliselt peamine ajend oli see, et ei viitsinud. Seal oli mingisugune vastik ankeet, elulugu ja hulk muid pabereid; siis pidi kuskile sõitma, midagi tegema — liiga palju asju, mida ma oleksin korraga pidanud tegema. Seda esiteks.

Teiseks ei tahtnud ma astuda. Oleks see liit ametit pidavate inimeste vennaskond... Et inimene, kes seda ametit peab ja sellega leiba teenib, kuuluks sinna automaatselt. Aga seal on mingid tseremooniad — sind kutsutakse, osutatakse au... See on kohutavalt ebameeldiv ja alandav.

Mina olen oma elus kaitsnud ühe väitekirja [füüsiakandidaadi kraad], mul on sellestki juba vastik maitse suus — et ma seda üldse kaitsma läksin.

Teaduses ei saa muidu.

Oleks võibolla saanud ka, aga ma läksin kaasa ja lasksin ennast sisse vedada. Pärast ma mõtlesin, et ma enam ilmaski niisugust asja ei tee.

Aga kas kandidaadikraadita oleksite saanud Füüsikainstituudi juhtivateaduriks?

Vast ei oleks, aga kas ma oleks pidanud juhtivateadur olema? Aga siis ma olin noorem mees, ja kui sa noor oled, ei pane niisuguseid asju tähelegi. Üldse tehakse noore inimesega igasuguseid sigadusi, nii et sa ei saa arugi. Pärast tuleb välja, et oled seda teinud ja teist teinud — kahetse pattu ja...

Aga ikkagi — mis on kirjandus? Meenub üks tsitaat Mati Undi romaanist «Doonori meelespea»: «Ei taha kirjeldada elu.» Tsitaat käib muuhulgas taksosabade kohta. Mis Te sellest arvate? Mingil määral käib see tsitaat ka Teie loominguga kohta.

Seda ei saa niimoodi ütelda. Mina tahan väga kirjeldada elu ja just elu tahangi kirjeldada ja muud ei tahangi teha. Kui on näiteks «Õuna»*-taoline lugu, siis ma ei taha, siis ei ole mõtet. Mõnikord on taksosabagi näiteks niivõrd huvitav, niivõrd isearaline ja kummaline, et muud ma ei tahangi kirjeldada kui seda taksosaba ja kas või elu. Ent taksosaba kirjeldust Teie teostest mulle ei meenu.

«Endspieli» on pikk taksosaba kirjeldus.

«Endspieliga» on nõnda, et lugedes ei saa iga kord aru, missuguse osa olete kirjutanud Teie, missuguse Vaino Vahing.

Seal, kus on sees, et Vaino Vahing teeb seda ja seda — see ei saa ju olla tema kirjutatud.

Kirjutada võib kõikemoodi.

No siis ma ütlen Teile, et see koht on minu kirjutatud, just nimelt taksosabast. Taksosaba oli nii isearalik, kogu tookordse sündmuse nael ja tähendus.

Kahasse kirjutatud raamatute puhul on kriitikul üldse raske määrata, missugune on ühe või teise autori osa.

Meie kriitik ei ole orienteeritud teaduslikele tegevusele. Kui ta oleks, oleks tal lihtne eraldada üht teisest. Stiilianalüüs — isegi analüüsida ei ole vaja, see on teadlasest kriitikul lihtsalt käes. Sest teatud kirjanik ei kasuta kunagi teatud sõnu, teatud käike. Aga meie kriitik on huvitatud kirjanduse taustal uue kirjanduse tegemisest ja seetõttu teaduslik analüüs teda ei huvita, ta ei ole sellega harjunud ega suuda üht autorit teisest eraldada. Meil kriitilist kriitikat peaaegu ei olegi.

Seda on ammu ja korduvalt kurtnud ka näiteks Andres Langemets. Aga räägiks nüüd lähemalt Teie näidenditest. Olen kuulnud, et peale juba ilmunud «Küüni täitmise», «Faehlmanni» (1984, koos Vaino Vahinguga) ja võrukeelse «Põud ja vihm Põlva kihelkonnas nelätõistkümnendama aasta suvil» (1987, koos Aivo Lõhmusega) on Teil lausahtlis õige mitu näidendit. Kaks neist on lavastamisel?

«Kokkusaamist» lavastab Draamateatris Priit Pedajas, «Castrozatt» «Vanemuises» Jüri Lumiste.

Mitu näidendit Te üldse kirjutanud olete? Raske öelda... Kümme.

Lavale on jõudnud «Faehlmann» («Vanemuises» 1982), kaks on jõudmas...

Ega plaanivõtmine veel lavalejõudmist tähenda.

Tõenäoliselt siiski. Aga kas on juttu olnud «Põua...» lavastamisest?

Sellest on nii palju juttu olnud, et ei viitsi enam kuulatagi.

Kust leida näitlejaid, kes võru keelt valdaksid?

Kui teha küsitlus näitlejate hulgas — ma usun küll, et saaks osatäitjad kokku. Mõned näitlejad on ehk võimelised ka keele ära õppima.

Kümme aasta eest oli Tartus Kirjanike Majas Teie maalinäitus. Nüüd on Teie pilte paljudes kodudes. Kuidas Te ise oma maalitehnikat nimetaksite? Naivism see nagu ei oleks?

Need kaks siin seinal on igatahes naivism. Ja mitte sürrealism?

Naivismi ja sürrealismi eraldamine on üldse väga peenikene töö. Kui võtta nii, et sürrealism peab olema tehniliselt väga meisterlik, siis saab. Nende kahe pildi peal on tehnika naivistlik.

*«Akadeemia» 1989, nr 9.

Olete Te kunsti ka õppinud? Kunstikoolis või -ringis?

Ei ole. Minu haridus oli seesama sihkerdamine sulfiitpaberi peal Harutee kaupluses. Näete, ma ei küsi sugugi, kas Te kirjandust olete õppinud.

Kirjandust ei õpitagi. Meie haridus on ju täielikult kirjandusharidus. Kõik inimesed haritakse kirjanikkudeks. Kui kunsti õpetatakse nii palju kui kirjutamist, siis oleksid kõik väljaõpetatud kunstnikud.

Kas on mõni valdkond, kus Te ennast kodus ei tunne?

Tehnika.

Tahate öelda, et triikraua parandamine on Teie jaoks raske?

Triikraud pole veel miski tehnika.

Kust algab tehnika?

Näiteks... magnetofonist. Meenub lugu kesk-koolipäevilt. Käisin üheksandas klassis, üks kui teine poiss kutsus enda juurde, et õpetaksin talle matemaatikat. Kord aitasin üht poissi — Kuke-poissi vist —, ta istus laua taga ja vahits läbi akna välja niisuguse näoga, et mõistsin: ta ei hakka kunagi aru saama. Kui olin ülesande talle ära seletanud, küsis ta: «Kuidas sina võid nii pika rehken-duse ära teada? Et alguses niimoodi ja pärast naamoodi ja... Ei, mina küll ei saa nii pikalt mõelda.» Küsisin, mille peale siis tema mõtleb. «Tüdrukutele,» vastas klassivend.

Kõrvaltoas istus füüsikaõpiku taga üks teine noormees, kes õppis tehnikumis. Võtsin tema õpiku, vaatasin, leidsin sealt lause: «Mis elekter on, seda ei tea keegi, aga seda me ei tahagi teada — meie eesmärk on teda praktiliselt kasutada.» Ja siis ma tundsin, kuidas arusaamatu ja lõpmatu igavus langes mu peale, ja ma tundsin, et see on kõige igavam asi, mis maailmas üldse olemas on.

Ja nüüd Te teate, mis elekter on?

Mitte selles ei ole asi, kas ma tean, mis on elekter. Asi on selles, et niisugune hoiak — ma ei ole huvitatud, mis see on, vaid kuidas seda kasutada — on kõige igavam hoiak. Et too lause ajas mind niisugusesse ontoloogilisse igavusse, peaks viitama sellele, et tehnika on mulle nii võõras kui üks asi võõras olla saab.

Bioloogia ka. Ma ostsin kümne aasta eest ühe raamatu, vaatasin — seal olid mingisugused seletused, mingisugused taimeosad ja juurikad, ja siis ma mõtlesin, et ei saa olla midagi igavam kui niisugune teadus.

Aga Te käite palju looduses. Kui Te näiteks kevadel metsas jalutate, kas Te vaatate siis, et näe, mingi lilleke õitseb, või teate ka, mis lillekese nimi on?

Tavaliselt ei tea.

Viimasel ajal on õige mitu Teie proosateksti

ilmunud «Akadeemias», «Loomingus»,* «Vikerkaares»**. Lõppu lisatud daatumid (1966, 67, 68, 72...) näitavad, et tegemist on kaua sahtlis seisnud lugudega. Kas Te neid varem ka olete toimetustele pakkunud?

«Aiaäärse tänavaga» oli näiteks niisugune lugu. Selle olemasolu teadis Hando Runnel, sest ükskord ma küsisin, kas tal on see luuletus meele. Tema ei mäletanud, aga tema naine mäletas. Ja siis ta küsis, miks sul seda tarvis on, ja ma vastasin, et see laul on mul lapsepõlvest peale tekitanud kohutava igavuse ja ängi. Kirjutasin välja ängi, mis lapsest saati selle lauluga seotud oli. Seda polnud mingit mõtet kuskil avaldada. Äng oli välja kirjutatud.

Aga kui tehti «Akadeemia», siis hakati küsima, et sul on neid vanu pabereid, kas sa ei tooks mõne. Ükspäev tuli Runnel meile ja ütles, et otsib ise mu paberitest. Sirvis pabereid — neid, mis olid masinal tipitud, suurem osa on ju tippimata — ja võttis paar tükki kaasa.

Oleksid need tekstid ilmunud siis, kui nad kirjutati, oleks ehk teisenenud kogu eesti kirjandus...

Ma usun, et nad tollal poleks ilmunud. Mitte sellepärast, et kroonu oleks keelanud — kirjandustundjad oleksid neid nimetanud makulatuuriks.

Nii et kui Runnel poleks tulnud ja neid Teie kapist üles otsinud, oleksid nad edasi seal «pahna» hulgas? Tuleb vist paluda, et Funnel Teie pool veel paar päeva veedaks. Mõned tekstid olen nüüd ise ka andnud, kui «Vikerkaar» küsis. Sest nüüd ma läksin pensionile ja peab natuke raha peale ka mõtlema. Ja kui leidub lolle, kes selle eest raha maksavad, siis las nad maksavad.

Kui ma hakkaksin praegu oma pahnä korraldama, siis ei jõuaks ma elu lõpuni valmis. Sekretärist ei oleks absoluutselt mingit kasu, sest keegi ei oska mu käekirja lugeda. Ega ma ise ka oska. Tihti peale ei taipa, kas saad käekirjast aru või tuleb hoopis meelde, mis sa tookord kirjutasid. Kuigi enamik lugusid on niisugused: võtad välja, vaatad — mitte midagi ei mäleta.

Teid kuulates meenuvad juba Borges või Umberto Eco. Kuidas Te Ecosse suhtute?

«Roosi nime» lugesin suure põnevusega, kuigi autor natuke lihtsustab seda asja, ratsionaliseerib. Aga ikkagi on huvitav raamat.

See meenutab, et Te kirjutate «Õunas»: on kaks tänapäeva põhipahet — kaksikvennad Ratsionalism ja Müstitsism. Kumma poole Te ise kaldute?

*1990, nr 5.

**1990, nr 7.

Oleneb kellaajast. Kella viie ajal õhtul olen ma müstik, aga hommikul kella üheteistkümne ajal ratsionalist.

Eesti kriitika panite Te eespool paika. Aga kuidas Te suhtute eesti kirjandusse? Et küsimus ei oleks liiga üldine, alustagem Kivisildnikust, Sinijärvest ja kompaniist.

Eino, maru kamp, ma ei ütle midagi muud. Lähemat ei oska öelda, nad on ajaliselt minust niivõrd kaugel. Nende enesereklaam kuulub loomingu hulka, seda ei saa loomingu eraldada. Mõnede teiste juures on selgesti eraldatav autori kirjanduslik ja reklaamiv tegevus. Sildniku jt enesereklaami tuleb võtta kui teost ennast. Nad püüavad elada nii, et elu oleks kirjandusteos.

Teie ise ei püüa?

Ma usun küll, et ei.

Küllap käib Teiegi kohta igasuguseid legendes... Aga öelge nüüd, keda Te hetkel eesti tippkirjanikeks peate?

Ma võin ainult öelda, keda ma loen ja keda ma lugeda ei taha. Ma olin sunnitud läbi lugema Jaan Unduski «Kuuma», sest «Vikerkaar» tahtis, et ma seda arvustaksin. Arvustamiseks ei olnud mul aega. Aga see raamat oli pillavalt hästi kirjutatud. Ta oli nii hästi kirjutatud, et ajas pöörutama. See raamat ei olnud seda väärt, et teda nii hästi oleks pidanud kirjutama. Kui kirjandusauhindu jagatakse, siis mina nimetaksin «Kuuma» ilma igasuguse kahtluseta aasta parimaks raamatuks — parim on ta igatahes, kuigi minu jaoks hakkas käima oma headusega vastukarva.

Olen kuulnud Teid kiitmas Heino Kiike.

Heino Kiike ei ole ma viimasel ajal lugenud, sest minule ei meeldinud üldse «Elupadrik», vähemalt «Loomingu»-variant. Jäi mul pooleli. Minule meeldis «Jomm», eriti esimene. Plastilise kirjeldamise oskuse, reaalsuse illusiooni loomise poolest ei tea Kiigele võrdset — vähemalt eesti kirjanduses.

Mati Unt?

Mati Undist olen kunagi kirjutanud isegi arvustuse. Telliti minu käest, aga ei avaldatud. Mati Unt ise küll luges. Teatud seisukohad sellest arvustusest läksid käibe ega ole praegugi kadunud. Seal nimetati — esimesena! — Unti geniaalseks kirjanikuks. Ta on seda tõesti. See oli pärast «Musta mootorratturi» ilmumist.

Ja miks arvustus tagasi lükati?

Ma usun, et minu kohta oli ka mingisugune keelureegel olemas. Arvatavasti sellepärast, et mind pandi ikka veel Alliksaarega kampa, siis kui kõik teised juba laiali jooksid. Mäletan, et pandi kinni «Sigma» selts Tartus — kohe pärast seda, kui mina seal ükskord käisin. «Sigma» oli üliõpilaste teaduslik-filosoofiline ühing.

«Loomingu» toimetaja Kalle Kurg oli

veel öelnud mu retsensiooni kohta, et tema avaldaks küll, aga «nemad» ei lase. Retensioon oli ka teistsugune, «Õunade» stiilis kirjutatud, kuigi palju hiljem. Mis veel Mati Unti puutub — on teatud kirjanikud, kes on niivõld absoluutsed kirjanikud, nagu on olemas absoluutne kuulmine; nad ei mõista asja teistmoodi paberile panna kui kirjanduslikult, kirjandusi oleks neil nagu käes sõna otseses mõttes, nii et kui ta käega kirjutab, siis käsi ise kirjutab, peaga ei olegi tarvis vahepeal töötada. Lause-lauserlt on see kohe kirjandus.

Niisuguseid kirjanikke ei ole Eestis praegu rohkem kui Mati Unt, võibolla nüüd tuleb Undusk ka veel. Ma tean Eestis läbi aegade ainult kaht absoluutset kirjanikku: Oskar Luts ja Mati Unt. Tihti peale see, mida Mati Unt räägib, mulle üldse ei meeldi, on isegi vastumeelne, aga nii pööraselt täielikku kirjanikolemist ma teiste juures ei tea.

Jaan Kross?

Jaan Krossil on paar hiilgavat asja, «Pöördtoolitund» näiteks. Üks novell, «Väike Vipper», «Loomingu» Raamatukogus. Ajaloolised romaanid on liiga stiliseeritud.

Minu jaoks oli võrastavalt edumeelne Michelsoni lugu ja Kõleri oma ka.

Siis ma teisi enam ei lugenud, ei tea nende kohta midagi ütelda. Raske on lugema hakata kah, kiidavad liiga kooris. Ühele heale raamatule tuleb alati kasuks üks korralik mahatgemine.

Mõnikord peletab ka hea rahvusvaheline minek, sest teada ju on, et väikerahvaste isepärasuse barjääril lendab tavaliselt (mitte alati, muidugi) läbi see eksootiliste sulgedega rahvusvaheline hall, mis on etiketiks ja äriks küll väga vajalik, aga omavahel nautimiseks on meil muidugi paremaid hõrgutisi tagavaraks. (Hoidku jumalad Ristikivi ja Runnelit — et R-tähest rääkida — edaspidigi ülemaailmse kuulsuse eest.)

Kunagi Tartu Kirjanike Majas ütlesite, et Teie lemmikraamat on «Tom Sawyer»?

Ei ole päris õige, hoopis «Huckleberry Finn». Aga nad käivad üksteisega nii kokku. Ei saagi päriselt küsida, missugune on lemmikraamat või kes on lemmikirjanik. Seegi on olnud kellaajast ja kuupäevast ja... Võiks küsida, mis raamatut ma oleksin valmis igal hetkel jälle lugema ja mida aeg-ajalt ikka jälle tahan lugeda — niisuguseid raamatuid on väga vähe. Ennekõike ikkagi «Huckleberry Finni seiklused». Mina nähtavasti identifitseerin ennast peaaegu täielikult Huckleberry Finniga. Teine niisugune raamat on Thomas Manni «Võlumägi», kus ma identifitseerin ennast Hans Castorpiga. Huckleberry Finn ja Hans Castorp on minu

jaoks samad inimtüübid, ära-minejad, üks ainult jõe, teine mäele.

On palju raamatuid, mis on lugedes väga tugeva mulje jätnud, mis sind niiõelda lükkavad ja tõmbavad, aga mida sa teist korda enam lugema ei hakka.

Kas luulest ka räägime?

Nii äkki tulevad meelde ainult mõned üksikud luuletused, mida ma väga hea meelega lugenud olen. Kas või Kivisildnik, Sinijärv, mõni Priimäe asi, Kurvits, Merca, Kauksi Ülle (kuigi naistest on parem vait olla), Trubetsky, Varblasel olid mõned luuletused, mis mulle meeldisid. Runnelit lugessin ikka hea meelega, viimased luuletused on tal minu maitse jaoks liiga isamaalised.

Vanadest luuletajatest oleks muidugi parem rääkida, nende luulest oled nagu läbi loputatud, hiljem on näha, mis külge jäi.

Olete ise ka luuletanud?

Võibolla mingisuguseid värsse olen kunagi teinud.

Riimis?

Riimis jah. Oma näidendite seeski. Aga mulle nad ei meeldi.

Mida Te kirjutanud EI ole?

Poeemi!

Aga muusikat?

Ei ole. Kahjuks. Sellest on mul kõige rohkem kahju. Mul ei ole üldse kuulmist. Muusikat kirjutaksin sellegipoolest hea meelega. Aga ei ole olnud muusikariistaga kontakti, ei ole olnud võimalust küllalt kaua klaveri juures olla, muidu oleksin kindlasti kirjutanud.

Aga tehniline külg? Noodikiri?

Et mul pole pretensioone nagu tavaliselt inimestel on, siis pole mul ka tõkkeit. Mul ei ole mingit tõket hakata tegelema asjaga, mida ma üldse ei oska. Mida vähem ma oskan, seda parema meelega ma teen. See, et ma muusikat kirjutada ei oska, ei ole minu jaoks absoluutselt mingi tõke. Kui ma oskaksin, siis arvatavasti võiks tõke tekkida. Kirjapanekuga on nii, et klaveril on ju noodid olemas, ma võin ju kas või klaveri üles joonistada.

Nüüd olete pensionil, ehkki veerand kohaga veel FI teadur. Jätkub ehk aega muusikaga tegelemiseks?

Igasugust jama on nagunii, klaveri jaoks ei ole raha ka. Ja klavereid pole saadagi.

Kas peate ennast *homo ludens*iks või ei?

Mingil määral vist küll. Malet olen vanasti mänginud, kaartegi, jalgpalli sai kõvasti mängitud... Tõsisemalt: olen füüsikuna tegelema väga mitmete probleemidega, aga iga kord, kui probleemikäsitlus on jõudnud nii kaugele, et seda võiks välja arendada, et selle kohta võiks hakata tootma artikleid ja väitekirju, olen mina alati ära tulnud, jätnud selle töö teistele. Siis ei paku probleem enam huvi, muutub mulle tüütavaks. Teised

teevad edasi, mina aga otsin uue probleemi, kus ma ei orienteeru ja kus jälle mängida tuleb.

Kui mäng otsa lõpeb ja tuleb hakata niiõelda kulda kaevama, siis ma tüdinen ära ega saa seda teha — sellest ma järeldan, et ju ma siis mängur olen.

Kui palju on füüsikukutse mõjutanud Teie kirjandusloomingut? Näiteks võiks arutleda teemal «Välja kvantteooria mõju «Ünala»?»

Mingisugune mõju muidugi on. Teoreetiline füüsika ja matemaatika distsiplineerivad mõtlemist. Mõtelda ei saa igat moodi, liperdades ja laperdades. Hoiak, et ei saa teha järeldusi oma soovi järgi, tõsiasju peab kumardama, loogikat jumaldama — niisugune hoiak oli arvatavasti mu loomuses juba enne olemas, sest muidu poleks ma sattunud füüsika juurde, aga füüsika koolitab seda hoiakut.

Kui loogikat jumaldada, siis ei saa kirjutada niimoodi, nagu Te kirjutate.

See on kõik ikka loogika baasil, loogika taustal. Kahekümnenda sajandi filosoofia on loogika filosoofia. See on sündinud matemaatilistest paradoksist. Üheksateistkümnendal sajandil selgusid matemaatikas äkki loogika augud. Seal saigi alguse koolkond, mida praegu tuntakse analüütilise filosoofia nime all.

Olete kirjutanud ka midagi populaarteaduslikku?

Otseses mõttes populaarteaduslikku vist ei ole. Rääkinud olen küll, loenguid pidanud. Tarbeteksti ei mäleta end kirjutanud olevat. Teil ei ole kalduvust maailma teistele ära seletada? Näiteks selgitada vähikutele väljateooriat?

Rumalate inimestega mina rääkida ei mõista. Mitte et ma ei tahaks, aga lihtsalt ei mõista.

Tegelikult rumalaid inimesi ei olegi, iga inimesega tuleb rääkida niimoodi, et ta ei oleks rääkides rumal. Aga kui mina näiteks kukun rääkima väljateooriast, siis enamik inimesi on rumalad, järelikult ma ei taha sellest rääkida, sest rumalatega rääkida ma ei mõista.

Aga päris rumalaid inimesi ma ei olegi näinud, sest ikka on mõned niisugused asjad, milles inimene on nii kohutavalt tark, et juuksekarvad tõusevad püsti.

Ma ei armasta rääkida suure auditoriumi ees, kui on hulgaviisi inimesi koos, siis on nad jällegi rumalad. Aga kui ma võtan nende seast viis või kümme tükki välja, juhuslikult või mingisuguse valikuga, siis muutuvad nad targaks.

Mõnikord ma kadestan füüsikuid — neil on maailmast hoopis teine arusaamine.

See on väga ohtlik. Igasugune eriala on idiotism *a priori*. Võib muidugi rääkida, kui-

das füüsika kaasa aitab, aga seejuures on maha saladud, mis mõttes ta sind idioodistab. Kui füüsik on füüsik *par excellence*, siis on ta ka idioot *par excellence*.

Märkan, et me pole rääkinud poliitikast. «Vikerkaare» ilmumistsükli puhul on see omajagu mõtetu. Aga siiski — mis Te arvate Eesti Vabariigi tulevikust?

See ei kannata trükimusta. Te ei ole mõelnud hakata rahvasaadikuks?

Te ise ka naerate selle küsimuse üle...

Kas Te mõnda organisatsiooni olete kunagi kuulunud? «Ellipsis» näiteks?

«Ellipsis» käisin ainult külalisena, elasin siis Tallinnas. Omal ajal, lapsena kuulusin «Noorhaugaste» hulka, nii neid vist nimetati. Astusin sinna kuue-seitsmeaastase poisikesena; kui ma ei eksi, visati mind sealt välja distsiplineerimatuse ja saamatuse pärast. Praegu kuulun Goethe Seltsi ja «Pallasesse», teistest seltsidest olen tõenäoliselt juba välja arvatud.

Milligipärast pandi mind ka «Vellesosse», aga ma usun, et ma ei ole ka seal. Ükskord ainult olen seal käinud.

Kui me ei räägi Eesti Vabariigi tulevikust, räägime ehk siis eesti kirjanduse tulevikust. Nüüd on vabadus publitseerida mis tahes tekste...

Esiteks, ma ei tea, kaua see vabadus kestab. Teiseks, teil on küll õigus publitseerida mis tahes teksti, aga see ei pruugi siiski õnnestuda. Teil võib olla vabadus, aga te ei saa seda realiseerida. Tsensuuri mõttes on praegu küll suurem vabadus kui kunagi varem, suurem kui Eesti ajal. Aga see vabadus on äkki tulnud, ta võib äkki minna ja sellega ei jõua midagi sündida. Peavad tekkima traditsioonid.

Mis te arvate, kas meil tekib oma kollane kirjandus? Omajagu on seda küll juba olemaski.

Kindlasti on, mina ei ole küll lugenud. Aga lugejad on olemas, ja kuna kirjanduselu korraldavat keskust ei ole, siis tekib see paratamatult. Vabadusel on praegu see viga, et ta on täiesti korrastamata.

Kui palju kirjanduselu vajab korraldavat kätt?

Korraldav käsi peab olema kirjandussisene. Kirjanduses peavad tekkima teatavad hoiakud ja traditsioonid. Need traditsioonilised keelud ja käsud võivad osutada rängemaks kui pealepandud käsud, sest nendest ei saa kõrvale hiilida.

Te mõtlete eetilisi norme?

Need võivad ka eetilised olla, kindlasti ka eetilised, sest inimene ei saa ilma eetiliste normideta elada. Osalt on nad maitsenormid, hea tooni normid.

Kas praegu tohib veel rääkida kirjanduse ülesannetest?

Kirjanduse kirjandusvälistest ülesannetest? Kirjandusel on täiesti kindel ülesanne — hoida mõtet ja keelt. Kui kirjandust ei oleks, kaoks keel ja intellektuaalne ühtekuuluvus. Igal kirjandusel on oma keele sees alati niisugused kohustused olemas.

Kas see oli üks ajendeid, mis pani Teid võrukeelset näidendit kirjutama?

See kindlasti ka. Tuli luua pretsedent, et võru keel on kirjutatav. Alati suhtutakse kirjutatavasse keelde teistmoodi kui keelde, milles ei kirjutata. Mõte oli viia võru keel välja puhtsuulisest traditsioonist, kus tal enam ei olnud kindlat kohta, kindlat tagatist.

Teine ajend: üks neljandik eesti rahvast on ju täiesti tumm. Võrukene pidi rääkima tõlgi kaudu. See, mis tal öelda oli, jäi praktiliselt ütlemata.

Võru keel hakkab suulisel tasandil ära vajuma. Tähtis on leida midagi, mis saaks seda keelt kinni hoida. Peaksid olema mingid kirjutamise traditsioonid, kas või kvaasikirjakeele staatus. Sellel on — peaks olema — omakorda tagasimõju suulisele keelele. Protsess on pikaajaline, aga aega on väga vähe. Kõige suurem häda on, et löök on antud laste pihta. Enamik lapsi pannakse lasteaeda, kus räägitakse kirjakeelt.

Kas Teie lapsed räägivad võru keelt?

Nad ei räägi, kuna ei ela selles keskkonnas, aga oskavad küll.

On veel mõni asi, millest Te tahaksite rääkida, aga mina ei ole mõistnud küsida? Kui jutt juba kirjanduse ja kirjutatud sõna peale läks — kõige halvem on minu arust see, et eestlastel puudub täielikult filosoofiline alus, filosoferimise traditsioon. Ja kui seda ei sünni, siis ei sünni ka sügavamad baasi. Kõigepealt tuleks Eestimaa ühendada traditsioonilise filosoofiaga. Esmalt tuleb sisse vedada filosoofilist kirjandust.

Eestimaal ei ole võimalik mingisugune filosoofia kitsamas mõttes, isegi mitte niinimetatud soome-ugri filosoofia. Üldse on soome-ugri ilus unistus ja illusioon, aga seda tuleb niimoodi võtta. Kui eestlane on kord juba valinud eurooplaseks olemise, siis peab ta sellest ka kinni hoidma. Kõige hädaohtlikum eestlasele on, et nüüd eurooplasega kokku saades võtab ta üle pealispinna, aga euroopa põhja, euroopa filosoofia jätab puutumata. Kui eestlasel euroopa filosoofia tuge ei ole, siis jääb ta pinnal libisejaks, sest euroopa kultuuri peal liigub nii palju kõntsa. Miski ei garanteeri, et euroopa kultuuri järele haaraja selle kõntsaga kaasa ei lähe. Praegu on kõige tähtsam, et eesti kultuur saaks kontakti euroopa süvapärijaga. Kui selle süvapärijusega kontakt saadakse, kaitseb see meid Euroopa enda eest — Euroopa tuleb meile ju peamiselt kõntsana.

Nõnda siis tuleb kõigepealt korda seada raamatukogud. Teiseks tuleb hakata tõlkima filosoofilist kirjandust. Mitte niivõrd sellepärast, et originaalide asemel oleks tingimata tarvis tõlketõlkeid, vaid sellepärast, mis ma ennegi rääkisin: kirjandus on traditsioonide kujundamine, aluse loomine. Tõlkides tuleb asi eesti keeles algusest lõpuni läbi mõelda. Mõtlevad kõigepealt tõlkijad, siis tõlke arvustajad, lõpuks ka lugejad — nii tekib meil kõigil harjumus sedasama ka eesti keeles rääkida. Meil tekiks filosoofiline kirjandus, filosoofilise rääkimise pruuk.

Kui kaua see Teie arvates aega võib võtta? Võtame ühe analoogia. Eesti Vabariigi ajal jõudis meie ilukirjandus kahekümne aastaga tasemele, mis Euroopast enam päratult kaugel ei olnud. Sakslasele ei pruukinud ta huvi pakkuda, aga struktuuri poolest oli ta Euroopa tasemel. See oli esimene ring.

Nüüd tehakse teine ring — teise kahekümne aastaga võiksid niisugused struktuurid hakata kujunema ka filosoofias. Füüsikas me nii suurest mahajäämusest vist kõnelda ei saa?

Füüsikas ei ole õieti mingit mahajäämusest, ehk ainult vaesuse poolest. Aga humanitaarteadustega on teine lugu. Need ei olnud mitte niivõrd keelu kui boikoti all. Tihti peale ei olnud mitte keelajad need, kes kõige hullemini keelasid, vaid intelligents ise. Sest intelligents loob endale intellektuaalse keskkonna, kujundab selle võimaluste piires ja lülitab seal kõik häiriva välja. Enne oli meil «Õunast» juttu, selle loo väljatõrjuja ei oleks olnud mingi ametnik, vaid intellektuaalne situatsioon ise.

Meie intellektuaalne situatsioon on praegusel hetkel filosoofia suhtes väljatõrjuv olnud. Ja on praegugi. Näiteks mina olen rääkinud juba kümme aastat, et meil tuleks teha mingi pööre loogika tundmises, loogikaga harjumises, matemaatilise loogika õpetamises. Intellektuaalne miljöö tuleb tingimata muuta filosoofiasõbralikumaks.

Peedul, 18. novembril 1990

Küsitlenud Astrid Reinla

VAATENURK

INDREK KANNIK
Rahvas ja poliitika

**BORISS JELTSIN. PIHTIMUS ETTE-
ANTUD TEEMAL.** Vene k tlk T. Avikson.
«Kupar», Tallinn 1990. 144 lk. 10 000 eks.
Hind 3.80 rbl.

Nii kurb kui see ka ei ole, on rahval poliitikas küllaltki tähtis roll. Paraku otsustab lõppkokkuvõttes pahatihti just rahvas, mis suunas ühiskond liigub.

Arenenud ühiskondliku mõtlemisega riikides rahvas reeglina küll mõistab, et poliitika (ka kirjandus, kunst, igasugune intellektuaalne tegevus) on talle põhilises osas üle jõu käiv. Aga just see, et kodupereained, töölised, majahoidjad (seega rahvas) poliitikas suurt ei osale, tagab stabiilsuse ja demokraatia. Muidugi, aeg-ajalt kipub rahvas poliitikasse ka pikaajaliste demokraatlike traditsioonidega riikides. Tänapäeva Lääne demokraatias toimub see ametiühingute kaudu. Selles organisatsioonis on proletaarlaste ja teiste rahva esindajate osa

niivõrd suur, et paratamatult võivad nad kohati saavutada domineeriva positsiooni.

Õnneks on demokraatia täpselt töötav ja lihvitud mehhanism. Ka ametiühingute vastu on leitud ravim. Selleks on sotsiaaldemokraatia. Sotsiaaldemokraatlikud parteid (nagu ametiühingudki) väidavad end esindavat töölisi ja teisi töövõtjaid. Õnneks siiski ühes korralikus sotsiaaldemokraatlikus parteis seda muret ei ole, et rahva hääl võiks otsustavaks saada. Iga partei oma olemusel abstraktsete programmide ja põhikirjadega on tavalise inimese jaoks liiga keeruline struktuur. Tavaline inimene tavaliselt parteisse ei astu. Või isegi kui astub, ei ole tal nagunii reaalselt šanssi asju mõjutada. Selle eest, et sotsiaaldemokraatia ühiskonna seisukohalt hädavajalikku pingetemaandaja osa etendab, peab muidugi tänama ka humanitaarintelligentsi. Ühiskonnateadlastel, kirjanikel, kunstnikel on tavaliselt sinised silmad ja hell süda. Siiski ei maksa neid inimesi pidada liignaivseks. Tegelikult saavad nad maailma asjadest päris hästi aru. Abstraktne võrdsuse ja headuse aade on

neile lihtsalt vajalik, et iseenese kompleksidest kergemini jagu saada.

Muidugi on demokraatia piisavalt kaval mehhanism, et luua rahvale illusioon, nagu just tema asjade käigu määraks. Selle illusiooni loomiseks on parim vahend valimised ja valimisvõitlus. Nii tekib rahval mulje, et valides erinevate programmide ja inimeste vahel, määrab just valija ühiskonna arengu. Tegelikult on valikuvõimalus paljuski vaid näiline ja võimalikud muudatused igal juhul minimaalsed. Nagu ülal kirjutatud selgus, ei juhtu midagi väga hullu isegi siis, kui sotsiaaldemokraadid peaksid võitma.

Demokraatia tähendab kreeka keeles küll rahva võimu, tegelikus elus on aga demokraatia võimalik vaid siis, kui rahvas võimust võimalikult kaugel hoitakse (püsib).

Keerulisem on rahva ja poliitika suhe ühiskondades, kus stabiilset demokraatiat veel pole. Sellistel puhkudel on rahva sekkumine poliitikasse vajalik. Kui teatud seltskond suudab ühiskonda kontrollida ainult füüsilise jõu abil, tuleb ta asendada teisega, kes kasutab põhiliselt vaimujõudu ning muid moodsamaid vahendeid. Ja sellist vahetust suudab totalitaarsetes ühiskondades tihti läbi viia ainult rahvas. Kuid ka siin on vaja hoollega jälgida, et mooramaamehed kohe, kui töö tehtud, lavalt lahkuksid. Muidu on tüsistused paratamatud. Tiitmated ja ennleisoid saavad edukalt tegutseda ainult väljakujunemata poliitilises süsteemis.

Üks skaala, mille järgi poliitikutid hinnata saab, on ratsionaalsus — emotsionaalsus. Enamik edukaid poliitikutid on ratsionaalse mõtlemisega. Nad suudavad end rahva emotsionaalsusele peale suruda ning rahvaga vaimselt manipuleerida. Emotsionaalsed poliitikutid, alludes tihtipeale rahva hetkemeeleoludele, on vähemalt kaudselt ise manipuleeritava rollis. Selliste poliitikute populaarsus on tavaliselt suhteliselt kiiresti mööduv nähtus (vähemalt õhtumaades). Nad kas kaotavad valimistel või üritavad kehtestada autoritaarset valitsemissüsteemi.

Venemaa poliitike puhul on võimalik ka kolmas mõtlemismall. Nimetaksin seda ideoloogilis-mütoloogiliseks mõtlemiseks. Boriss Jeltsini memuaarid poliitikaga vähegi paremini kursis olevaid lugejaid millegi erilisega ei üllata. Küll aga saab kinnitust varasem pilt poliitik Jeltsinist. Ühelt poolt iseloomustab teda vene viimaste aastakümnete kommunistlike poliitikute traditsiooniline sõnavara. Ideoloogilis-mütoloogilised mõisted sotsialism ja partei on ka Jeltsinil au sees. Teisalt ühendub temas aval vene hing Lääne populistlike poliitikute parimate võtetega. Jeltsin asetab oma

raamaus väga tähtsale kohale kohtumised rahvaga, ta kirjeldab, kuidas ta suhtlemisest inimestega uut energiat ammutab. Jeltsin võitleb Lääne parimate populistide traditsioone järgides aktiivselt korruptsiooniga jne.

Küllap on Jeltsini tüüpi poliitikud ainsad, kes Venemaal praegu rahva soosingut võivad nautida. Vene rahvas ei kuulu nende hulka, kes oleksid valmis poliitikat tegemise usaldama kainetele professionaalidele. Vene rahvas soovib oma liidrina näha meest enda hulgast. Jeltsinis on parasjagu nii kommunistlikku ideoloogiat kui ka avalat vene hinge. Nagu vene rahvas. Aga poliitiku jaoks kõige vajalikum — ratsionaalne mõtlemine, mille abil rahvast vaos hoida, ei paista ta tugevaim külg olevat. Seepärast pole eriti mõtet loota, et Jeltsini juhitud Venemaa demokraatlikuks Euroopa riigiks võiks muutuda.

IVO RULL

Küündimatu triviaalromaan

OTT RAUN. KÕRVALTEGELASED. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 240 lk. 20 000 eks. Hind 1.50 rbl.

«Ainus, millel on mõtet, see on jutustamine. Olla vestleja,» manifesteerib vaatlusaluse romaani 22. leheküljel peategelane Herman Lühike. Ja jätkab lobisemist. Kedrates jutulõnga lõdvalt ning tüütult pikalt. Hoolimata ohtratest viidetest väga erineva suurusjärguga vaimuinimestele (nende viidete kommenteerimisega teenib Rein Kruus kunagi ehk priske leivatükigi) mõjub tema tekst enamjaolt üpris vaimuvaselt.

Romaani süžee on triviaalne (lõpp, tõsi küll, on ponnistatud allegoorilis-müstiliseks). Niisiis sipleb oma hõrenevat pealage ja lühikese mehe komplekse vahelduva eduga põdev Herman Lühike kahe naise vahel. See õbluke karkass on koormatud suure hulga Hermani, sekka ka tema armsama Anna Kentale pajatustega. Autor püüab vaakuvat sõrestikku toestada aeg-ajalt naljaltledes, aga paraku on needki stiilis «vasak munand oli paremast suurem nii nagu vasak silm paremastki» (lk 161). Leidub kogunisti üks kalambuuri: «vaimset kliimat klimakteriumini välja» (lk 29). Nojah. . .

Omaette läini «Kõrvaltegelastes» moodustavad arutlused provintskirjandusest (provintis on Raunal Eesti sünonüümiks), mis sisaldavad muuhulgas mõneti küsitavaid nükkkeid Mihkel Muti ja Mati Undi kirjaniku-

võimete kohta. Mõistagi saavad oma koosa ka «paabulinnuna kohevil arvustajad». Nende kohta täheldatakse sügavamõtteliselt: «Kriitikut suhtuvad tervesse maailmakirjandusse, kunsti, teatrisse nagu naisesse, kellele peab iga hinna eest ära keerama või kellega ei osata üldse midagi peale hakata» (lk 151). Õnneks puudutab tsiteeritud mõttekäik kõigest maailmakirjandust, kuhu Ott Rauna romaan kahtlemata ei kuulu, nii et jätkakem arvustamist, kartmata süüdistusi hüpersekuaalsuses või impotentsuses.

Imetlust väärib O. Rauna visadus, millega ta romaani üha rohkem üha erisugusemat ballastainest on kuhjanud. Või kust pidigi ta kirjutamise ajal teadma, et O. Remsul «raamat kõigest» (M. Undi hinnang) juba käsil. Märkimisväärne on veel autori tahe serveerida täitematerjali pretensiooniga intellektuaalsusele. Näiteks lehekülgedel 65—67 formuleeritakse filosoofiline tees: XX sajand on tagumikusajand. Teisal jälle jutustatakse üheksal leheküljel vabas vormis ümber iiri folkloori. Herman Lühikese improviseeritud seltskonnamängu kirjeldus, milles ta nii vahvalt provintsiametnikke lollitab, on kenasti kümnele leheküljele mahtunud. Mis pole mingi piir — haiglasevõitu fantaasia peategelase seiklustest Tseilonil hõlmab tervelt kolmeteistkümme lehekülge, st pisut rohkemgi kui viit protsenti romaani kogumahust! Ja jääbki autoril teraviku sünniks lisada veel vaid tõrts ühiskonnakriitikat, pisut müstikat, parasjagu seltskonnaklatši jms.

Stiilivõteteks, mida O. Raun järjekindlalt kasutab, on resümeed peatükkide alguses, arhaismid (*Revel, Dorpat, Nicolause kirik,*

tantsumaja, muusikamasin jt) ning totravõitu eufemismid (*Champaigne'i maakonna vahuvein, härra Gillette'i leiutis, emapragu, tüdruksober jt*). Iseäranis efektne leid on raamatu alustamine lausega: «Oli ligi tuhat üheksasada viiskümmend aastat möödunud ajast, mil Naatsareti Jeesust viimati nähti» ja lõpetamine lausega: «Teise aastatuhande lõpuni oli jäänud viis tuhat üheksasada kuusteist päeva». Lugejal arvutamislusti laialt. Kahe eeltoodud lausepärlil vahel domineerib aga kahjuks eklektika. Kui neid sõnastamis-meetodeid siiski mõne stiilnimetusega ülen-dada, siis sobiks enim plärabarokk. Umbes midagi taolist: «Provintsiülilud sõitsid riistadega, millede roolirattaid keerutasid teised mehed ehk autojuhid, mis aga muidu oli antud neile priiks pruukimiseks» (lk 130).

Tegelasnimede loojana on O. Raun rõhutatult originaalne — Alkibiades Paadimeister, Gregorius Papalind, Elias, Vananoorik jne. Rohkem küll maitse küsimus, aga mulle imponeerivad kas või M. Muti ristilapsed Tuuli Botik, Arved Mahtra ja Polizia Braun enam. Sest lisaks tabavusele on neil nimekujudel ka teatud tähendusväljad.

Krista Läänemets on jaotanud triviaalkirjanduse viljelejad kolme gruppi: küünikud, mässumeelsed ja oma elukutsest lugupidavad («Kirjandus kaubaks», «Vikerkaar» 1990, nr 10). Ott Rauna «Kõrvaltegelaste» näitel saab eelnevat jaotust põrmugi vaidlustamata modelleerida veel ühe triviaalkirjanike tüübi — küündimatud. Siinses provintsis nii piinlikult rohkearvulise seltskonna keskmes, kusagil Tõnis Lehtmetsa ja Peeter Elbingu vahel, on nüüd koha sisse võtnud ka Ott Raun.

FOORUM

Toimetuselt

«Vikerkaar»/«Raduga» saab ajuti üsna palju kirju. See on ajakirja ilmuma hakkamisest peale nõnda olnud. Küllap on hea lugeja märganud, et «Vikerkaarde» ei ole viimasel ajal suurt sattunud meie venekeelsete, eeskätt «Raduga» lugejate mõtteid. Kirjade autorid näivad siiski üsna veendunud olevat, et nende läkitused jõuavad aga nimelt eestlastest lugejate vaatevälja. See veendumus kajastub niihästi kirjade üldises temaatikas kui ka konkreetseis üksikasjus. Nõnda oleksime ajapikku oma venekeelsetele kirja-saatjatele, kõige rohkem aga oma sõpradele nende seas otsekuul võlgu jäämas. Loodame, et just «Vikerkaare» märtsinumber pakub sobivat konteksti, mis lausa kohustab ära avaldama minivaliku vene keelest tõlgitud pöördumisi meie ühisoimetuse poole.

ÄRGE JÄÄGE KÕRVALE

Balti vabariigid peavad läbirääkimisi Moskva-ga oma iseseisvumise küsimuses ning see ei ole ükski nende vabariikide asi, vaid kõigi Impeeriumi poolt orjastatud rahvuste ja rahvaste asi. Balti vabariigid rajavad teed vabadusele, demokraatialle ja kodanike konstitutsioonilistele õigustele kõigi orjastatud rahvaste jaoks. Sellises olukorras ei tohi ükski hea tahtega inimene kõrvale jääda, vaid peab kogu jõudu ja kõiki võimalusi kasutades Balti rahvaid abistama. Sellest sõltub ka meie ühine edasine saatus. Inimesed! Ärge unustage Ajalugu, ärge unustage genotsiidi ohvreid, terrori ja omavoli ohvreid, ärge unustage 1933. aasta nälga Ukrainas, mil rahvast tehti rohusööjad loomad. Inimesed! Ärge unustage GULAGis surnukspinatuid, ärge unustage, et me oleme 70 aastat elanud loomakarjana, tööloomadena näljas, viletsuses, hirmus ja vales. Inimesed, avage silmad ja vaadake, mida on meile andnud kommunistliku isevalitsuse impeerium: tühjad poeletid, maffia, spekulandid, altkäemaksu-võtjad, prostituudid jms. Teie poegi saadeti Afganistani kuritegelikku sõtta, nad kas ei tulnud sealt tagasi või tulid santidena. Teie poegi saadetakse tapma teistest rahvustest inimesi Tbilisi, Bakuusse...

Inimesed! Millesse me peaksime uskuma? Meie vanaisad ja isad läksid 1917. aastal

barrikaadidele vabaduse, inimliku õnne ja sotsialismi nimel. Kus see õnn on?

Me tunneme ainult genotsiidi, terrorit ja õigusetust. Meil on vaid üks tee inimliku elu ja õnne poole liikumiseks — kõik impeeriumis elavad rahvad peavad iseseisvuma. Siis saab iga rahvas, olgu suur või kõige väiksem, õiguse oma esivanemate maale, oma keelele, kultuurile ja tavadele. Seda teed rajavad Balti rahvad.

Ma tahaksin pöörduda vene keelt rääkivate inimeste poole! Ärge jääge kõrvale, sirutage Balti rahvastele oma abistav käsi.

Ei maksa korrata ajaloo tehtud vigu. Sudeedisakslased ei tahtnud elada ühises peres tšehhide ja slovakkidega, reetsid neid, järgnesid inimestele, kes propageerisid fašistlikku ideoloogiat. Tšehhid ja slovakkid ei andestanud neile seda reetmist. Ärge korrake seda, mida tegid sudeedisakslased Tšehho-slovakkias. Kui te olete valinud Baltikumi oma teiseks kodumaaks, siis käige ühte jalga Balti rahvastega, olgu teil üks ühine pere ja kõigil üks kodumaa.

Keerata ajalooratas tagasi? Maailmas ei ole enam kolooniaid, kõik Aasia ja Aafrika kontinendi riigid on saavutanud sõltumatuse. On jäänud ainult üks impeerium ja selles impeeriumis elame meie. ÜRO on tunnustanud iga rahvuse õigust iseseisvusele. Iga rahvas, olgu või kõige väiksearvulisem, unistab sellest. Seda protsessi võib pidurdada, kuid peatada seda on võimatu. Ka meie ukraina rahvas on alati võidelnud oma vabaduse eest. Sõitke läbi Ukraina steppide ja kõikjal näete te kasakate haudu. Sinna on maetud meie isad, kes andsid oma elu kodumaa vabaduse eest. Ja kui meie ei peaks nägema vaba Ukrainat, siis näevad seda tulevased põlvned.

Baltikumi rahvad kaotasid oma sõltumatuse Hitleri ja Stalini vahelise vandenõu tagajärjel 1940. aastal. 1941. aastal alanud võitlus fašismi vastu lõppes võiduga ja Euroopa orjastatud rahvaste vabanemisega. Ent kus on siis õiglus? Sellest ajast on möödunud juba 45 aastat, kuid Baltikum on seniajani orjastatud nende vabastajate poolt.

Ma tahaksin, et kõik Baltikumis elavad venelased võtaksid kuulda mõistuse häält XXI sajandi künnisel. On aeg teha lõpp ka viimase Impeeriumi eksisteerimisele. Teil on praegu kõik võimalused selleks, et avada Baltikumis rahvaste tee nende iseseisvumi-

sele, kauaoodatud vabadusele. Teie püha kohus on mitte jääda kõrvale, vaid sirutada välja oma abistav käsi.

A. K. Veligura,
Dneprodzeržinsk

... Liideti meid vägivaldselt, sajandi ehitustele saadeti sunniviisiliselt, meie arvamust küsimata. Seetõttu, et tööjõudu nende uusrajatiste jaoks ei olnud, toodi vägisi sisse emigrante, toodi meie kaela peale, pandi meie lauda istuma ja ehitati nende jaoks, suurel määral jällegi meie arvel, elamuid ja võimaldati muid sotsiaalseid hüvesid. Seega siis, kas on õigustatud küsimuse selline püstitamine, et vabariik peaks maksuma mingi summa (pealesurutud) ettevõtete eest ja pealegi andma veel kompensatsiooni reemigrantidele enda sisseseadmiseks seal — elamute ehitamiseks, sotsiaalseteks ja elukondlikeks ehitusteks, ettevõtete rajamiseks, võib-olla tahate veel sedagi, et me neid seal toidaksime. Siia tulid nad minu mäletamist mööda, väike kohver näpu otsas.

Miks ei peaks NSV Liidust välja astudes nõudma välja oma osa kompensatsiooni kehva elu eest, nagu seda soovitatakse teha «pagulaste» suhtes? Erinevus on vaid selle ulatuses. Kui meid liideti NSV Liiduga (annekteeriti), siis natsionaliseeriti kogu meie vara, hüvitamata seda mitte millegagi peale sotsialistliku ideoloogia. Mispärast siis eraldumisel, s.o vastupidise teo puhul, peame maksma jälle meie? Mille eest? Kas selle eest, mis meile vägisi peale suruti, mässides meid sisse nii majanduslikult kui ka rahvuslikult? Miks peame kõik nõukogude võimu patud kinni maksma meie? Meie osa üleliidulisest fondist on samuti siin, ühe elaniku peale arvestades on see võib-olla suuremgi kui mõnes teises vabariigis, sest töötada Eestis oskab. Andke see meile «kaasavaraks» ja lähme sõpradena lahku, selle asemel et elada kõrvuti sunniviisiliselt, peaaegu et vaenlastena.

Kui mees ja naine on võrdsed osapooled, siis siin on «noorem vend» «vanema venna» tuhvli all. Vohab diskrimineerimine.

Kuhu on jäänud õiglus, kuhu on jäänud võrdsus?

Miks kuulus saadikuterühm «Võrdsete õiguste eest» ei näe enda ümber mitte midagi peale oma kitsarinnaliste huvide (mitte õppida eesti keelt)? See puudutab ju ometigi vähemalt nende valijaid. Neile endile tuakse «Volgadega» kõik koju, nagu sellele korrale kõikjal omane on. Pealegi veel ökoloogiliselt puhtad saadused spetsiaalsetest tehkidest. Kõike seda oleme me televiisoris nii palju

näinud, et kellelegi konkreetset näpuga näidata pole vaja...

Niisiis, kui mehe ja naise vahel ei ole armastust ja lugupidamist, siis sellist perekonda vägisi koos ei hoia.

I. Ivanova, Narva,
venelanna, tööline, parteitu

Lugupeetud kolleegid!

Saadan teile andmed Eestis sündinute ja eestlaste kohta, kelle põrmud puhkavad Leningradi lähedal Levašovo külas, nagu on saanud hiljuti teatavaks. Võib-olla sugulased mäletavad neid veel...

Anatoli Jakovlevitš Razumnov,
bibliograaf, Leningradi oblast

Rehabiliteeritud kodanike nimekiri, kellele oli mõistetud kõrgeim karistumäär ja kes lasti maha Leningradi linnas

Visnap, Saveli Vladimiri p, sündinud 1900. a Leningradi oblasti Molvotitski rajooni Perovštšina külas, parteitu, eestlane, elas Leningradi oblasti Molvotitski rajooni Odojevo külas. Kohtuotsus täide viidud 1937. a oktoobris.

Vendik, Jakov Adami p, sündinud 1878. a Leningradi oblasti Seredkinski rajooni Luuga külas, parteitu, eestlane, kolhoosi «Krasnaja Gorka» liige, elas Ossinovi-Dubrovo külas. Kohtuotsus täide viidud 1937. a oktoobris.

King, Daniil Ivani p, sündinud 1884. a Leningradi oblasti Strugo-Krasnenski rajooni Leonovo külas, parteitu, eestlane, ilma kindla tegevusalata. Kohtuotsus täide viidud 1937. a oktoobris.

Koppel, Jenni Ivani t, sündinud 1901. a Eestis Tartu maakonnas Lupani [Luunja? — Toim] vallas, parteitu, eestlane, Slutski linna lastekodu nr 5 õppetöökodade joonistaja, elas sealsamas Željabovi tänaval, maja nr 2, krt 4. Kohtuotsus täide viidud 1937. a augustis.

Kress, Ivan Fjodori p, sündinud 1902. a Leningradi oblasti Ližski maakonna endise Zapolski valla Lubtjagi külas, parteitu, eestlane, tisler, elas Leningradi oblasti Volotovski rajooni Salavatino külanõukogu Salavatino külas. Kohtuotsus täide viidud 1937. a oktoobris.

Kuba, Ivan Ivani p, sündinud 1890. a Leningradi oblasti Strugokrasnojõje rajoonis Strugi Krasnojõje külas, parteitu, eestlane, «Nikel-

strois» tööline, elas Montšegorski linna sots-linnakus, maja nr 59. Kohtuotsus täide viidud 1937. a oktoobris.

Meidler, Ivar Ivani p, sündinud 1883. a Eestis Pärnumaal Roja külas, parteitu, eestlane, ilma kindla tegevusalata ja elukohata. Kohtuotsus täide viidud 1937. a oktoobris.

Mihhailov, Ivan Mihhaili p, sündinud 1875. a Sloboda valla (Eesti) Zlitalia külas, parteitu, teetööline, elas Pihkva rajooni ja Leningradi oblasti ringkonna Gnilištše külas. Kohtuotsus täide viidud 1937. a oktoobris.

Nirk, Nikolai Antoni p, sündinud 1913. a Kalinini oblasti Lenini rajooni Vlassovo külas, parteitu, eestlane, Oktoobriraudtee laadija, elas Leningradis Suur-Ohtaļ, Zahharovi põiktänav 20. Kohtuotsus täide viidud 1937. a augustis.

Oham, Aleksei Peetri p, sündinud 1879. a Leningradi oblasti Demjanski rajooni Jermakovi külas, parteitu, eestlane, kolhoosnik, elas Leningradi oblasti Molvotitski rajooni Odojevo külas. Kohtuotsus täide viidud 1937. a oktoobris.

Raud, Peeter Ivani p, sündinud 1876. a Liivimaa kubermangus Võrumaal Uus-Antsla külas, parteitu, eestlane, kolhoosnik, elas Leningradi oblasti Molvotitski rajooni Trubištino külas. Kohtuotsus täide viidud 1937. a oktoobris.

Raud, Ferdinand Ivani p, sündinud 1882. a Liivimaa kubermangus Võrumaal Uus-Antsla külas, parteitu, eestlane, üksiktalupidaja, elas Leningradi oblasti Molvotitski rajooni Trubištino külas. Kohtuotsus täide viidud 1937. a oktoobris.

Rudnitskaja, Maria Vassili t, sündinud 1888. a Liivimaa kubermangus Tartu linnas, parteitu, venelane, masinakirjutaja, elas Lodeinoje Pole linnas, Kommunaaride tänav nr 5. Kohtuotsus täide viidud 1937. a oktoobris.

Oijah, kui lühinägelik oli kogu maailma proletariaadi juht rahvusküsimuses («... kaasa arvatud välja astuda...») ning kinnitas seda seisukohta pealegi veel «sajandite kestel kujunenud sidemetega katkestamisega Poola, Soome ja Baltikumiga «otsekui elavasse ihhu lõigates» ... Kui leebe oli tema töö jätkaja, kes ei lasknud maha ega isegi ei deporteerinud täielikult, viimseni,

100-protsendiliselt Balti riikides elavaid vähemusrahvusi (nii tina kui kaubavaguneid oli ju piisavalt!) — oleksid teised sekeldanud praegu üheskoos sakslaste, krimmitatarlaste ja mesheetidega!

Nüüd aga kajavad need juhtide apsud vastu ja segavad perestroikat. Just niisugused mõtted sugenevad peasekretäri ettekandest Leedu pleenumil ning meenutades Keskkomitee avaldust olukorrast Balti vabariikides ja presidendi esinemist Rahvasaadikute Kongressi viimastel päevadel. Eriti suurt peavalu teeb talle muidugi see Iljitši ennatlik sõnavääratus. Tõepoolest, tema sõnu — «kaasa arvatud välja astuda» — mõistavad need väsimatud separatistid-natsionalistid-kesktõukejõu õhutajad ju täht-tähelt. Ja ajavad kõiki närvi! Nad ei taha kohe mitte üks raas mõista, et Lenini ideedesse tuleb suhtuda «kaalutletult», paindlikult ja loovalt. Tõllal, õnneliku elu koidikul, oli rahva võim ja armee niivõrd jõuetu, et laskis käest nimetatud riigid (kes, muuseas, ei vajanudki leninlikke (bolševistlikke) armuande, vaid taastasid ise, kelleltki õieti küsimata, oma sõltumatuse), Ukraina aga oli Vladimir Iljitš valmis sakslastele ära andma ainuüksi selleks, et säilitada võim. Praegu aga — ja seda ei suuda igat masti iseseisvuslased samuti mõista — on Nõukogude Liit võimas ja ohtlik, tema maailma suurim armee kaitseb ja valvab kindlalt «leedu rahva saavutusi» ning sotsialismi-maailma saavutusi, sealhulgas ka välismaal.

Tegelikult olen ma irooniast kaugel. See kõik on nii kurb. Kurb on see, et A. Sahharovilt laenatud «uus mõtlemine», mis tõi Mihhail Sergejevitšile väga suure autoriteedi kogu maailmas, osutus tegelikkuses maniskiks, mis tuleb kaela siduda enne *summit'*it ja kodus eest ära võtta. Kas mitte sellest ei anna tunnistust demagoogiline keerutamine, sõnaline ekvilibratika põhimõt- tel «jah ja ei ei tohi öelda» ning kas prääniku või piitsa ja impeeriumi ambitsioonide kordamööda esiplaanile nihutamine. Milleks muuks pidada peasekretäri hinnangut Leedu panusele liidulisse eelarvesse — sellega tegelevad juba ammuigi usinasti need natsionaalpatrioodid «otetšestvotest», «jedinstvotest» ja «pamjatitest», töörahva ühisrinnetest ja interrinnetest, kes armastavad võõrasse taskusse piiluda. (Kuid selleksi asjas ei leia M. S. faktidega ühist keelt: Leedust väljaveetava toodangu hulk on nii suur, et inflatsioon tase vabariigis on 2,5 korda kõrgem Liidu keskmisest indeksist; et pilt täielik oleks, tuleks nähtavasti kokku arvata see tulu, mida keskus saab Leedu meresadamate kasutamisest.) Ja lõpuks seltsimehelikku ähvardust «mitte lubada liitriigi lagunemist» ilma «mingite illusioonideta

keskuse kavatsuste ja VÕIMALUSTE /.../ suhtes». Milline on siis see «vajalik tegutsemine liitriigi säilitamiseks», mille võib käivitada peasekretär? Tänase päevani on selleks olnud tankid ja kuulipildujad Novotšerkasskis, tankid Tbilisis ja kindral Rodionovi sapöörilabidad jällegi Tbilisis, stalinlikud ja brežnevlikud «gulagid» «natsionalistide» jaoks... Või kõigest gaasi «Tšerjomuhha» balloonid? Millisesse «ajaloolisesse tupikusse» ajavad end leedulased, kas mitte sellesse, mille neile näitas kätte Lenin?

Ma püüdsin kõigest väest aru saada, milleks seda kõike Mihhail Sergejevitšil vaja on, aga mitte ei suutnud ära taibata. On ju juba katkenud Ida-Euroopa kasarmu- (täpsem oleks öelda laagri-) sotsialismi viimane roostetanud lüli ning me hakkame taas maha jääma «noorematest» liitlastest, kes purjetavad ühe kaugemale Vabaduse ookeanile sügisese «kevade» tulvavees. /.../ Kahjuks kõlavad need motiivid üha sagadamiini Gorbatšovi esinemistes «ühtse ja jagamatu» ning «on igaveseks ajaks liitnud suur Venemaa» laadis, mida ägedalt toetavad «Peaangel Mihhaili Liidu» järeltulijad ja pooldajad — selleks on Tjumenis toimunud kokkutuleku 28 Venemaa kohaliku saadiku avaldus, selleks on «meie kaasaegsete» ning literaatide sõnakeerutamised ja loitsimised Vene NFSV Kirjanike Liidu bondarevlikel-proskurinlikel -kunajevlikel pleenumitel.

Üldiselt öeldes ei ole riigi ladviku ärevus Leedu «sündroomi» pärast kuigi originaalne, see on olnud iseloomulik kõigile Vene impeeriumi juhtidele ning on üpris mõistetav: Liidu vägevus rajaneb nimelt sellel, et tema koosseisu kuuluvad «kääbuslikud pseudo-riigid» (parlamentlike «šarikovide», 28 valla tasemel rahvasaadikute odioosse avalduse autorite terminoloogia) — kõik liiduvabariigid ning autonoomsed vabariigid ja moodustised. On lausa õudne ette kujutada, et

nad kõik saaksid äkki võrdõiguslikuks ja vabaks: siis satuvad suure küsimärgi alla sõidud saartele ja soomuslaevad kohtumisteks «tipttasemel». Siis on seda enam vaja teha Liit tegelikult liicuks — vabatahtlikuks ühenduseks, milles ei oleks ei metropole ega vasalle, rahvaste järkudesse jagamist. /.../

Peasekretäri ettekandes Leedu kohta on üks lõik, mida ma miskipärast kujutan ette manitsusena: «Seltsimehed, on vaja aidata Leedu töötajatel selgusele jõuda, et nad mõistaksid, millest käib jutt sisuliselt, tõeliselt.» Kuid neid manitsussõnu ei öelda rahumeelsetele Keskkomitee liikmetele, vaid rangetele väejuhtidele Rodionovile, Ahromejevile, Jazovile ja Surkovile, kelle selja taga seisavad mustades barettides ühtlases riietuses jõust pakatavate lihasealiste noorte meeste väed, käes sapöörilabidad, mille teravaks ihutud servad läigatavad lõikavalt...

Mihhail Sergejevitš! Jätke Balti rahvad rahule! Nad ei ole ju veel minetanud oma tööskust. Nad vajavad vabadust! Aga Teie annate «armulikult» või jesuudlikult «suveräänsuse, iseseisvuse ja vabaduse» ikka sel samal vanal kombel — koerakuudi kombel, mida on küll laiendatud ja piirdeaeda veidi kaugemale nihutatud; võib-olla muutubki pidamisrežiim sel juhul sarnasemaks «loomulikule», aga ikkagi hakkab päike tõsuma traataia tagant, olgu päike ise kui suur tahes! Ja kuigi kogu ülejäänud maailma on näha, paistab see siiski kõigest läbi aiaaugu. Palun ärge takistage neid, kes taaselustavad ennast ja vabadust! Nende hüüdlauseks on ju «Meie ja teie vabaduse eest!» Meie «baabülioni torn» variseb niikuinii kokku, sest mõrdiks kivide vahel on vägivalla savi, aga mitte sõpruse ja vendluse lubi!

Lugupidamisega
A. Borissenko, geoloog, Tjumen

MEIE VIGU

Trükikoja ja toimetuse süül on «Vikerkaare» läinud aasta 9. nr-sse sattunud mitu eksitavat viperust:

A. Merilai kirjutises «Tantsus keerles inimese käpp ja koera jalg, II» tuleb lk 41 1. veeru alt 9.—10. rida lugeda järgmiselt: «... küll aga teeb seda Aadu Säärits luuletaja nekroloogis: «Üks mõjukam kui teine on Enno ballaadid «Hallides lauludes» — «Vanaisa surm», «Võiks otsast alata...», «Kolm eite» jt...»

ja lk 45 2. veeru ülalt 15. reast: «Ballaad on üldreeglina lühem lüroepiilis-dramaatiline luuleteos, «Lapse sünd» on aga pikem viieosaline luuletöö...»

Samas, lk 45, 2. veerg, ü 28. r, mainitud J. Kärneri poemi pealkiri p.o. «Magavad lapsed».

M. Heibergi kirjakatkeis F. Tuglasele on lk 50, 1. vrg, ü 4. r, trükitud «igavesele elule», p.o «igavesele ilule»; a 11. r: «ainurmastus», p.o «ainuarmastus».

K. Kama intervjuus A. Heinapuule, lk 73, 1. vrg, peaksid alt 16. ja 15. rida asuma praeguste 14. ja 13. rea vahel.

J. Kronbergi järelsõnas «Promovendi Bernard Kangro eluloole», lk 74, 2. vrg, ü 19. reas on juttu veljestolaste «päroodilistest promotsoonidest».

Retsensioonipealdises lk 87 (2. vrg, a 4. r) toodud Jaan Unduski raamatu «Kuum» trükiarv p.o 34 000.

26-st noorest kriitikust, keda seekord oma aastaküsitlusega tülitasime, oli veebruari alguseks vastanud 21. Vastused tunnistasid parimaks 1990. aastal Kodu-Eestis ilmunud ilukirjanduslikuks UUDISRAAMATUKS MATI UNDI romaani «ÕOS ON ASJU» (12 häält). Kaks kriitikut eelistasid sellele sama autori romaani «Doonori meelespea»; ühel korral nimetati Indrek Hirve luulekogu «Põueoda», Sven Kivisildniku värsiraamatut «Märg Viktor», Rein Raua romaani «Kau-po», Ott Rauna romaani «Kõrvaltegelased», Valeria Räniku luulekogu «Ellujäämine», Mats Traadi luulekogu «Ajalaalud» ja Vaino Vahingu proosaraamatut «Machiavelli kirjad tütrele».

Parimaks DEBUÜTRAAMATUKS osutus PEETER SAUTERI «INDIGO», millele kuulus 10 kriitiku toetus. Järgnesid Jaan Unduski romaan «Kuum» (4), Sven Kivisildniku «Märg Viktor» (3), Jaan Malini luulekogu «Mitu ühte» (1), Matti Moguci luulekogu «Õrn ja rõve» (1), Valeria Räniku luulekogu «Orb» (1) ja Tarmo Tedre jutukogu «Tumedad lood» (1). (Selgituseks olgu lisatud, et nii hr. Kivisildniku kui ka hr. Moguci raamat kandis küll tiitellehel aastarvu 1989, kuid tegelikult ilmusid mõlemad järgmise aasta veebruaris.)

Tänavu oli vastajatele jäetud võimalus avaldada meelt ka mõnerealise verbaalse tekstiga. Alustame siin nende mõtteavalduste äratrükimist, kuid neid jagub veel ka järgmisse «Vikerkaare» numbrisse.

HASSO KRULL: Tundub, et viimane vana rasv pannakse välja. Luules on sahtli- ja ajusoppidest välja kaevatud kogu vana kompost. Luulekriis on haripunkti: halvemaks ei saa minna. Proosas tuleb päevalgele kuldne aare, mida kaua kogutud (Unt, Undusk, Sauter, Teder). See on nüüd välja käidud, tõenäoliselt järgneb mõõn.

TÖNU KAALEP: 1990 polnud just paha, kuigi üllatusteta. Tipud on paigas ja sätendavad, allpool kihiseb ja mühab. Kõik nagu alati. Ühtemoodi ollakse seal allpool hädas nii sisu kui vormiga, nii luule kui proosaga. Näitekirjandus on vist üldse välja surnud. Diletandid õilistavad end kriitpaberi ja värvi-

trüki abil. Mul polegi nende vastu midagi, kui nad vaid nii pretensioonitud ja vagad poleks. Skandaali on vähe. Pikapeale hakkad keskpärasusele äärmusi eelistama. Õnneks on Kriitika veel elus ja võtab vahetevahel üht-teist ette. Vist sellepärast tundub, et lootust veel on.

KÄRT HELLERMA: Kuigi raamatuid avaldasid mitmed meie tippnimed (J. Kross, M. Unt, V. Vahing, A. Valton, E. Mihkelson, M. Traat, E. Vetemaa), ilmus väsitavalt palju ka küsitava väärtusega loomingut — näiteks nood autori kulu ja kirjadega välja antud üllitised. Aga on seegi demokraatliku kirjanduselu üks tahke, tekkima hakkava raamatuturu ilming. Kui ainult tunnustamata geeniume toodang päris üle pea ei kasva — ka see oht meil siin metsikul maal praegu on.

Kui üritada näha mingeid üldiseid tendentse, siis näikse proosas olevat hoopis kirjum pilt, kuigi õiget bestsellerit pole ja vabu kohti on palju. Pildi ühel poolel asetsevad modernistlik ja ekstsentriline kirjanduskäsitlus, n-ö elitaarne sigrimigri, *pop-art*, teise külge kogunevad populistlikud ja piinavalt sõnarohked, seesmise intensiivsusega tekstid, mille põhiline mõõde on igavus. Jah, mõnele sel aastal ilmunud raamatule tahaks tõesti ette tõsta ohukolmnurga: ettevaatust, mage! Vähemasti Süsteemi hädasid paljastavad tekstid on praegu oma värskuse kaotanud.

Luulet ilmus mullu ohtraft, kuid kahjuks oli suurem osa sellest biidermeierlik mass-toodang. Luulel kui eneseväljendusel ja luulel kui kunstil on teinekord ikka väga suur vahe.

Näeme, et loomulik selektsioon ei toimi mitte alati professionaalsuse kasuks. Praegu teadvustub jälle kriitiku üllaim missioon: aidata lugejal valikut teha ja tema maitset suunata. Aga kust leida nii üllaid kriitikuid? TAMBET KAUGEMA: Läänudaastasest kirjanduselist mõteldes vilistan endale ikka habemesse Viidingu lauluviisi «sahtli prahi turule toomisest».

MÄRT VÄLJATAGA: Kõik muretsevad, et keegi enam kirjanduse pärast ei muretse, pole üldrahvalikku hoolitsust. Siiski, siiski, lootust veel on. Seda näitavad järjekordselt pahandavad kirjad ja telefonikõned «Vikerkaare» toimetusse pärast Peeter Sauteri «Kuidas karastus teras» ilmutist. Rahvas pole kirjandust veel unustanud.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, puu-
litsistika ja kirjanduskriitika **Andres Her-
kel** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14—16 tel
31 117). Üldinformatsioon **Olev Remsu**
60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias**
60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri
Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja
Ruth Haaring 60 18 58. Masinakäri
Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega
tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Hea lugeja välismaal!

Kas Sa oled endale juba tellinud ajakirja
«VIKERKAAR»?

«VIKERKAART» võib tellida üle kogu
maailma, kui teatud oma soovist SOOME —

Akateeminen Kirjakauppa
PO BOX 128 SF 00101

Helsinki
Finland

või ROOTSI —

Bibliotekstjänst AB
BOX 200, S 22100

Lund
Sweden

Tellimise eest on eriti soodne tasuda veel
Helsinkis Pasilas **KANSALLISOSAKE-**

PANKKI kassas «Periodika» oma arvele
Nr 145410/2487,

teatades sissemaksust ka meile aadressil:

Kirjastus «Periodika»
pk 107, Pärnu mnt 8
Tallinn 200 090

Estonia

«Vikerkaart» ilmub 12 numbrit aastas.

Telli uueks aastaks endale ja igale sõbrale
ajakiri «VIKERKAAR»!

Tellimishind

3 kuuks 10 USA \$ ehk 40 FIM

6 kuuks 18 USA \$ ehk 75 FIM

aastaks ainult 35 USA \$ ehk 140 FIM

Üksiknumber maksab 4,5 USA \$ ehk
15 FIM

«VIKERKAAR» kodu- ja välismaal

Toimetuse aadress: 200 031, Tallinn, Toompäes-
tee 30. Fax 442-484.

Kirjastus «Periodika», 200 001, Tallinn, Pärnu
mnt 8.

Laduda antud 04. 01. 1991. Trükkida antud
12. 02. 1991. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk.
Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.
Arvestuspooznaid 10,02. Tellimise nr. 88.

EKP KK Kirjastuse trükikoda, 200 090, Tallinn,
Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 3, märts, 1991. Hind rbl 1.20.

Vikerkaar

Hind rbl. 1.20
78245